

ISSN 2307-8049 (PRINT)
ISSN 2663-2799 (ONLINE)
DOI 10.32999/KSU2307-8049

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
м. Івано-Франківськ

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія:
ЮРИДИЧНІ НАУКИ
Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Стратонов Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Члени редакційної колегії:

Гавловська Аліна Олександрівна, кандидатка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Леоненко Максим Іванович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Леоненко Тетяна Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права, Національний університет «Запорізька політехніка», Україна

Манько Денис Григорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Міжнародний гуманітарний університет, Україна

Слінько Дмитро Сергійович, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Україна

Слінько Тетяна Миколаївна, кандидат юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного права України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Сотула Олександр Сергійович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри національного, міжнародного права та правоохоронної діяльності, Херсонський державний університет, Україна

Спіцина Ганна Олександрівна, докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри права гуманітарно-правового факультету, Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Україна

Шепітько Михайло Валерійович, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри кримінального права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Україна

Юрчишин Василь Миколайович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінальної та міжнародної юстиції, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Україна

Хуан Карлос Риофрйо Мартинез-Виллалба, доктор юридичних наук, професор, декан факультету права, Universidad de Los Hemisferios, Еквадор

Збірник наукових праць включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

**Затверджено відповідно до рішення вченої ради
Херсонського державного університету
(протокол від 25.09.2023 р. № 4)**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 19746-9546Р
від 15.03.2013 р. видане Державною реєстраційною службою України

Електронна сторінка видання – <http://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj>

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Середюк В.В. РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ В ЛІБЕРТАРІАНСТВІ.....	5
Скоморовський В.Б.. ІНСТРУМЕНТИ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	11

СЕКЦІЯ 2

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Кущенко В.І., Леоненко Т.Є., Шиян О.Ю. ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ.....	15
Юрко С.С. ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ СУДДІ У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ... ..	20

СЕКЦІЯ 3

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Булат М.С. ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВЕКТОР РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ».....	26
---	----

СЕКЦІЯ 4

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Ковтун О.О. ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВБИВСТВО ДИТИНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ.....	31
Новіков О.В. СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД.....	37

СЕКЦІЯ 5

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Ахтирська Н.М. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ПРАВОВІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ.....	42
Коваленко А.В. ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ.....	53

СЕКЦІЯ 6

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Стратонов В.М., Рибалко В.О. ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ЗА ПУНКТОМ 2 СТАТТІ 106 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ».....	59
--	----

СЕКЦІЯ 7

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄС; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

Кондик Д.П. НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ ДЛЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....	66
Мандзик П.І. ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ПРОТИДІІ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНІЙ ФОРМИ НАСИЛЬСТВА.....	72

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND HISTORY OF THE LAW AND THE STATE; HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

- Serediuk V.V.** UNDERSTANDING THE STATE IN LIBERTARIANISM..... 5
Skomorovskiy V.B. TOOLS FOR IMPLEMENTING LOCAL SELF-GOVERNMENT UNDER MARTIAL LAW... 11

SECTION 2

CIVIL LAW AND CIVIL PROCESS; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

- Kutsenko V.I., Leonenko T.Ye., Shyian O.Yu.** THE PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF TERMS OF CONSIDERATION OF THE CASE BY THE COURT IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE..... 15
Yurko S.S. PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF RECUSAL OF A JUDGE IN THE PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE..... 20

SECTION 3

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

- Bulkat M.S.** CONTENT OF THE CONCEPT “VECTOR OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE”..... 26

SECTION 4

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

- Kovtun O.O.** SPECIFIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL LEGAL STANDARDS PROVIDING RESPONSIBILITY FOR THE MURDER OF A CHILD: A COMPARATIVE ANALYSIS..... 31
Novikov O.V. SOCIAL CONSEQUENCES OF ROAD AND TRANSPORT ADVENTURES..... 37

SECTION 5

CRIMINAL PROCESS AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC EXAMINATION

- Akhtyrska N.M.** IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE ROME STATUTE IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: POLITICAL OBLIGATIONS AND LEGAL WAYS OF SOLUTION... 42
Kovalenko A.V. ORGANIZATION AND TACTICS OF COMPUTER DATA INSPECTION..... 53

SECTION 6

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

- Stratonov V.M., Rybalko V.O.** DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES UNDER PARAGRAPH 2 OF ARTICLE 106 OF THE LAW OF UKRAINE “ON THE JUDICIAL SYSTEM AND STATUS OF JUDGES”... 59

SECTION 7

INTERNATIONAL LAW; EU LAW; COMPARATIVE JURISPRUDENCE

- Kondyk D.P.** NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE FOR EUROPEAN UNION COPYRIGHT IN VIRTUAL REALITY: IMPLICATIONS FOR UKRAINE..... 66
Mandzyk P.I. EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN AGAINST DOMESTIC VIOLENCE AS A GENDER-BASED FORM OF VIOLENCE..... 72

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.12:342.1

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-1>

РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВИ В ЛІБЕРТАРІАНСТВІ

Середюк Вікторія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
serediuk@knu.ua
orcid.org/0000-0001-6456-8701

Автор ставить за мету дослідити розуміння держави, її ролі та призначення в межах течії лібертаріанства. У дослідженні використано історично-порівняльний, гіпотетико-дедуктивний, логічні (аналізу, синтезу) методи. Основними результатами дослідження є положення про те, що лібертаріанство виникає як реакція на перехід у Сполучених Штатах Америки лібералізму з першої третини ХХ століття до соціальних ідей. Згодом ідеї лібертаріанства поширюються у країнах Європи. Ідеологічною основою лібертаріанства виступають ідеї класичного економічного та політичного лібералізму, які обґрунтовують і захищають право приватної власності, індивідуальну економічну, політичну та моральну свободу, особисту недоторканість, вільний ринок, справедливість, обмеження держави законом, правовий порядок, невтручання держави у приватне життя особи. У лібертаріанстві використовується раціоналістична теорія суспільного договору. Роль держави в лібертаріанстві суворо обмежена, не допускається її втручання в усі сфери життя суспільства. Анархічні течії лібертаріанства пропонують цілковито замінити державні інституції на громадянські. Загалом лібертаріанство визнає повну свободу індивідів розпоряджатися своїм життям, тілом, власністю, повну відповідальність індивіда за своє життя, матеріальне утримання, медичне та пенсійне забезпечення. Держава має єдине призначення – підтримання законності, правопорядку, забезпечення верховенства права. Лібертаріанство вимагає обмеження та розподілення державної влади на підставі писаної конституції. Не допускається зростання бюрократизму та державного апарату, вимагається зменшення або скасування податків. Індивіди на основі збережених від податків коштів мають право самі розпоряджатися ними на благодійництво або надання допомоги. Заперечуються соціальні права. Держава не бере на себе тягар їх забезпечення, так само вона не має права вирішувати питання збільшення та розподілу суспільного блага. Держава не визнається первинною, вона не дарує прав людині та сама потребує легітимзації. Тому будь-яке законодавче звуження свобод має сприйматися суспільством насторожено. Автор доходить висновку про те, що розуміння держави в лібертаріанстві є спробою реалізації просвітницьких ідеалів свободи, власності, відповідальності за умови сучасних розвинених ринкових економік. Водночас лібертаріанські погляди визначені як ідеалістичні. Вони можуть бути застосовані в періоди економічних і політичних криз. Однак, на думку автора, надоліком розуміння держави в лібертаріанстві є те, що не вирішується проблема воєн у сучасному світі, не враховано те, що різні держави перебувають на різних сходинках економічного та політичного розвитку.

Ключові слова: роль держави, лібертаріанство, права, свобода, невтручання держави, суспільний договір.

UNDERSTANDING THE STATE IN LIBERTARIANISM

Serediuk Viktoriia Volodymyrivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Law and the State
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko Kyiv National University
serediuk@knu.ua
orcid.org/0000-0001-6456-8701

The purpose. This article explores the concept of the state, its role, and purpose within libertarianism.

Research methods. Historical-comparative, hypothetical-deductive, logical (analysis, synthesis) methods were used in the research.

Research results. *The ideology of libertarianism is rooted in classical economic and political liberalism, which advocates for the protection of individual rights, private property, individual economic, political, and moral freedom, and justice. This includes the promotion of free markets, personal integrity, and limited government interference in private affairs, as well as the importance of the rule of law and legal order. In libertarianism, the social contract theory is used to justify the creation of the state through the free consent of individuals. The role of the state is strictly limited and it is not allowed to interfere in all spheres of society. Anarchic currents of libertarianism propose the complete replacement of state institutions with civil ones. In general, libertarianism recognizes the complete freedom of individuals to dispose of their lives, bodies, security and property, while holding them fully responsible for their life choices, material support, medical and pension provision. The state's sole purpose is to maintain law and order and ensure the rule of law.*

One of the core principles of libertarianism is to limit and distribute state power through a written constitution. That means that the growth of bureaucracy and the state apparatus is prohibited, and there is a demand for the reduction or elimination of taxes. Individuals are given the right to use funds saved from taxes for charitable purposes or to provide assistance. Therefore, social rights are not acknowledged, and the responsibility for their provision falls to individuals rather than the state. Additionally, the state does not have the authority to determine the issue of increasing and distributing the public good. It is important to recognize that the state does not grant human rights and requires legitimization itself. Therefore, any restrictions on personal freedoms imposed by legislation should be approached with caution by society.

Conclusions. *As per the author's perspective, libertarianism endeavors to establish a society that values the principles of freedom, property, and responsibility in contemporary market economies. While it is true that libertarian views are often considered idealistic, it is worth noting that certain aspects of their ideology may prove beneficial during times of economic or political crises. The author suggests that libertarianism's view of the state has a drawback – it fails to solve the issue of modern day wars and ignores the varying levels of economic and political development among different states.*

Key words: *role of state, libertarianism, rights, freedom, non-interference of state, social contract.*

Вступ. Загальнотеоретична наука кризь призму права осмислює серед іншого такі правові явища, як держава. Однак нині в українській юриспруденції склалася ситуація, що концепт держави, її ролі, значення, завдань і функцій висвітлюються переважно у світлі теорій минулого. Попри те, що лібертаріанство є однією із сучасних відомих у західних демократіях політичних і політекономічних теорій, що містить низку суттєвих філософсько-правових положень щодо розуміння концепту сучасної держави, в українській правознавчій науковій літературі залишається поза увагою. Водночас дослідження розуміння держави з позицій лібертаріанства нині особливо актуальне, зважаючи на посилання на окремі положення лібертаріанства у своїй діяльності окремих політичних партій і громадських організацій, а також органів державної влади під час формування державної політики й ухвалення нормативно-правових актів.

Методологія й аналіз останніх досліджень і публікацій. Свої теоретико-методологічні корені прихильники лібертаріанства вбачають у роботах філософів Просвітництва (Дж. Локк, Д. Г'юм, А. Сміт), класиків американської демократичної традиції (Т. Джеферсон, Т. Пейн), філософів лібералізму XIX ст. (Г. Спенсер) і філософів раціонального індивідуалізму (А. Ренд).

Світоглядне підґрунтя сучасного лібертаріанства становлять роботи А. Сміта «Дослідження про природу та причини багатства народів» 1776 р., Г. Спенсера «Особистість проти держави» 1884 р., Л. фон Мізеса «Людська діяльність: трактат з економічної теорії» 1949 р., А. Ренд «Доброчесність егоїзму» (1964 р.) та «Капіталізм: невідомий ідеал» (1966 р.).

Ідеї сучасного лібертаріанства викладено у працях Девіда Фрідмана, Річарда Епштейна, Роберта Пула, Волтера Блока, Роберта Нозіка, Мюррея Ротбарда, Джаррета

Волштайна, Девіда Боуза й інших. Більшість цих робіт досі залишаються малодослідженими у вітчизняній правовій науці.

У вітчизняному науковому дискурсі лібертаріанству присвячено дуже небагато робіт, зокрема соціологічне дослідження О. Петінової й економічне дослідження І. Соханя.

Мета статті – дослідити та розкрити розуміння держави, її ролі та призначення в межах течії лібертаріанства.

1. Співвідношення термінів «лібертаризм» і «лібертаріанство»

В українській термінології вживаються два терміни «лібертаризм» і «лібертаріанство», і як помітно з аналізу літератури, – як взаємозамінні синоніми («Лібертаризм», б. д.; Хома, 2017: 242–243; Піча, 2015: 193; Романюк, 2010). Варто зазначити, що з російської мови до української правничої термінології було запозичено термін «лібертаризм» (Шемшученко, 2001) для позначення тамтешньої концепції, що намагається об'єднати ідеї неопозитивістських правових шкіл у єдиний напрям і не має жодного стосунку до політекономічних течій Західної Європи та США. У зв'язку із цим може виникнути деяка плутанина через множення понять, тому ми схиляємось до вживання оригінальних термінів «libertarianism», що може бути перекладено як «лібертаріанство», та «libertarian» – «лібертаріанець», «лібертаріанський». Річ у тім, що термін «лібертаризм» узятий із французької мови (*libertarisme*), представники напряду називаються *libertaire* (лібертер). У Франції неологізми *libertarisme* і *libertaire* були введені Жозефом Дежаком у 1857 р. і стали позначати течії, рухи антиавторитарного, анархічного спрямування та їх представників відповідно, які обстоюють індивідуальну або громадянську свободу у відносинах із державою як фундаментальну цінність. В англійській мові на позначення таких французьких

рухів був створений термін "libertarian". Хоча сам термін "libertarian" (лібертаріанець) трапляється в есе англійського історика Вільяма Белашама ще в 1789 р. (Belsham, 1789:11).

Із 30-х рр. XX ст. у США лібералізм набуває соціального характеру та визнає необхідність державного втручання в економіку. Ті, хто підтримували ідеї класичного лібералізму (невтручання держави в економіку, свобода індивіда) і не погоджувалися з положеннями нового лібералізму, почали ідентифікувати себе "libertarian" (Arnsperger & Van Parijs, 2003; Pelosse, 1972). У 1950-х рр. Леонард Рід, засновник Фонду економічної освіти, почав називати себе "libertarian" (лібертаріанцем). У 1960-х і 1970-х рр. назву "libertarian" поступово прийняло зростаюче коло лібертаріанців. Лібертаріанська партія була створена в 1972 р. Цей термін все ще відкидали деякі з найбільших, за словами Д. Боуза, лібертаріанців XX ст., як-от Айн Ренд, яка називала себе «радикалом за капіталізм», і Фрідріх Гаск, який продовжував називати себе лібералом або Старий віг (Boaz, 1997: 25). Нова течія лібертаріанців у США дістала назву "libertarianism" (лібертаріанство). Це нове американське явище не відповідало французькому *libertarisme* XIX – поч. XX ст., тому у французькій мові були створені неологізми *libertarianisme* та *libertarien*. Натепер у французькій мові *libertarisme* та *libertarianisme* уживаються як синоніми у значенні лібертаріанства – течії, що виникла у США та має прихильників в інших країнах. Ми послуговуємося загальноприйнятим оригінальним терміном "libertarianism" (лібертаріанство) для позначення течії політекономії та політичної філософії, що виникла у США та максимізує свободу людини, обмежує роль держави, підтримує ідею вільного ринку та спонтанного порядку.

2. Обмеження державної влади

Осмислення феномену держави, її ролі та призначення в лібертаріанстві ґрунтується на низці філософсько-правових і політекономічних постулатів. Прихильники цього напрямку поділяють основні принципи класичного лібералізму, а саме: раціоналістичну ідею природного права та суспільного договору, гідність людини, природні права на свободу та власність, а також концепцію спонтанного порядку в соціальних системах. Із вказаного виводяться основоположні ідеї лібертаріанства: свобода особистості, обмежена та представницька влада та вільні ринки. Ще одним постулатом лібертаріанства є так звана формула справедливості Спенсера, або закон рівної свободи. За словами Г. Спенсера, свобода кожного обмежена лише свободою всіх. Це означає, що людина має право робити все, що захоче, якщо вона не порушує аналогічної свободи жодного іншого члена суспільства (Spencer & Collins, 1889: 58).

Помітно, що формула справедливості, яку беруть на озброєння лібертаріанці, походить ще з ліберальних політичних ідей Просвітництва, а саме кантівського визначення права як індивідуальної сваволі, обмеженої сваволею іншого індивіда на основі загального закону свободи.

Лібертаріанці ґрунтують своє розуміння держави на просвітницькій (кантівській) ідеї того, що людина має розум і є господарем самої собі, отже, не потребує вказівок і волі держави щодо того, як їй поводитись щодо власної безпеки, здоров'я та моральної сфери особистості. Звідси походить визнання ними індивідуалізму й абсолюту індивідуальних прав.

Як зазначає Д. Боуз, індивіди є «моральними діячами (agents), вони мають право на захист свого життя, свободи та власності. Ці права надані не урядом чи суспільством, а притаманні самій природі людських істот. Те, що індивіди захищають свої природні права – інтуїтивна істина; а тягар доведення і пояснення мав би лягати на тих, хто позбавляє цих прав» (Boaz, 1997: 18).

Однак, якщо І. Кант робив акцент на розумі, моральному законі та зовнішніх обмеженнях позитивного закону, то в лібертаріанстві етика поведінки йде від розуму, індивідуального інтересу та вільної конкуренції.

Лібертаріанці використовують ідею Дж. Лока про те, що всі люди наділені правами незалежно від держави. Вони створюють державу заради захисту своїх прав. Якщо влада виходить за межі цієї ролі, громадяни мають право на повстання (Лок, 2001).

А тому державна влада може бути легітимована в категоріях природних або Богом даних прав людини. Це означає, що державна влада має не первинне, а вторинне похідне значення, отже, її легітимність ґрунтується на вільній згоді спільноти індивідів щодо такої влади (consent of governed) (Boaz, 2004). Тобто держава в лібертаріанстві утворюється як суспільний договір.

Лібертаріанці критично ставляться до державної влади, зазначають, що завжди є ризик її узурпації. Тому вона має бути обмежена, а суспільство має дуже уважно ставитися до будь-яких розширень повноважень посадових осіб. Лібертаріанство вбачає державну владу розподіленою й обмеженою на основі письмової конституції з вичерпним обмеженням переліком повноважень, які делеговані владі народом. Представники цієї течії апелюють до історичного факту, що обмеження та розосередження (dispersion) державної влади у країнах Західної Європи привело до індивідуальної свободи та тривалого економічного зростання (Boaz, 1997: 17).

Лібертаріанці вважають, що держава не повинна втручатися в особисте життя або підприємницьку діяльність, окрім як для реалізації верховенства права, захисту свободи та власності одного від зазіхань інших. Вони підтримують економічний і культурний лібералізм і виступають проти соціального лібералізму (Гай-Нижник, 2014).

3. Заперечення соціальних прав

Одним із постулатів лібертаріанства є те, що держава не повинна брати на себе завдання утримувати бідних і безробітних. Також держава не має для цього створювати чи збільшувати податки.

Так, наприклад, Г. Спенсер вважає, що бідність, нещастя, страждання бідняків і бездомних виступають покаранням за їхні лінощі,

неробство, безініціативність, розпусту та дармоїдство, життя чужим коштом, аморальність і протиправність поведінки. Г. Спенсер ілюструє свої переконання реаліями із життя. Так, тогочасний податок на утримання бідних на основі закону Poor Law у Британії призвів до надмірного навантаження для фермерів і поширення неробства серед убогих людей. Після зміни цього закону та зниження податку зі 700 фунтів стерлінгів до 200 на рік добробут громади зріс, а з 800 бідняків громади церковного приходу лише 15 не змогли, насправді, працювати, тоді як решта знайшли роботу та почали отримувати заробітну плату, а не дармові гроші з пожертвувань (Spencer, 1884: 20–23).

У лібертаріанстві соціальні права критикуються, а допомога в разі хвороби, інвалідності, втрати годувальника, тимчасової втрати працездатності покладається на благодійні організації. Пенсійне та медичне забезпечення відводиться у сферу відповідальності самого індивіда (Фрідман, 2019: 16).

Як відомо, у світі за будь-якого економічного ладу, капіталізму чи соціалізму, немає нічого безкоштовного. І допомоги, пільги, матеріальне утримання здійснюється чийось коштом. Тому А. Рейд і зазначає, що реалізація соціальних прав, як-от забезпечення одягом, їжею, житлом, освітою, медичним обслуговуванням, з боку держави здійснюється не завдяки власній праці індивіда, а працею інших, отже, ці інші позбавлені прав і приречені на рабську працю. По суті, це створення основоположних прав. Справжні, основоположні, права не забезпечуються утиском прав інших. Вони презюмують свободу досягати свого здійснення власними силами (Rand, 1964).

Тому в лібертаріанстві держава не здатна і не повинна вирішувати як розподіляти блага. Д. Фрідман в обґрунтування цього положення згадує, як Йосип Сталін вирішував, скільки їжі було потрібно жителям України. Як наслідок, лише протягом 1932–1933 рр. мільйони українців померли з голоду (Фрідман, 2019: 38).

4. Верховенство права

Індивідуалізм особи, її індивідуальна активність, підприємливість і відповідальність за власне життя – одні з основних цінностей у лібертаріанстві. Айн Ренд досить різко критикує будь-яку опіку держави, звужує її функції до захисту законності та правопорядку і обґрунтовує важливість серед суспільства крайнього індивідуалізму.

Айн Ренд зазначає, що єдине моральне призначення державної влади – це захист індивідуальних прав на підставі єдиних об'єктивних правил. Джерелом цих прав є не Бог, не суспільство, а природа людини. Оскільки людина – це специфічна раціональна істота і не може успішно функціонувати в умовах примусу, а права є необхідною умовою властивого їй способу виживання.

Отже, лібертаріанці виходять на один із стовпів будь-якого суспільства – верховенство права. А. Ренд убачає єдину мету в державі – реалізацію її призначення: захищати права людини, захищати людину від фізичного насильства. На її думку, роль державної

влади – це роль не правителя, а слуги. Тому інститути влади створені з метою захисту людини від злочинців, а конституція написана для того, щоб захищати людину від влади (Rand, 1964).

5. Критика бюрократизму

Лібертаріанство засуджує розростання державного апарату, розвиток бюрократизму та збільшення чиновників. На переконання Г. Спенсера, будь-яке розширення регулятивної політики передбачає, окрім збільшення чиновників, подальше зростання бюрократизму та посилення влади організації, сформованої із чиновників (Spencer, 1884: 28). У свою чергу, «невелика група чиновників, злагоджених, які мають спільні інтереси та діють під керівництвом центральної влади, має величезну перевагу перед неузгодженою громадськістю, яка не має чіткої політики та може бути змушена діяти об'єднано лише за сильного підбурювання». Цікаво, що Г. Спенсер наводить приклад тогочасної Російської імперії, де «загальність державного регулювання, що характеризує войовничий тип суспільства, була доведена до найвищої точки. Усі чоловіки, навіть крамарі та шевці, прагнуть стати державними чиновниками, бо людина, яка прожила все своє життя без офіційного чину, не вважається людиною взагалі» (Spencer, 1884: 29, 30). Тут варто враховувати також положення соціології про те, що неінституціоналізоване суспільство є роз'єднаним, воно становить хаотичну масу, де окремий індивід не здатен захистити свої індивідуальні інтереси, права та не може реально конкурувати та лобіювати легітимним шляхом свої інтереси в органах влади, оскільки є слабшою стороною у відносинах із державою.

Отже, у лібертаріанстві критикується зростання державного апарату, кількості державних посад, ослаблення суспільства в політичному аспекті, перекидання на державу функцій соціальної допомоги й утримання малоабезпечених верств населення, функції створення та збільшення суспільного блага. Г. Спенсер ще у XIX ст. із занепокоєнням ставився до того, що тогочасні політичні партії, як консервативного, так і ліберального крила, у Британії все більше сповідають соціалістичні ідеї. А соціалізм у всіх його формах він уважав рабською моделлю суспільства (Spencer, 1884: 34).

6. Роль держави в економічній сфері

Методологічно лібертаріанство спирається на політекономічний лібералізм XIX ст., що описував і обґрунтовував тогочасний вільний капіталізм. У першій третині XX ст. лібералізм набув нового, соціального спрямування, тому його класичні ідеї взяли на озброєння неоконсерватори та лібертаріанці. Це була реакція на зміни в розумінні ролі держави, індивідуальної відповідальності за власний добробут і співвідношення свободи та безпеки в суспільстві (Середюк, 2020).

Лібертаріанство найбільш подібне до лібертаріанського консерватизму. Іноді ці течії складно розрізнити, оскільки їх представників відносять до різних напрямів у різні періоди їхньої діяльності. Так, наприклад,

неоконсерватори виступають проти соціальних ролей держави, характерних для сучасного лібералізму. У США ідеї індивідуалізму та свободи економіста-неоконсерватора Мілтона Фрідмана згодом поділяв і розвинув у більш радикальній формі його син лібертаріанець Девід Фрідман.

Лібертаріанство, як і неоконсерватизм, критикує державне втручання в економіку та приватну сферу, концепцію держави загального добробуту та політику соціального лібералізму, що призвела до зниження активності, самостійності та підприємливості індивідів.

Водночас з акцентом на економічній і політичній свободі індивіда основною рисою неоконсерватизму є звернення до сімейних, моральних, релігійних цінностей, сама держава теж визнається цінністю (Середюк, 2021). У цьому лібертаріанство розходиться з ідеями неоконсерваторів, поширюючи значення свободи людини на всі сфери життя індивіда, від економічної до політичної, правової й індивідуально-ціннісної. А особливо в лібертаріанських течіях анархічного напрямку, де держава взагалі не розглядається як необхідність чи цінність.

Так, наприклад, згідно з Д. Фрідманом, закон вільного ринку може бути покладений на систему органів державної влади та систему законодавства, перетворюючи їх на ринок інституцій і ринок законів.

На думку Д. Фрідмана, державна поліція може бути замінена охоронними агентствами, що продаватимуть клієнтам послуги захисту від злочинців (Фрідман, 2019: 155). Державні суди можуть бути замінені арбітражними судами, послуги яких у наш час особи використовують для вирішення спорів із договорів (Фрідман, 2019: 114, 156).

Таким чином роль держави зводиться до мінімуму, майже цілком усувається від життя суспільства (економічного, політичного, культурно-ціннісного тощо). У крайніх анархічних течіях держава та її інституції цілковито замінюються приватними організаціями, що надають всі ті ж послуги, що й держава (судочинство, правоохоронні, медичні, освітні тощо). Система податків теж зводиться до мінімуму або, у крайньому разі, зовсім скасовується.

7. Індивідуалізм та індивідуальні права. Проблема війни

Лібертаріанство характеризується крайньою прихильністю до ідей необмеженої свободи індивіда. Ідеологами цього напрямку виступили Ф. Гаєк, Дж. Роулз і Р. Нозік. Вони визнавали пріоритет індивідуальних прав над колективними, трактували колективізм як шлях у рабство, виступали за перегляд основ суспільного договору з метою забезпечення природних прав індивіда, уважали державу загального добробуту варіантом соціалізму (Шведа, 2003: 440–441).

Зважаючи на таку свободу, відсутність соціальних прав і благодійне утримання нужденних, необхідна інституція, яка б забезпечувала правопорядок, законність, верховенство права. Нею могла би бути держава. Водночас лібертаріанці не враховують ще одну необхідну функцію держави – оборонну

від зовнішніх ворогів. Звісно, вони виступають проти війни, але не пропонують механізмів, які б її унеможливили. Так, М. Ротбард пропонує обмежити державну владу в усіх державах настільки, щоб вона не могла розв'язувати воєн. А в разі нападу кожен має застосовувати силу для свого захисту. Водночас він критикує теорію колективної безпеки XX ст. та пропонує ізоляціоністську політику державам у разі війни інших держав одна з одною (Rothbard, 2006: 329–333). Але такими ідеалістичними положеннями лібертаріанство не дає відповіді на гібридні війни сучасності, на випадки порушення державою-агресором правил і звичаїв ведення війни, порушення міжнародного гуманітарного права, робить занадто велику ставку на економічні егоїстичні вигоди та капіталізм, що, на жаль, не забезпечують у сучасному світі від віроломного неспровокованого розв'язання війни державою-агресором.

Висновки. Лібертаріанство – це течія, рух, політична філософія, що становить систему економічних, правових, політичних, етичних положень, має ідейне та методологічне коріння в політичному лібералізмі Просвітництва й економічному лібералізмі XIX ст. Виникає як реакція на перехід у США лібералізму з першої третини XX ст. до соціальних ідей і обґрунтування необхідності державного втручання в економіку та питання особистої безпеки індивіда.

У лібертаріанстві держава розуміється як інституція, що утворена за вільною згодою індивідів, тобто утворюється як суспільний договір. Лібертаріанство суттєво обмежує роль держави та заперечує її втручання в усі сфери життя суспільства. Анархічні течії лібертаріанства пропонують цілком замінити державні інституції на громадянські. Загалом лібертаріанство визнає повну свободу індивідів розпоряджатися своїм життям, тілом, власністю, повну відповідальність індивіда за своє життя, матеріальне утримання, медичне та пенсійне забезпечення. Держава ж має опікуватися лише підтриманням законності, правопорядку, забезпеченням верховенства права. Державна влада має бути обмежена та розподілена на підставі конституції. Не допускається зростання бюрократизму та державного апарату, закликається до зменшення або скасування податків із тією метою, щоб індивіди самі розпоряджались цими коштами. Заперечуються соціальні права. Держава не бере на себе тягар їх забезпечення, так само вона не має права вирішувати питання збільшення та розподілу суспільного блага. Держава не визнається первинною, вона потребує легітимації. Тому будь-яке законодавче звуження свобод має сприйматися суспільством насторожено.

Розуміння держави в лібертаріанстві цікаве тим, що є спробою реалізації ідеалів свободи, власності, відповідальності за умови сучасних розвинених ринкових економік. Водночас лібертаріанські погляди є дещо ідеалістичними. Проте вони можуть бути застосовані в періоді економічних і політичних криз. Недоліком розуміння держави в лібертаріанстві є те, що не вирішується проблема воєн

у сучасному світі, не враховано те, що різні держави перебувають на різних сходах економічного та політичного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лібертаризм. *Енциклопедія сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-55382> (дата звернення: 25.08.2023).
2. Політична думка ХХ – початку ХХІ ст.: методологічний і доктринальний підходи : підручник : у 2-х т. / за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000, 2017. Т. 2. 535 с.
3. Політологія: сучасні терміни і поняття : короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації / уклад. В.М. Піча. Львів : Новий Світ – 2000, 2015. 516 с.
4. Романюк А.С. Політична доктрина консерватизму. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Політологія, Соціологія, Філософія». 2010. № 14. С. 254–259.
5. Юридична енциклопедія : у 6-ти т. / НАНУ. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького ; гол. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана. Т. 3 : К – М, 2001. 792 с.
6. Belsham W. *Essays, Philosophical, Historical, and Literary* (Issue т. 1). London : C. Dilly., 1789. 466 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Z6Y0AAAAMAAJ&vq=William+Belsham+libertarian&hl=uk&source=gb_s (дата звернення: 25.08.2023).
7. Le libertarisme. *Éthique économique et sociale* / C. Arnsperger, Ph. Van Parijs. Paris : La Découverte, 2003. P. 29–42.
8. Pelosse V. Joseph Déjacque et la création du néologisme «libertaire». *Économies et sociétés – Economies and societies*. 6 (12). Retrieved from: <http://joseph.dejacque.free.fr/etudes/neologisme.htm> (дата звернення: 25.08.2023).
9. Boaz D. *Libertarianism: a Primer*. New York : The free press, 1997. 314 p. URL: https://archive.org/details/libertarianism_a_primer_boaz/page/n29/mode/2up (дата звернення: 25.08.2023).
10. Spencer H., Collins F.H. *An Epitome of the Synthetic Philosophy*. Appleton, 1889. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=ydgVUKTloPkC> (дата звернення: 25.08.2023).
11. Лок Джон. Два трактати про врядування / пер. з англ. О. Терех, Р. Димирець. Київ : Основи, 2001. 265 с.
12. Boaz D. *Libertarianism. Definition, Philosophy, Examples, History, & Facts*. *Encyclopedia Britannica*. 2004. URL: <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics> (дата звернення: 25.08.2023).
13. Гай-Нижник П.П. Лібералізм як філософська, політична та економічна теорія : нарис історії становлення та розвитку. *Гілея* : науковий вісник. 2014. Вип. 88. С. 5–14.
14. Spencer H. The man versus the state: Containing “The New Toryism,” “The Coming Slavery,” “The Sins of Legislators,” and “The Great Political Superstition”. Williams & Norgate, 1884. 113 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=zcoAAAAYAAJ> (дата звернення: 25.08.2023).
15. Rand A. *The Virtue of Selfishness*. New York : Penguin Group, 1964. 103 p. URL: <http://ikesharpless.pbworks.com/f/AynRand-TheVirtueofSelfishness.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).
16. Середюк В.В. Роль та призначення держави в теціях неолібералізму. *Альманах права*. 2020. Вип. 11. С. 213–219. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-38.
17. Середюк В.В. Роль та значення держави в неоконсерватизмі. *Альманах права*. 2021. Вип. 12. С. 227–232. DOI: 10.33663/2524-017x-2021-12-39.
18. Фрідман Д. Анархія вільного ринку / пер. з англ. І. Гнатковська. Київ : Наш формат, 2019. 328 с.
19. Швед Ю.Р. Теорія політичних партій і партійних систем : навчальний посібник. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 617 с.
20. Rothbard M.N. *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. Auburn : Ludwig von Mises Institute, 2006. 420 p. URL: https://cdn.mises.org/For%20a%20New%20Liberty%20The%20Libertarian%20Manifesto_3.pdf (дата звернення: 25.08.2023).

REFERENCES

1. Libertyism [Libertarianism]. *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-55382> [in Ukrainian].

2. Khoma, N. (Red.) (2017). *Politychna dumka XX – pochatku XXI stolit: metodolohichni i doktrynalni pidkhody: pidruchnyk* [Political thought of the 20th – early 21st centuries: methodological and doctrinal approaches: textbook], in 2 volumes. Lviv: Novyi Svit – 2000, vol. 2 [in Ukrainian].
3. Picha, V. (Uklad.) (2015). *Politolohiia: suchasni terminy i poniattia. Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I–IV rivniv akredytatsii* [Political science: modern terms and concepts. A short educational dictionary-reference for students of universities of I–IV levels of accreditation]. Lviv: Novyi Svit – 2000 [in Ukrainian].
4. Romaniuk, A. (2010). *Politychna doktryna konservatyizmu [Political doctrine of conservatism]*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia “Politolohiia, Sotsioloohiia, Filosofiia” – *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Series “Political Science, Sociology, Philosophy”, 14, 254–259 [in Ukrainian].
5. Shemshuchenko, Yu. (ed.) (2001). *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia], in 6 vols. Kyiv: Ukrainka entsyklopediia im. M.P. Bazhana, vol. 3 [in Ukrainian].
6. Belsham, W. (1789). *Essays, Philosophical, Historical, and Literary* (Issue т. 1). C. Dilly. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=Z6Y0AAAAMAAJ&vq=William+Belsham+libertarian&hl=uk&source=gb_s [in English].
7. Arnsperger, C. & Van Parijs, P. (2003). *Le libertarisme [Libertarianism]. Éthique économique et sociale [Economic and social ethics]*. Paris: La Découverte, pp. 29–42 [in French].
8. Pelosse, V. (1972). *Joseph Déjacque et la création du néologisme “libertaire”* [Joseph Déjacque and the creation of the “libertarian” neologism]. *Économies et sociétés – Economies and societies*. 6 (12). Retrieved from: <http://joseph.dejacque.free.fr/etudes/neologisme.htm> [in French].
9. Boaz, D. (1997). *Libertarianism: a Primer*. The Free Press. Retrieved from: https://archive.org/details/libertarianism_a_primer_boaz/page/n29/mode/2up [in English].
10. Spencer, H., & Collins, F.H. (1889). *An Epitome of the Synthetic Philosophy*. Appleton. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=ydgVUKTloPkC> [in English].
11. Locke, J. (2001). *Dva traktaty pro vryaduvannia* [Two treatises on governance], O. Terekh & R. Dymyrets (transl.). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
12. Boaz, D. (2004). *Libertarianism*. *Encyclopedia Britannica*. Retrieved from: <https://www.britannica.com/topic/libertarianism-politics> [in English].
13. Hai-Nyzhnyk, P. (2014). *Liberalizm yak filosofska, politychna ta ekonomichna teoriia: narys istorii stanovlennia ta rozvytku* [Liberalism as a philosophical, political and economic theory: an outline of the history of formation and development]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gilea: Scientific Bulletin*, 88, 5–14 [in Ukrainian].
14. Spencer, H. (1884). *The Man Versus the State: Containing “The New Toryism,” “The Coming Slavery,” “The Sins of Legislators,” and “The Great Political Superstition”*. Williams & Norgate. Retrieved from: <https://books.google.com.ua/books?id=zcoAAAAYAAJ> [in English].
15. Rand, A. (1964). *The Virtue of Selfishness*. Penguin Group. Retrieved from: <http://ikesharpless.pbworks.com/f/AynRand-TheVirtueofSelfishness.pdf> [in English].
16. Serediuk V. (2020). *Rol ta pryznachennia derzhavy v techiakh neoliberalizmu* [The role and purpose of the state in currents of neoliberalism]. *Almanakh prava – Almanac of law*, 11, 213–219. DOI: 10.33663/2524-017X-2020-11-38 [in Ukrainian].
17. Serediuk, V. (2021). *Rol ta znachennia derzhavy v neokonservatyvnykh* [The role and meaning of the state in neoconservatism]. *Almanakh prava – Almanac of law*, 12, 227–232. DOI: 10.33663/2524-017x-2021-12-39 [in Ukrainian].
18. Fridman, D. (2019). *Anarkhiia vilnoho rynku* [Anarchy of the free market], I. Hnatkovska (transl.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
19. Shveda, Yu.R. (2003). *Teoriia politychnykh partii i partiinykh system* [Theory of political parties and party systems]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
20. Rothbard, M.N. (2006). *For a New Liberty: The Libertarian Manifesto*. Ludwig von Mises Institute. Retrieved from: https://cdn.mises.org/For%20a%20New%20Liberty%20The%20Libertarian%20Manifesto_3.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції 28.08.2023.
The article was received 28 August 2023.

УДК 352.07:342.76»364»

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-2>

ІНСТРУМЕНТИ ЗДІЙСНЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Скоморовський Віталій Богданович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та історії держави і права
Університету економіки та права «КРОК»
Vskomor@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1020-2322

У статті поставлено за мету дослідження питання інструментів здійснення місцевого самоврядування в Україні під час правового режиму воєнного стану. Для досягнення поставленої мети й отримання належних результатів використано таку сукупність методів: логічний метод, метод системного аналізу, метод прогнозування та моделювання, компаративний метод, формально-юридичний метод. **Результати:** охарактеризовано інформацію щодо нормативно визначених інструментів реалізації місцевого самоврядування в умовах війни, інформацію про можливість і способи їх застосування; визначено приклади застосування інструментів місцевого самоврядування з метою забезпечення реалізації місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану, визначено коло проблем, які виникають під час реалізації місцевого самоврядування в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, та способи вирішення відповідних проблем, розглянуто можливості вдосконалення способів та інструментів реалізації місцевого самоврядування під час правового режиму воєнного стану. **Висновки.** Автором зроблено висновок про важливість належного застосування інструментів здійснення місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. Визначено, що інструменти здійснення місцевого самоврядування зазнали змін через більшу увагу до забезпечення обороноздатності країни, посилення на місцях заходів безпеки, у результаті чого створено військові адміністрації, функціонування яких на даний час має надзвичайно велике значення. Наголошується, що належне використання інструментів місцевого самоврядування в умовах правового режиму воєнного стану можливе лише в разі вдосконалення відповідної законодавчої бази, що врегулює питання застосування інструментів щодо реалізації місцевого самоврядування в Україні.

Ключові слова: правовий режим воєнного стану, місцеве самоврядування під час війни, органи місцевого самоврядування, військові адміністрації, шляхи реалізації місцевого самоврядування, законодавство у сфері місцевого самоврядування.

TOOLS FOR IMPLEMENTING LOCAL SELF-GOVERNMENT UNDER MARTIAL LAW

Skomorovskiy Vitalii Bohdanovych,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Theory and History
State and Law "KROK" University
Vskomor@ukr.net
orcid.org/0000-0002-1020-2322

The purpose of this article is to study the tools of local self-government in Ukraine during the legal regime of martial law. To achieve the set goal and obtain the appropriate results, the following set of methods was used: logical method, system analysis method, forecasting and modeling method, comparative method, formal-legal method. The results of such activity: the information on the normatively defined tools for the implementation of local self-government in the conditions of war; information on the possibility and methods of their application are characterized; examples of the use of local self-government tools in order to ensure the implementation of local self-government during the legal regime of martial law are identified, the range of problems that arise during the implementation of local self-government in Ukraine during the legal regime of martial law and methods of solving the corresponding problems are determined, ways of improving methods and tools are considered implementation of local self-government during the legal regime of martial law. **Conclusions.** The author made a conclusion about the importance of proper application of the tools of local self-government in the conditions of martial law. It was determined that the tools of local self-government have undergone certain changes due to the shift of greater attention to ensuring the country's defense capability, strengthening of security measures on the ground, as a result of which military administrations were formed, the functioning of which is extremely important today. It is emphasized that proper use of the tools of local self-government in the conditions of the legal regime of martial law is possible only in the case of improvement of the relevant legislative framework, which regulates the issue of the use of tools for the implementation of local self-government in Ukraine.

Key words: *legal regime of martial law, local self-government during war, local self-government bodies, military administrations, ways of implementing local self-government, legislation in field of local self-government.*

Вступ. З початку військової агресії Російської Федерації (далі – РФ) та моменту введення правового режиму воєнного стану в Україні увага держави та суспільства прикута до необхідності здобуття перемоги шляхом акумулювання сил, часу та коштів на забезпечення обороноздатності країни. Можемо спостерігати, що часто питання розвитку та становлення місцевого самоврядування, зокрема застосування інструментів місцевого самоврядування, відходять на другий план. Натепер постає необхідність у проведенні інформативної політики стосовно того, що правовий режим не скасовує реалізацію місцевого самоврядування, а лише коригує структуру органів місцевого самоврядування, водночас також постає необхідність у дослідженні інструментів здійснення місцевого самоврядування в Україні під час дії правового режиму воєнного стану.

1. Становище органів місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану

24 лютого 2022 р. Указом Президента України введено правовий режим воєнного стану, який періодично продовжується. Військовий стан показав наявність системних проблем у місцевому управлінні, зокрема недоліки розподілу повноважень між місцевими адміністраціями та радами, недоліки політичної відповідальності депутатів тощо. Безсумнівно, вирішення багатьох проблем залежить від стабільності державної влади, чи це державна влада чи місцеве самоврядування. Найкраще це виражалось на передовій. Тут проявилися восьмирічний досвід і усвідомлення місця застави в охороні кордону, установа зв'язків між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади для створення сталої системи територіальної охорони. Але не всі регіони України виявили такі характеристики.

У багатьох регіонах облради працюють формально, рішення ухвалюються по другому – третьому туру, засідають ради із чинного законодавства часто не рідше одного разу на квартал, відтягують важливі рішення, а зміст цих органів управління обходиться недешево, що особливо важливо за умов воєнного стану та важкого тягаря місцевих бюджетів. Представники територіальних громад також не мають дієвих важелів впливу на функціонування й управлінські рішення рад.

В умовах воєнного стану про кардинальні зміни в цій сфері говорити не варто. Але ця ситуація існувала й у мирний час, тільки вона була не так яскраво виражена, цю проблему чітко окреслила обстановка воєнного часу. На наш погляд, можливість контролю діяльності місцевих рад з боку територіальної громади мала бути введена до законодавства від початку реформи, паралельно із системними функціональними змінами системи державного управління. Необхідно терміново залучати територіальні громади до моніторингу діяльності обласних і районних рад. Це

стосується й діяльності народних депутатів України, оскільки діяльність Верховної Ради України нині не завжди виправдовує очікування суспільства.

По-друге, коли ухвалюється закон про місцевий референдум (передбачений Конституцією України), існує реальна небезпека скасування його результатів. Якщо така політика вирішення місцевих проблем справді збережеться, то всі результати реформи будуть марними.

По-третє, необхідно розглянути питання щодо надання послуг в органах місцевого самоврядування. У великих містах ця робота не належить до розряду народних, чого не можна сказати про ради нижнього рівня. Бажано підвищити значущість служби в органах місцевого самоврядування, найняти висококваліфікованих працівників, які матимуть змогу вирішувати завдання державного управління на територіальному рівні.

Серед національних чинників, які впливають на вирішення названих проблем, варто виділити такі:

- не встановлено рівень політичної культури та знижено рівень загального розуміння суті рішень, що ухвалюються органами державного управління;

- підвищення ефективності функціонування Кабінету Міністрів України як вищого органу виконавчої влади;

- неможливість ухвалення управлінських рішень спільно з територіальною громадою, яка визначається органами місцевого самоврядування, у зв'язку з відсутністю законодавчого регулювання місцевих референдумів і дуже складною процедурою підготовки та проведення всеукраїнського референдуму. Усі ці проблеми потребують термінового вирішення, але вже в мирний час.

2. Особливості здійснення місцевого самоврядування в Україні в умовах воєнного стану

До повномасштабного вторгнення в Україну проводилась реформа децентралізації з метою зміни сутності системи публічного управління та переорієнтування її на таку, що обслуговує суспільні інтереси, у рамках чого було заплановано вдосконалення: системи надання якісних і доступних публічних послуг для населення; механізму та таймінгу ухвалення управлінських рішень на всіх рівнях державного управління; покращення системи прямого народовладдя. Процес реформи було розпочато у квітні 2014 р. шляхом ухвалення Кабінетом Міністрів України Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади.

Пізніше було затверджено План заходів з реалізації реформи, який передбачав, зокрема, ухвалення законів України «Про добровільне об'єднання територіальних громад», «Про співробітництво територіальних громад», «Про засади державної регіональної політики», зміни до Бюджетного та Податко-

вого кодексів з метою проведення фінансової децентралізації тощо.

Вищезазначена Концепція мала забезпечити також доступність і належну якість публічних послуг через використання механізму субсидіарності та децентралізації через ефективний розподіл повноважень між місцевими радами та виконавчими органами. Чіткий розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування й органами виконавчої влади мав не лише забезпечити зміну сфери управління, а й збільшити функціонал органів місцевого самоврядування (Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, 2014).

Останніми роками перед повномасштабним вторгненням РФ на територію України було затверджено новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня, яким було сформовано 1 469 територіальних громад в Україні; затверджено 136 районів і ліквідовано 490 районів. Окрім того, у липні 2020 р. було внесено зміни до виборчого законодавства, а 25 жовтня 2020 р. відбулись місцеві вибори.

Окрім того, у Верховній Раді України було зареєстровано низку законопроектів, які б вносили зміни до чинної законодавчої бази регулювання місцевого самоврядування.

Повномасштабне вторгнення РФ на територію України внесло деякі корективи в діяльність органів місцевого самоврядування. Нині, коли територіальні громади постійно працюють над вирішенням проблем місцевого значення в умовах війни, важливим є зосередження зусиль громад на виконання завдань для забезпечення сталого місцевого економічного розвитку. Водночас місцевий економічний розвиток – це процес взаємодії органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, активного бізнесу й активних громадян, що має на меті забезпечення ефективного функціонування економіки, комунальної сфери, належного рівня життя населення.

Під час воєнного стану в Україні окремі територіальні громади отримали нових учасників – вимушених переселенців і релоковані підприємства. Одним із механізмів релокації підприємств виступили належні умови, що забезпечуються проектом індустріальних парків з виділенням територій усередині громади, що мають відповідну інфраструктуру, необхідні інженерні комунікації для промислових, технічних компаній (Про індустріальні парки, 2012).

Для релокованих компаній, що обрали свій подальший розвиток у межах індустріальних парків, діють такі податкові та митні пільги:

- звільнення від податку на прибуток терміном на 10 років (якщо такий прибуток спрямований на розвиток компанії) (Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні, 2022);

- звільнення від сплати ПДВ та мита в разі ввезення обладнання для виробництва (таке обладнання не може бути продане компанією протягом 5-ти років) (Про внесення

змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні, 2022).

Участь органів місцевого самоврядування у відповідних процесах полягає в необхідності надання пільг з податку на нерухомість, зменшенні ставок земельної ренти та податку чи звільнення від земельного податку.

Участь органів місцевого самоврядування щодо переселених осіб полягає в необхідності забезпечення соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб як необхідної умови існування позитивного соціального середовища у співтоваристві, що приймає; стимулювання уникнення конфліктних ситуацій у суспільстві (Сторонянська та ін., 2022: 61).

Для підтримки переселенців у воєнний стан органи місцевого самоврядування:

- забезпечують належне надання соціальних послуг таким особам, зокрема й медичну допомогу в комунальних закладах охорони здоров'я, влаштування дітей у комунальні дошкільні та загальноосвітні заклади, соціальний захист;

- виступають суб'єктами забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері зайнятості населення та несуть відповідальність (у межах своїх повноважень) за її практичну реалізацію;

- надають соціальну допомогу внутрішньо переміщеним особам; здійснюють їх інтеграцію в економіку територіальних громад (Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, 2014).

Органи місцевого самоврядування з метою реалізації вищезазначених функцій можуть співпрацювати із громадськими організаціями, благодійними фондами, міжнародними фондами тощо.

Така співпраця реалізується через проведення спільних заходів, спільних консультацій, зустрічей із потенційними роботодавцями тощо (Сторонянська та ін., 2022: 62).

Висновки. В умовах воєнного часу інструменти здійснення місцевого самоврядування зазнали деяких змін. Суттєвий вплив на ці процеси мало посилення забезпечення обороноздатності країни, зміцнення заходів безпеки на місцях, створення військових адміністрацій. У сучасних реаліях військової обстановки в Україні основними завданнями органів місцевого самоврядування мають стати важливі завдання, пов'язані з відновленням розвитку територіальної громади; забезпеченням належного рівня життя населення в умовах війни; установами зв'язку з вимушеними переселенцями на території громади, надання їм підтримки та допомоги; допомогою релокованому бізнесу тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 02.08.2022).

2. Про індустріальні парки : Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI (зі змінами). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T125018?an=1%2042> (дата звернення: 02.08.2022).

3. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо створення сприятливих умов для діяльності індустріальних парків в Україні : Закон України від 21 червня 2022 р. № 2330–IX. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222330> (дата звернення: 20.08.2022).

4. Місцевий економічний розвиток у територіальних громадах: антикризові інструменти у воєнний і післявоєнний період : посібник для органів місцевого самоврядування / І. Сторонянська та ін. Львів, 2022. 71 с.

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706–VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

REFERENCES

1. Kontsepsiia reformuvannya mistsevoho samovriaduvannia ta terytorial'noi orhanizatsii vlady v Ukraini: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnia 2014 r. [Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 1, 2014]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Proindustrial'ni parky: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2012 r. № 5018–VI (zi zminamy) [On industrial parks: Law of Ukraine

dated June 21, 2012 No. 5018–VI (as amended)]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T125018?an=1%2042> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy schodo stvorennia spryiatlyvykh umov dlia diial'nosti industrial'nykh parkiv v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2022 r. № 2330–IX [On amendments to the Tax Code of Ukraine regarding the creation of favorable conditions for the operation of industrial parks in Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2022 № 2330–IX]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/t222330> [in Ukrainian].

4. Storonianska, I., Patytska, Kh., Dub, A. Mistsevyi ekonomichnyi rozvytok u terytorial'nykh hromadakh: antykrizovi instrumenty u voieny i pisliavoiennyi period. Posibnyk dlia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia [Local economic development in territorial communities: anti-crisis tools in the war and post-war period. Guide for local self-government bodies]. Lviv, 2022. 71 p. [in Ukrainian].

5. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib: Zakon Ukrainy vid 20 zhovtnia 2014 r. № 1706–VII [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons: Law of Ukraine dated October 20, 2014 № 1706–VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, 2015, № 1, art. 1 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 31.08.2023.
The article was received 31 August 2023.*

СЕКЦІЯ 2 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.91/95

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-3>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ПРИНЦИПУ РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ РОЗГЛЯДУ СПРАВИ СУДОМ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Куценко Владислав Ігорович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
юридичного факультету
Національний університет «Запорізька політехніка»
kutsenkovi82@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0878-9360

Леоненко Тетяна Євгенівна,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
юридичного факультету
Національний університет «Запорізька політехніка»
leonenko-t@ukr.net
orcid.org/0000-0001-8466-7192

Шиян Ольга Юріївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
юридичного факультету
Національний університет «Запорізька політехніка»
dsshian@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2336-2314

Стаття присвячена дослідженню проблемних аспектів принципу розумності строків розгляду судом справи в цивільному судочинстві України. Складається зі вступу, двох розділів, висновків і літератури.

Метою статті є вирішення проблемних аспектів принципу розумності строків розгляду судом справи в цивільному судочинстві України на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень і законодавства.

Методи. У роботі використовуються діалектичний і системний підходи наукового пізнання, а також такі методи дослідження, як логіко-семантичний, аксіоматичний, герменевтичний, догматичний (формально-логічний), аналіз і синтез.

Результати. Досліджено розвиток наукового вчення стосовно формулювання дефініції «розумні строки», а також їхня важливість для цивільного правосуддя. Застосування комплексного методу до поширених думок учених дозволяє виокремити такі їх види. Перший об'єднує таких, які характеризують зазначену дефініцію, розкривають загальне бачення щодо своєчасності здійснення кожним учасником судового процесу особистих процедурних компетенцій. Другий вид узагальнює таких, які роблять акцент на специфічних рисах розумності строків. І, на завершення, третій вид налічує науковців, які визначають часовий інтервал поміж завершенням і початком здійснення права на захист особи як фундаментальну частину розумності термінів. Результатами статті є комплексне дослідження принципу розумності строків розгляду судом справи в цивільному судочинстві України та формулювання на підставі цього його авторської дефініції.

Висновки. Зроблено висновки про подальшу актуалізацію цієї проблематики. Пропонується розглядати принцип розумності строків розгляду справи судом у цивільному процесуальному праві України як одне з найбільш загальних, основних вихідних положень цивільного судочинства, що визначає терміни, у які здійснюються неупереджені, справедливі та своєчасні вирішення та розгляд цивільних справ із

ціллю ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів держави, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб.

Ключові слова: цивільний процес, цивільне судочинство, процесуальні принципи, керівні ідеї, керівні положення, засади, розумний строк, розгляд справи.

THE PROBLEMATIC ASPECTS OF THE PRINCIPLE OF REASONABLENESS OF TERMS OF CONSIDERATION OF THE CASE BY THE COURT IN THE CIVIL PROCEEDINGS OF UKRAINE

Kutsenko Vladyslav Ihorovych,
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor at the Department of Criminal, Civil and International Law
of the Faculty of Law
“Zaporizhzhia Polytechnic” National University
kutsenkovi82@gmail.com
orcid.org/0000-0003-0878-9360

Leonenko Tetiana Yevgenivna,
Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of the Department of Criminal, Civil and International Law
of the Faculty of Law
“Zaporizhzhia Polytechnic” National University
leonenko-t@ukr.net
orcid.org/0000-0001-8466-7192

Shyian Olha Yuriivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal, Civil and International Law
of the Faculty of Law
“Zaporizhzhia Polytechnic” National University
dsshian@gmail.com
orcid.org/0000-0003-2336-2314

The article is devoted to the study of the problematic aspects of the principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil proceedings of Ukraine. It consists of an introduction, two chapters, conclusions and references.

The purpose of the article is to solve the problematic aspects of the principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil proceedings of Ukraine on the basis of the analysis of scientific views, theoretical provisions and legislation.

Methods. *The work uses dialectical and systemic approaches to scientific knowledge, as well as such research methods as logical-semantic, axiomatic, hermeneutic, dogmatic (formal-logical), analysis and synthesis.*

Results. *The development of scientific teaching regarding the formulation of the definition of “reasonable terms”, as well as their importance for civil justice, is studied. The application of the complex method to the existing points of view of scientists allows us to distinguish the following types of them. The first unites those who characterize the specified definition, revealing a general vision regarding the timeliness of the exercise of personal procedural competences by each participant in the judicial process. The second type summarizes those that emphasize specific features of the reasonableness of terms. And, finally, the third type includes scholars who define the time interval between the end and the beginning of the exercise of the right to protect the person as a fundamental part of the reasonableness of the terms. The results of the article are a comprehensive study of the principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil justice of Ukraine and, based on this wording, its author’s definition.*

Conclusions. *Conclusions were made about the further actualization of this issue. It is proposed to consider the principle of reasonableness of the terms of consideration of the case by the court in the civil procedural law of Ukraine as one of the most general, basic provisions of civil justice, which determines the terms in which impartial, fair and timely resolution and consideration of civil cases is carried out with the aim of effective protection of disputed, unrecognized or violated interests of the state, interests and rights of legal entities, interests, freedoms or rights of natural persons.*

Key words: *civil process, civil justice, procedural principles, guiding ideas, provisions, principles, reasonable term, consideration of case.*

Вступ. Згідно з п. 10 ч. 3 ст. 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) серед основних засад цивільного судочинства закріплений принцип розумності строків розгляду судом справи. Проблемні аспекти цього принципу в цивільному судочинстві України є вельми актуальними. Оскільки принцип розумності строків розгляду судом справи визначає засади часових рамок розгляду судами цивільної справи, реалізації цивільної процесуальної компетенції (системи процесуальних цивільних обов'язків і прав) учасниками цивільного судового процесу тощо. Деякі аспекти проблем принципу розумності строків розгляду справи судом розкривали в роботах такі вчені, як А. В. Андрушко, І. В. Атаманчук, В. В. Бонтлаб, Н. Ю. Голубева, О. А. Гончаренко, С. С. Дронов, Р. А. Калюжний, С. О. Короєд, М. П. Курило, О. О. Уварова й інші. Однак ці положення підлягають переосмисленню з урахуванням сучасних досягнень науки.

Мета статті – вирішення проблемних аспектів принципу розумності строків розгляду судом справи в цивільному судочинстві України на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень і законодавства.

1. Трансформування дефініції «розумних строків»

Передусім потрібно дослідити, як розвивалось наукове вчення стосовно формулювання дефініції «розумні строки», а так само їхню важливість для цивільного правосуддя. Застосування комплексного методу до наявних думок учених дозволяє виокремити такі їх види. Перший об'єднує таких, які характеризують зазначену дефініцію розкриттям загального бачення щодо своєчасності здійснення кожним учасником судового процесу особистих процесурних компетенцій. Другий вид узагальнює таких, які роблять акцент на специфічних рисах розумності строків. І, на завершення, третій вид налічує науковців, які визначають часовий інтервал поміж завершенням і початком здійснення права на захист особи як фундаментальну частину розумності термінів (Дронов, 2018: 95).

Щодо першої групи науковців, зазначимо позицію М. О. Сороки, який обґрунтовує, що у правосудді процедурні терміни полягають у конфігурації генези та буття особистих компетенцій, що являють сутність процедурних зв'язків у цій галузі, так само, як часова (темпоральна) конфігурація руху процедурних зв'язків стосовно здійснення судочинства (Сорока, 2011: 11).

Окремі вчені під таким строком розуміють час реалізації рішення суду, що гарантує фактичний захист законного інтересу чи права зацікавленої особи, чи термін судочинства. Отже, саме у зв'язку з дослідженням цього положення припустимо виділити провідну ознаку розумного часу – стандартизований показник під час правосуддя розумного часу загалом для цивільного судочинства, тоді як у межах конкретного цивільного провадження, хоч стосовно вирішення схожих, такий час може мати розбіжний характер.

Переходячи до другої групи, представимо думку про те, що під розумним необхідно

розуміти час, що є об'єктивно допустимим та потрібним для реалізації. Фундаментальним у цій думці є те, що розумний строк, беручи до уваги контури деяких його положень, визначає системний підхід до розгляду його сутності та характеризує точність у прикладному здійсненні.

Недотримання часу та повільність вирішення проваджень властиві майже всім державам. Про це свідчить як практика суду, так і розвідки, проведені у 2002 р. Європейською комісією з питань ефективності правосуддя між усіх держав Європи. Було з'ясовано, що типовий час вирішення трудових спорів становить більше 3 місяців (Королівство Нідерландів, Королівство Іспанія), 440 днів (Республіка Словенія), 695 днів (Італійська Республіка). Справи стосовно розірвання шлюбу вирішуються протягом 82 днів (Румунія), 104 дні (Королівство Нідерландів), 10,2 місяців (Федеративна Республіка Німеччина), 348 днів (Французька Республіка), 359 днів (Португальська Республіка). Отже, можна дійти висновку, що вітчизняна практика судового зволікання не є винятковою.

Третьої групи стосується твердження О. В. Андрійчука про те, що під розумним строком варто розглядати систему процесуальних термінів, визначених процесуальним законом для своєчасного, неупередженого та справедливого розгляду провадження для охорони оспорюваних, невизнаних або порушених інтересів країни, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб без безпідставних затримок, перебіг яких починається із дня відкриття провадження у справі, а завершується реалізацією остаточного рішення чи набранням ним чинності, без втрати його змісту та перспективи досягнення прикладної мети зацікавлених осіб (Андрійчук, 2009: 14). Розумним терміном необхідно вважати логічно вмотивований і такий, який відповідає змісту та букві норми процесуального права, період часу, протягом якого суд має вирішити кримінальне, господарське або цивільне провадження по суті, а компетентні органи – гарантувати примусову реалізацію рішення суду, що набрав чинності.

Розумність – це процедурний строк, тривалість якого є найкращою (потрібною та достатньою), з метою проголошення акта суду, здійснення процедурного діяння, закінчення визначеного етапу кримінального процесу у кримінальному провадженні, що гарантує виконання покликання кримінального правосуддя.

Як зазначає О. В. Рожнов, оперативність тлумачиться як невіддільна вимога досягнення ефективності судочинства, спроможного гарантувати стандарти охорони судом прав особи (Рожнов, 2000: 4).

2. Розумність строків розгляду справи судом

Відповідно до постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення»

від 17 жовтня 2014 р. № 11, у дослідженні діяльності судових органів і взагалі інших органів державної влади необхідно зважати на вчасне видавання виконавчого документа та спрямування його до організації, уповноваженої реалізувати рішення суду; вчасність і повноту застосування судом засобів щодо суб'єктів судочинства та других осіб у галузі реалізації судочинства, спрямованих на недопущення їхнього процедурного бюрократизму у провадженні та їхньої процедурної недобросовісності, зокрема і стосовно контролювання за термінами проведення експертного дослідження; вчасне заповнення протоколу щодо процедурних дій та журналу засідання суду; повноту реалізації судом контролювання за здійсненням робітниками судового апарату власних посадових функцій, зокрема стосовно вручення повісток особам, які беруть участь у провадженні, з повідомленням щодо місця та дати засідання суду; час складання судом мотивованого рішення суду та спрямування його особам, які брали участь у провадженні; провадження засідань суду у визначений строк; вчасність призначення провадження до вирішення судом. Як видно, Пленум у цій постанові передбачає досить вагомий список згаданих діянь, що мають позначатися на темпоральності цивільного судочинства. Необхідно зауважити, що вказані раніше функції органів державної влади відбиті в рішеннях Європейського суду з прав людини (Лагута, 2013: 330).

Отже, показовим є статистичне дослідження практики Європейського суду з прав людини за 1959–2011 рр., де зазначено, що кількість заяв, за якими доведено недотримання країнами права на законне правосуддя, становить майже половину (45,01%) від суцільної кількості проваджень проти держав – членів Ради Європи. Основною проблемою в цьому контексті є суттєве затягування розгляду справ на національному рівні судовими органами. Водночас частина проваджень, у яких Європейський судом з прав людини доведено недотримання нашою державою права на законне правосуддя, є найбільшою (33% від суцільної кількості рішень, винесених проти нашої держави) (Гончаренко, 2012: 126).

Поміж головних обставин зволікання вирішення проваджень із провини країни зазвичай вказують: брак належної кількості помічників і суддів, брак коштів на здійснення правосуддя, чимале завантаження правосуддя тощо, що погано позначається, серед іншого, на здійсненні правосуддя загалом і належному виконанні повідомлень і викликів суду зокрема (Лагута, 2013: 330).

Уважаємо за потрібне згадати думку В.В. Буги, який підкреслює, що головну роль серед особистих чинників, що позначаються на недотриманні процедурних термінів у разі вирішення цивільних проваджень, відіграє ступінь суддівської кваліфікації (підготовки), вторинну – добросовісне суддівське ставлення до власних посадових обов'язків, наступну – відповідальна підготовка та дослідження провадження до його вирішення (Буга, 2012: 254–255).

Згідно з постановою Пленуму Вишого

спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення» від 17 жовтня 2014 р. № 11, у визначенні для позивача значення процесу та його характеру необхідно встановлювати рівень небезпеки для позивача та вагомість змісту спору, зокрема, якщо маються провадження стосовно опіки над неповнолітніми; провадження, зумовлені хворобами позивача; провадження із трудових спорів; провадження, що потребують невідкладного винесення рішення тощо.

С. С. Дроновим, у результаті проведеного ним дослідження, слушно формулюється власна дефініція поняття «засади розумного терміну розгляду справи», що полягає у здійсненні в найкоротший термін суб'єктами цивільного судочинства та судовими органами діянь, які є достатніми для ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів, свобод або прав осіб (Дронов, 2019: 109).

Відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦПК України завданням цивільного процесу є неупереджені, справедливі та своєчасні вирішення та розгляд цивільних справ із ціллю ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів держави, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб.

Уважаємо, що розумний строк розгляду судом справи в цивільному процесуальному праві України – це термін, у який здійснюються неупереджені, справедливі та своєчасні вирішення та розгляд цивільних справ із ціллю ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів держави, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб.

Тому пропонуємо розглядати принцип розумності строків розгляду судом справи в цивільному процесуальному праві України як одне з найбільш загальних, основних вихідних положень цивільного судочинства, що визначає терміни, у які здійснюються неупереджені, справедливі та своєчасні вирішення та розгляд цивільних справ із ціллю ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів держави, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб.

Висновки. Отже, на підставі аналізу наукових поглядів, теоретичних положень і законодавства, у результаті розгляду проблемних аспектів принципу розумності строків розгляду судом справи в цивільному судочинстві України зроблено висновки про подальшу актуалізацію цієї проблематики. Пропонується розглядати принцип розумності строків розгляду судом справи в цивільному процесуальному праві України як одне з найбільш загальних, основних вихідних положень цивільного судочинства, що визначає терміни, у які здійснюються неупереджені, справедливі та своєчасні вирішення та розгляд цивільних справ із ціллю ефективної охорони оспорюваних, невизнаних чи порушених інтересів держави, інтересів і прав юридичних осіб, інтересів, свобод або прав фізичних осіб.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дронов С.С. Система дослідження принципу розумного строку розгляду справи. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. Т. 1. С. 93–97.
2. Сорока М.О. Процесуальні строки в адміністративному судочинстві : автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Ірпінь, 2011. 23 с.
3. Андрійчук О.В. Процесуальні строки у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.
4. Рожнов О.В. Принцип оперативності в цивільному процесуальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2000. 20 с.
5. Лагута В.О. Критерії визначення розумних строків. *Форум права*. 2013. № 3. С. 328–332.
6. Гончаренко О.А. «Розумний строк» розгляду справи у практиці Європейського суду з прав людини. *Форум права*. 2012. № 3. С. 126–131.
7. Буга В.В. Процесуальні засоби дотримання процесуальних строків. *Право і безпека*. 2012. № 4. С. 254–259.
8. Дронов С.С. Темпоральні принципи цивільного судочинства України : дис. ... канд. юрид. наук. Київ : НАВС, 2019. 225 с.

REFERENCES

1. Dronov, S.S. (2018). Systema doslidzhennia pryntsyphu rozumnoho stroku rozghliadu spravy [The system of research on the principle of a reasonable period of consideration of a case]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Science release public and private law*. Issue 5. Vol. 1. P. 93–97 [in Ukrainian].
2. Soroka, M.O. (2011). Protsesualni stroky v administratyvnomu sudochynstvi [Procedural terms in administrative proceedings]: avtoreferat ... dysertatsii kandydata yurydychnykh

nauk – Abstract of Ph.D. dissertation. Irpin: Natsionalnyy universytet derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy [in Ukrainian].

3. Andriychuk, O.V. (2009). Protsesualni stroky u tsyvilnomu protsesi Ukrainy [Procedural terms in the civil process of Ukraine]: avtoreferat ... dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk – Abstract of Ph.D. dissertation. Kyiv: Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka [in Ukrainian].

4. Rozhnov, O.V. (2000). Pryntsyph operatyvnosti v tsyvilnomu protsesualnomu pravi [The principle of efficiency in civil procedural law]: avtoreferat ... dysertatsii kandydata yurydychnykh nauk – Abstract of Ph.D. dissertation. Kharkiv: Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho [in Ukrainian].

5. Laguta, V.O. (2013). Kryterii vyznachennia rozumnykh strokiv [Criteria for determining reasonable terms]. *Forum prava – Law forum*. № 3. P. 328–332 [in Ukrainian].

6. Goncharenko, O.A. (2012). “Rozumnyy strok” rozghliadu spravy u praktytsi Yevropeyskoho suduz prav liudyny [“Reasonable term” of case consideration in the practice of the European Court of Human Rights]. *Forum prava – Law forum*. № 3. P. 126–131 [in Ukrainian].

7. Buga, V.V. (2012). Protsesualni zasoby dotrymanna protsesualnykh strokiv [Procedural means of compliance with procedural terms]. *Pravo i bezpeka – Law and Security*. № 4. P. 254–259 [in Ukrainian].

8. Dronov, S.S. (2019). Temporalni pryntsyphy tsyvilnoho sudochynstva Ukrainy [Temporal principles of civil justice of Ukraine]: Dysertatsiia kandydata yurydychnykh nauk – Ph.D. dissertation. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnykh sprav [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 27.07.2023.
The article was received 27 July 2023.*

УДК 347.92:347.962
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-4>

ПРОБЛЕМИ ІНСТИТУТУ ВІДВОДУ СУДДІ У ПРОЦЕСУАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Юрко Сергій Сергійович,
кандидат юридичних наук,
адвокат, член Національної асоціації адвокатів України,
доцент кафедри історії та права
Черкаський державний технологічний університет
s.yurko@chdtu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5960-6096

*Стаття присвячена питанням правового регулювання процедури відводу судді в українському судочинстві. **Мета.** Метою дослідження є розроблення науково обґрунтованих пропозицій удосконалення правового інституту відводу судді.*

***Методи.** Методами дослідження є комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, вибір яких було зумовлено науковою та прикладною доцільністю. Емпіричну базу статті становлять чинні нормативно-правові акти, законопроекти, статистична інформація стану здійснення правосуддя, у дослідженні якої застосовано метод аналізу та спеціальний формально-юридичний метод.*

***Результати.** За результатами дослідження встановлено, що натеper під час здійснення правосуддя в Україні задовольняється лише 1–2% заяв про відвід суддів, що свідчить де-факто про цілковиту неефективність цього інституту в національній правовій системі. З'ясовано, що чинне процесуальне законодавство України не містить визначення поняття «відвід», а порядок розгляду заяви про відвід у різних видах судочинства змінювався протягом усього періоду розвитку національного процесуального законодавства. Не менш актуальною проблемою є питання самовідводу судді. Чинний процесуальний механізм дозволяє суддям заявляти завідомо необґрунтовані самовідводи, фактично самоусуваючись від розгляду складних із правового чи морального погляду справ.*

***Висновки.** Автор доходить висновків, що нині в Україні не реалізовано процесуальну гарантію права кожного на розгляд справи неупередженим судом шляхом забезпечення процедури відводу або самовідводу судді в ситуації, коли суддя особисто заінтересований у результаті розгляду справи, має конфлікт інтересів або іншим чином упереджено ставиться до будь-якої сторони. Причиною цього є недосконалість процесуального законодавства України, яке в частині відводу суддів порушує базовий принцип *peto iudex in propria causa*, сформульований ще в римському праві. Фактично, у вирішенні питання відводу за нинішньої моделі правового регулювання суддя стає і стороною і суддею у власній справі. Закон, який ставить будь-кого у становище судді у своїй справі, є законом, що порушує право.*

На основі дослідження процесуального законодавства, правозастосовної практики та статистичної інформації автор пропонує власне визначення поняття відводу та відповідні зміни до процесуального механізму відводу суддів.

***Ключові слова:** відвід судді, неупередженість, безсторонність, конфлікт інтересів, цивільне провадження.*

PROBLEMS OF THE INSTITUTE OF RECUSAL OF A JUDGE IN THE PROCEDURAL LEGISLATION OF UKRAINE

Yurko Sergii Serhiyovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Attorney at Law, member of the Ukrainian National Bar Association,
Associate Professor at the Department of History and Law
Cherkasy State Technological University
s.yurko@chdtu.edu.ua
orcid.org/0000-0002-5960-6096

*The article focuses on the issues of legal regulation of the procedure for recusal of a judge in Ukrainian legal proceedings. **Purpose.** The purpose of the study is to develop scientifically grounded proposals for improving the legal institution of recusal of a judge.*

***Methods.** The research methods used are a set of general philosophical, general scientific and special methods of cognition, the choice of which was based on scientific and applied expediency. The empirical basis of the article is made up of current regulations, draft laws, and statistical information on the administration of justice, and the method of analysis and a special formal legal method were applied in the course of studying the same.*

Results. *The study found that currently only 1–2% of applications for recusal of judges are granted in the administration of justice in Ukraine, which de facto indicates the complete ineffectiveness of this institution in the national legal system. It is established that the current procedural legislation of Ukraine does not contain a definition of the concept of “recusal”, and the procedure for consideration of applications for recusal in various types of proceedings has changed throughout the entire period of development of the national procedural legislation. The issue of judge’s recusal is no less relevant. The current procedural mechanism allows judges to declare deliberately unreasonable recusal, in effect removing themselves from consideration of legally or morally complex cases.*

Conclusions. *The author comes to the conclusion that at present, Ukraine has not implemented the procedural guarantee of everyone’s right to an impartial court by ensuring the procedure for recusal or self-recusal of a judge in a situation where the judge is personally interested in the outcome of the case, has a conflict of interest or is otherwise biased towards any party. The reason for this is the imperfection of the procedural legislation of Ukraine, which, in terms of judges’ recusal, violates the basic principle of nemo iudex in propria causa, formulated in Roman law. In fact, when deciding on the issue of recusal under the current model of legal regulation, a judge becomes both a party and a judge in his or her own case. A law that puts anyone in the position of a judge in their own case is a law that violates the law.*

Based on the study of procedural legislation, law enforcement practice and statistical information, the author proposes his own definition of the concept of recusal and appropriate changes to the procedural mechanism of judicial recusal.

Key words: *recusal of judge, impartiality, impartiality, conflict of interest, civil proceedings.*

Вступ. Право на розгляд справи неупередженим судом, установленим відповідно до Закону, є частиною конституційних гарантій судочинства, а також передбачається статтею 6 Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. По своїй суті неупередженість і безсторонність суду у процесі вирішення правового спору є складовою частиною права на справедливий суд. Упередженість судді, незалежно від причин її прояву, призводить зазвичай до порушення базових засад судочинства: верховенства права, рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальності сторін тощо.

Згідно із соціологічними дослідженнями, українським судам цілком довіряє лише 1,7% українців. Радше довіряють судам 11,3%. Водночас 40,6% не довіряють судам узагалі, а 37,4% радше не довіряють (Центр Разумкова, 2020). Ці результати недовіри до суду не останньою чергою пов’язані із сумнівами населення щодо неупередженості та чесності самих суддів.

Тому однією із процесуальних гарантій права кожного на розгляд справи неупередженим судом є забезпечення процедури відводу або самовідводу судді в ситуації, коли суддя має особистий інтерес у результатах розгляду справи, має конфлікт інтересів або іншим чином упереджений стосовно будь-якої сторони.

Процедура розгляду заяви про відвід у різних видах судочинства змінювалася протягом усього періоду розвитку вітчизняного процесуального законодавства. Натепер у цивільному, адміністративному та господарському судочинстві відвід розглядається тим самим складом суду з участю судді, якому заявлений такий відвід. У разі одноособового розгляду справи суддя вирішує заяву про власний відвід самостійно. Водночас у процесі про адміністративні правопорушення інститут відводу цілковито відсутній і використовується суддями «за аналогією». У кримінальному процесі відвід судді, що здійснює судочинство одноособово, розглядається іншим суддею цього ж суду. Запобігання зловживанню пра-

вом на відвід забезпечується участю у процесі професійних адвокатів, а також можливістю залишення заяви без розгляду в разі повторного подання такої заяви.

Уважаємо, що чине нормативно-правове регулювання відводів в Україні є неефективним і не забезпечує право на розгляд справи неупередженим судом, а отже, і права на справедливий судовий розгляд.

Мета. Основною метою статті є розроблення науково обґрунтованих пропозицій удосконалення правового інституту відводу судді, для чого необхідно вирішити такі дослідницькі завдання: визначити поняття та проблеми правового регулювання інституту відводу в чинному законодавстві; визначити міжнародні стандарти незалежності та неупередженості суддів; проаналізувати судову практику та статистику.

Методами дослідження є комплекс загальнофілософських, загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, вибір яких було зумовлено науковою та прикладною доцільністю (метод аналізу та синтезу, спостереження, формально-юридичний метод).

1. Поняття відводу судді в контексті міжнародних стандартів

Положеннями ст. 6 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., ратифікованої Верховною Радою України Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, закріплено основні процесуальні гарантії, якими може скористатися особа під час розгляду її цивільного позову в національному суді, серед яких – розгляд справи незалежним і безстороннім судом, установленим законом (Європейська конвенція, 1950).

Водночас варто зазначити, що, згідно з рішенням Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Мироненко і Мартиненко проти України» від 10 грудня 2009 р., визначення юридичного змісту оціночної категорії «безсторонній суд» зумовлює необхідність узяття до уваги суб’єктивного й об’єктивного критеріїв безсторонності (Рішення ЄСПЛ, 2009).

Рішенням ЄСПЛ у справі «Бочан проти України» № 7577/02 від 3 травня 2007 р. вста-

новлено, що «безсторонність», у сенсі п. 1 ст. 6, «має визначатися відповідно до суб'єктивного критерію, на підставі особистих переконань і поведінки конкретного судді в конкретній справі – тобто жоден із членів суду не має проявляти будь-якої особистої прихильності або упередження, та об'єктивного критерію – тобто чи були у судді достатні гарантії для того, щоб виключити будь-які легітимні сумніви щодо цього. Відповідно до об'єктивного критерію має бути визначено, чи наявні факти, що можуть бути перевірені, які породжують сумніви щодо відсутності безсторонності суддів» (Рішення ЄСПЛ, 2007). У такому зв'язку навіть зовнішні ознаки мають значення. Цей аспект висуває додаткові обмеження для суддів щодо їхньої участі в політичному житті держави або будь-якій іншій діяльності, оскільки це може викликати підозру в їхній особистій заінтересованості під час вирішення справ. Суддя не буде об'єктивно безстороннім у разі його залежності від чогось або когось. Ключовим питанням є питання довіри, яку суди в демократичному суспільстві мають вселяти суспільству і передусім сторонам у процесі.

Тобто суддя має бути суб'єктивно вільним від упередженості під час розгляду справи та має забезпечити належні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів щодо його неупередженості.

Суб'єктивна упередженість полягає зазвичай в умисних чи необережних діях суддів перед початком чи під час судового розгляду справи. Аналіз практики рішень ЄСПЛ щодо означеного питання дозволяє дійти висновку, що критерієм порушення суб'єктивної складової частини можуть бути висловлювання судді по суті правової проблеми, яка порушена в позові, у засобах масової інформації до свого головування, у суді під час розгляду конкретної справи; не реагування судді на расистські висловлювання або інші образи учасника процесу; якщо головуючий у справі, у пресі вжив висловлювання, які натякали на негативну оцінку заявника, ще до того, як суд під його головуванням повинен був ухвалити рішення у справі тощо. Конкретизуючи суб'єктивний критерій, можна відмітити, що поки не доведено інше, діє презумпція особистої безсторонності судді.

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки судді, що схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р., «незалежність судових органів є передумовою забезпечення правопорядку й основною гарантією справедливого вирішення справи в суді. Суддя має відстоювати та втілювати в життя принцип незалежності судових органів у його індивідуальному та колективному аспектах. Суддя не тільки виключає будь-які взаємини, що не відповідають посаді, чи втручання з боку органів законодавчої та виконавчої влади, а й робить це так, щоб це було зрозуміло навіть сторонньому спостерігачу». Згідно з п. 2.5 Бангалорських принципів поведінки судді, «суддя заявляє самовідвід від участі в розгляді справи в тому випадку, якщо для нього не є можливим винесення об'єктивного

рішення у справі, або в тому випадку, коли у стороннього спостерігача могли б виникнути сумніви в неупередженості судді» (Бангалорські принципи, 2006).

Схожі норми передбачені й на рівні національного законодавства. Згідно з вимогами ч. 1 ст. 6 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», під час здійснення правосуддя «суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України та на засадах верховенства права» (Про судоустрій, 2016). Відповідно до постанови Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8 «Про незалежність судової влади» суддя «не може брати участь у розгляді справи і підлягає відводу (самовідводу), якщо він заінтересований у результаті розгляду справи або є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності та неупередженості судді» (Про незалежність, 2007).

Як зазначено в коментарі до Кодексу суддівської етики, затвердженого рішенням Ради суддів України від 4 лютого 2016 р. № 1, «відчуття упередженості – це формування в судді до тієї чи іншої людини, яка є учасником судового розгляду, власного ставлення, заснованого не на об'єктивному критерії, а на особистих симпатіях або антипатіях» (Кодекс етики, 2016). Водночас законодавство не покладає на суддю обов'язку переконувати у своїй неупередженості. Суддя своєю процесуальною та позапроцесуальною поведінкою має таку неупередженість і безсторонність транслювати, демонструючи презумпцію неупередженості судді. Звичайно, цілковитої неупередженості не може досягти жодна людина, оскільки апіорі неможливо абстрагуватись від власної суб'єктності.

У свою чергу, право учасників провадження та їхніх представників подавати заяву про відвід судді є однією з гарантій законності здійснення правосуддя й об'єктивності та неупередженості розгляду справи. Головною метою відводу є гарантування безсторонності суду, зокрема, щоб запобігти упередженості судді під час розгляду справи, а мета самовідводу – запобігання будь-яким сумнівам щодо безсторонності судді.

У чинному процесуальному законодавстві України відсутнє визначення поняття «відвід». Зовсім іншою є ситуація у вітчизняній доктрині, де поширені різні думки. Наприклад, О. Гетманцев і Л. Кондрат'єва (Гетманцев, 2023: 217) пропонують під відводом судді/суду розуміти «передбачені в нормах цивільного процесуального законодавства підстави, за наявності яких суддя не може брати участь у розгляді судової справи і підлягає відстороненню від процесу за власною ініціативою (самовідвід) або за заявою учасника судової справи». В. Кучер визначає відвід як «усунення від участі в цивільному процесі окремих його учасників із підстав, визначених у цивільному процесуальному законодавстві» (Кучер, 2017: 86).

На наш погляд, у найбільш загальному вигляді можна стверджувати, що відвід є процедурою усунення окремих суб'єктів судового провадження або адміністративної процедури

у випадках наявності реального або потенційного конфлікту інтересів. Отже, ми розглядаємо відвід як міжгалузевий інститут права, який притаманний не лише процесуальним галузям права, що регламентують окремі види судочинства, але й адміністративним процедурам у процесі вирішення адміністративними органами індивідуальних адміністративних справ. Також можливим є визначення поняття відвід з об'єктивної сторони як міжгалузевого правового інституту, тобто сукупності норм права, які забезпечують об'єктивність, безсторонність і неупередженість осіб, які беруть участь у розгляді справи.

З урахуванням цього, слушною є думка, висловлена М. Курило, про можливість уніфікації інституту відводу в усіх процесуальних галузях права (Курило, 2013: 58), яка вже є реалізованою більшою мірою, але не в найкращому варіанті.

2. Проблеми та перспективи правового регулювання інституту відводу

З метою забезпечення об'єктивності та неупередженості під час виконання своїх обов'язків відводу у процесуальному законодавстві підлягають: секретарі судового засідання, експерти, спеціалісти, перекладачі, судді, прокурори, слідчі, дізнавачі, помічники суддів (в окремих випадках), представники персоналу органу пробації та захисники. Проте для всіх видів судочинства особливо важливими є гарантії відводу судді, оскільки саме упередженість судді під час вирішення справи завдає найбільшої шкоди правосуддю.

Згідно з Аналізом стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 р., судами першої інстанції було розглянуто 663 заяви про відвід судді, з них задоволено лише 14 заяв (2%) (Аналіз стану правосуддя, 2021). В інших видах судочинства, за деякими оцінками, відсоток задоволення заяв про відвід не перевищує 1% (Новіков, 2020).

Наведені цифри самі собою спричиняють досить багато запитань. Звісно, під час проведення аналізу статистичної інформації можна припустити, що подання заяв про відвід зазвичай не мають обґрунтованих підстав. Очевидно, що деяка кількість таких заяв у розумних межах справді можуть бути необґрунтованими, але не 98–99%.

По-перше, учасники судового процесу та їхні представники залежно від конкретних обставин можуть бути притягнуті до відповідальності за подання завідомо безпідставного відводу. У контексті ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПКУ) заявлення безпідставних відводів є формою зловживання процесуальними правами, відповідно до ст. 148 ЦПКУ до осіб, які зловживають процесуальними правами, суд може постановити ухвалу про стягнення в дохід державного бюджету з відповідної особи штрафу в сумі від 0,3 до трьох розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб (ЦПКУ, 2004). Тобто для учасників провадження та представників подання необґрунтованих відводів є не вигідним унаслідок наявності потенційної відповідальності.

По-друге, нинішній процесуальний механізм вирішення питань відводів суддів є досить

оперативним і є неефективним засобом затягування розгляду справи. Відповідно до ч. 7 ст. 40 ЦПКУ питання про відвід вирішується невідкладно. Вирішення питання про відвід суддею, який не входить до складу суду, здійснюється протягом двох робочих днів, але не пізніше призначеного засідання у справі (ЦПКУ, 2004). У ч. 1 ст. 353 ЦПКУ передбачено також вичерпний перелік ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені в апеляційному порядку окремо від рішення суду, у цьому переліку ухвал щодо питань відводу немає. Із цього логічним видається висновок про неефективність заявлення відводів із метою затягування розгляду справи.

По-третє, адвокати, які здійснюють захист або представництво, особливо в межах власного населеного пункту, не зацікавлені жодним чином у поданні необґрунтованих заяв про відвід суддів, оскільки це априорі ставить їх у конфліктну модель відносин із суддями, з якими їм доведеться працювати в майбутньому в інших справах. Жоден адвокат не буде ризикувати своєю репутацією та діловими стосунками з колегами-суддями шляхом заявлення завідомо необґрунтованих відводів.

З урахуванням зазначеного, уважаємо, що інститут відводів суддів на тепер в Україні де-факто не працює.

Не менш актуальною проблемою є питання самовідводів суддів. Чинний процесуальний механізм дозволяє суддям заявляти завідомо безпідставні самовідводи, фактично самоусуватись від розгляду складних із юридичного або морального боку справ або справ, що мають значний резонанс. Наприклад, у справі № 910/15551/20, що розглядалась у Північному апеляційному суді, змінилось сім складів колегії суддів унаслідок заявлених самовідводів.

Причину зазначеної статистики відводів суддів і загальної неефективності цього інституту варто шукати у процесуальному механізмі їх вирішення.

Відповідно до ст. 40 ЦПКУ «питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі. Питання про відвід судді вирішує суд, який розглядає справу. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість. Якщо суд доходить висновку про необґрунтованість заявленого відводу і заява про такий відвід надійшла до суду за три робочі дні (або раніше) до наступного засідання, вирішення питання про відвід здійснюється суддею, який не входить до складу суду, що розглядає справу, і визначається в порядку, установленому ч. 1 ст. 33 ЦПКУ. Такому судді не може бути заявлений відвід.

Якщо заява про відвід судді надійшла до суду пізніше ніж за три робочі дні до наступного засідання, така заява не підлягає передачі на розгляд іншому судді, а питання про відвід судді вирішується судом, що розглядає справу» (ЦПКУ, 2004).

Аналогічні правила вирішення відводів передбачено у ст. 39 Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) України та ст. 40 Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС) України. У кримінальному

провадженні передбачено дещо інший, але теж по суті упереджений механізм відводу. Відповідно до ст. 81 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України у разі заявлення відводу слідчому судді або судді, який здійснює судові провадження одноособово, його розглядає інший суддя цього ж суду, визначений у порядку, установленому ч. 3 ст. 35 КПК України. «У разі заявлення відводу одному, кільком або всім суддям, які здійснюють судові провадження колегіально, його розглядає цей же склад суду» (КПК України, 2012).

Отже, процедура вирішення відводів в Україні фактично порушує принцип, сформульований ще в римському праві: *peto iudex in propria causa*. Ця вимога є одним з аспектів формулювання справедливості стосовно спорів про право. Щоби спір вирішувався в межах права, сторони спору (приватні особи, посадові особи держави, державні органи) мають бути формально рівними у процедурі розгляду спору. Зокрема, якщо спір виникає між приватною особою та посадовою особою (державним органом), то остання не має права вирішувати цей спір. Інакше вона буде і суддею, і стороною у спорі. Фактично, під час вирішення питання відводу за нинішньої моделі правового регулювання суддя стає і стороною і суддею у власній справі. На наш погляд, закон, який ставить будь-кого у становище судді у своїй справі, є законом, що порушує право. Водночас будь-які доводи щодо оперативності, зменшення ризиків зловживання процесуальними правами видаються непереконливими контраргументами.

Перекладання питання вирішення відводів на іншого суддю того ж суду, як це має місце у кримінальному провадженні або за деяких умов в інших видах судочинства, також не може вважатись вдалим рішенням. Цілком очевидно, що внутрішня корпоративна етика та звичайні стосунки між колегами в одному колективі є перешкодою до об'єктивного вирішення означеного питання.

Деякі дослідники виступають за повернення процедури відводу, яка вже існувала у процесуальному законі та передбачала вирішення цих питань головою суду або його заступником. На наш погляд, такі зміни теж з очевидних причин не зможуть вирішити вказаної проблеми. Кращим варіантом регулювання процедури відводу є вирішення цього питання суддею іншого, найбільш територіально наближеного суду або взагалі спеціальним складом присяжних. За нинішнього рівня цифрових технологій за умов подальшої цифрової трансформації судочинства в Україні вказана процедура не повинна призвести до затягування судового провадження.

З урахуванням вищезазначеного вважаємо, що процедура відводу, визначена у ст. 40 ЦПКУ, має бути змінена таким чином:

«Ст. 40. Порядок вирішення заявленого відводу та самовідводу

1. Питання про відвід (самовідвід) судді може бути вирішено як до, так і після відкриття провадження у справі.

2. Питання про відвід судді вирішує суддя іншого суду, що є найбільш територіально

наближений до цього суду, у порядку, установленому ч. 1 ст. 33 цього Кодексу. Такому судді не може бути заявлений відвід.

3. Суд задовольняє відвід, якщо доходить висновку про його обґрунтованість.

4. Питання про відвід судді Верховного Суду вирішується іншим суддею Верховного Суду. Питання про відвід судді Великої Палати не підлягає передачі на розгляд іншому судді та розглядається Великою Палатою.

5. Питання про відвід вирішується невідкладно, не пізніше десяти днів із дня надходження заяви про відвід.

6. Суд вирішує питання про відвід судді без повідомлення учасників справи. За ініціативою суду питання про відвід судді може вирішуватися в судовому засіданні з повідомленням учасників справи. Неявка учасників справи в судові засідання, у якому вирішується питання про відвід судді, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід судді.

7. Питання про самовідвід судді вирішується в нарадчій кімнаті ухвалою суду, що розглядає справу.

8. Питання про відвід секретаря судового засідання, експерта, спеціаліста, перекладача вирішується головою відповідного суду або його заступником. Суд, який розглядає заяву про відвід, заслуховує особу, якій заявлено відвід, якщо вона бажає надати пояснення, а також думку учасників справи. Неявка особи, якій заявлено відвід, у судові засідання, у якому вирішується питання про відвід, не перешкоджає розгляду судом питання про відвід.

9. За результатами вирішення заяви про відвід суд постановляє ухвалу».

Подібну уніфіковану процедуру можна перебачити і в інших видах судового провадження. Окрім цього, дискусійною є ідея вирішення питань відводів, принаймні за окремими категоріями справ, наприклад із великою ціною позову або у справах з можливим покаранням у вигляді довічного позбавлення волі, судом присяжних. Зважаючи на рівень корумпованості судової системи та наявність інших системних проблем, інститут суду присяжних варто застосовувати більш широко.

Висновки. Однією із процесуальних гарантій права кожного на розгляд справи неупередженим судом є забезпечення процедури відводу або самовідводу судді в ситуації, коли суддя має особистий інтерес у результаті розгляду справи. Відвід є процедурою усунення окремих суб'єктів судового провадження або адміністративної процедури в разі наявності реального або потенційного конфлікту інтересів. Натепер задовольняються лише 1–2% заяв про відвід судів, що є емпіричним підтвердженням неефективності законодавчої процедури відводу та необхідності її переосмислення та вдосконалення. Не менш актуальною проблемою є питання самовідводів суддів. Чинний процесуальний механізм дозволяє суддям заявляти завідомо безпідставні самовідводи, фактично самоусуватись від розгляду складних із юридичного або морального боку справ або справ, що

мають значний резонанс. На наш погляд, кращим варіантом регулювання процедури відводу є вирішення цього питання суддею іншого, найбільш територіально наближеного суду або взагалі спеціальним складом присяжних.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аналіз стану здійснення правосуддя адміністративними судами у 2021 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf (дата звернення: 14.08.2023).
2. Бангалорські принципи поведінки судді : резолюція № 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 27 липня 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text (дата звернення: 14.08.2023).
3. Коментар до Кодексу суддівської етики від 4 лютого 2016 р. URL: <file:///D:/Downloads/f469800n11.pdf> (дата звернення: 14.08.2023).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card2#Card (дата звернення: 14.08.2023).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651–VI. *Урядовий кур'єр*. 2012. № 99.
6. Курило М. Уніфікація функцій суду як суб'єкта процесуального права. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 8. С. 58.
7. Новиков І. Самовідводи та відводи суддів: чи зможуть нові норми вирішити старі проблеми? *Закон і бізнес*. 2020. № 8. URL: <https://zib.com.ua/ua/141670.html> (дата звернення: 14.08.2023).
8. Про незалежність судової влади : постанова Пленуму Верховного Суду України від 13 червня 2007 р. № 8. *Вісник господарського судочинства*. 2007. № 4. Ст. 6.
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Мироненко і Мартиненко проти України» від 10 грудня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567#Text (дата звернення: 14.08.2023).
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Бочан проти України» від 3 травня 2007 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text (дата звернення: 14.08.2023).
12. Соціологічне опитування з 9 по 14 жовтня 2020 р. в усіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. URL: <https://rm.coe.int/annex-1-representative-survey/1680a0c2af> (дата звернення: 14.08.2023).
13. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина) : підручник / О. Гетманцев та ін. ; за ред. О. Гетманцевої. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 412 с.
14. Цивільний процес України : підручник / кол. авторів ; за ред. В. Кучера. Львів : ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
15. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618–IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n9237> (дата звернення: 14.08.2023).

REFERENCES

1. Banhalorski pryntsyru povedinky suddi 2006 (Ekonomiczna ta Sotsialna Rada OON) [Bangalore Principles of Judicial Conduct 2006 (United Nations Economic and Social

Council)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text [in Ukrainian].

2. Hetmantsev, O.V. (Ed.) (2022). *Tsyvilne protsesualne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Civil Procedure Law of Ukraine. General Part]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha [in Ukrainian].

3. Komentar do Kodeksu suddivskoi etyky 2016 [Commentary to the Code of Judicial Ethics 2016]. Retrieved from: <file:///D:/Downloads/f469800n11.pdf> [in Ukrainian].

4. Konventsiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 [European Convention on Human Rights]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/card2#Card [in Ukrainian].

5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2012 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Criminal Procedure Code of Ukraine 2012 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

6. Kucher, V.O. (Ed.) (2016). *Tsyvilnyi protses Ukrainy* [Civil Procedure of Ukraine]. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

7. Kurylo, M.P. (2013) Unifikatsiia funktsii sudu yak subiekta protsesualnogo prava [Unification of functions of the court as a subject of procedural law]. *Biuletyn Ministerstva yustytzii Ukrainy – Bulletin of the Ministry of Justice of Ukraine*, № 8, 58 [in Ukrainian].

8. Novykov, I. (2020) Samovidvody ta vidvody suddiv: chy zmozhet novi normy vyrishyty stari problemy? [Self-recusal and recusal of judges: can new rules solve old problems?]. *Zakon i biznes – Law and Business*, № 8. Retrieved from: <https://zib.com.ua/ua/141670.html> [in Ukrainian].

9. Postanova pro nezalezhnist sudovoї vlady 2007 (Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy) [Resolution On the Independence of the Judiciary 2007 (Supreme Court of Ukraine)]. *Visnyk hospodarskoho sudochynstva – Bulletin of Commercial Proceedings*, № 4, art. 6 [in Ukrainian].

10. Rishennia u spravi Bochan proty Ukrainy (2007) YeSPL [Judgement in the case of Bochan v. Ukraine (2007) ECHR]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_209#Text [in Ukrainian].

11. Rishennia u spravi Myronenko i Martynenko proty Ukrainy (2009) YeSPL [Judgement in the case of Myronenko and Martynenko v. Ukraine (2009) ECHR]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_567#Text [in Ukrainian].

12. Razumkova (2020). Sotsiologichne opytuvannya v usikh rehionakh Ukrainy za vyniatkom Krymu ta okupovanykh terytorii Donetskoї ta Luhanskoї oblastei [Sociological survey conducted in all regions of Ukraine, except Crimea and the occupied territories of Donetsk and Luhansk oblasts]. Retrieved from: <https://rm.coe.int/annex-1-representative-survey/1680a0c2af> [in Ukrainian].

13. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy 2004 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Civil Procedure Code of Ukraine 2004 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n9237> [in Ukrainian].

14. Verkhovnyi Sud Ukrainy (2021). Analiz stanu zdiisнення pravosuddia administratyvnymy sudamy [Analysis of the state of administration of justice by administrative courts]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Analiz_KAS_2021.pdf [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy pro sudoustrii i status suddiv 2016 (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law of Ukraine On the Judiciary and the Status of Judges 2016 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Statements of Verkhovna Rada of Ukraine*, № 31, art. 545 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.08.2023.
The article was received 14 August 2023.

СЕКЦІЯ 3 АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-5>

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ВЕКТОР РОЗВИТКУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ»

Булкат Марина Сергіївна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач сектору претензійно-позовної роботи
департаменту аналітичної та правової роботи Верховного Суду;
доцент кафедри цивільного, господарського, адміністративного права
та правоохоронної діяльності
Інституту права та суспільних відносин
Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»
yfim@ukr.net
orcid.org/0009-0007-4647-8199

Метою статті є визначення змісту поняття «вектор розвитку адміністративного права України».

Методи. Варто звернутись до загальнотеоретичних прийомів. Значну роль у методології формулювання змісту правничих категорій і понять відведено «класичним» принципам наукового пізнання, серед яких: усебічності дослідження, комплексності, історизму.

Результати. Установлено, що зміст поняття «вектор розвитку адміністративного права України» спирається на значення категорії «трансформаційний процес». Під ним можна розуміти кардинальні зміни характеру, структури та механізмів функціонування державної влади, політичної системи, адміністративної сфери, досягнення їхнього якісно нового стану. Визначено, що трансформаційний процес – не безцільний рух. Важливу роль відіграє формування його вектора розвитку. Поняття вектора визначено як величина, що характеризується напрямом. Визначено, що після відновлення незалежності України ідейними основами адміністративного права визнано людиноцентристські положення. Відбулась трансформація адміністративно-командного «права державного управління» у галузь, яка нормативно визначає та регулює права й обов'язки державної діяльності щодо взаємодії із громадянським суспільством, є інструментом функціонування демократичної, правової держави. Визначено, що важливим у формуванні вектора розвитку адміністративного права є досвід упровадження демократичних патернів тих держав, які отримали позитивні результати їх верифікації, як-от європеїзація доктрини адміністративного права та її нормативної складової частини. Зазначено, що варто тримати баланс між використанням позитивного досвіду й огульним копіюванням положень доктрини та практики інших держав. Констатовано, що розвиток вітчизняних адміністративних практик і законодавства – тяглий, досліджений науковцями, запропоновано його поділ на: часи Київської Русі та Галицько-Волинського королівства; литовсько-польську добу; козацько-гетьманську добу; період із кінця XIX століття до 1917 року; період Української народної республіки (1917–1920 роки); період радянської окупації; період відновлення незалежності України. Розвиток наукової складової частини вітчизняної доктрини адміністративного права – безперервний, тривав у працях громадських і церковних діячів, науковців, викладачів. У деякі історичні періоди був відмінний від державно-правової практики з об'єктивних причин. Історіографічний аналіз вітчизняної доктрини свідчить, що протягом розвитку вона перебувала в контекстному взаємозв'язку із західноєвропейською доктриною, однак не тотожна їй. Автентичні традиції українського адміністрування сформовано в контекстуальному співвідношенні із західноєвропейською доктриною. На всіх етапах розвитку опрацьовувались передові підходи й ідеї. Справили вплив магдебурзьке право та традиції литовського, польського адміністрування. Велике значення мали положення вітчизняних церковних діячів про державну владу в розвитку наукової складової частини та у прикладному розвитку державності. Провідну роль у формуванні автентичних українських традицій адміністрування відіграла філософія козацтва. Після відновлення незалежності України відбувається повернення до автентичних вітчизняних положень і практик адміністрування. Навколо вектора постають тенденції розвитку теорії та практики адміністративної галузі. Для їх визначення необхідно спиратись на загальні основи категорії «тенденції розвитку» як «напряму розвитку якогось явища, думки чи ідеї, здійснювання закону за внутрішньо притаманною йому логікою руху».

Висновки. Вектор розвитку сучасного адміністративного права можна визначити як формування партнерської взаємодії демократичної, правової держави та громадянського суспільства згідно

з людиноцентристською ідеологією на основі європеїзації доктрини й адміністративних норм з урахуванням автентичних традицій вітчизняного адміністрування.

Ключові слова: трансформаційний процес, тенденції розвитку, автентичні традиції, європеїзація адміністративного права, західноєвропейський контекст.

CONTENT OF THE CONCEPT “VECTOR OF DEVELOPMENT OF ADMINISTRATIVE LAW OF UKRAINE”

Bulkat Maryna Serhiivna,
Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
Head of the Claims and Litigation Work Sector
of the Department of Analytical and Legal Work of the Supreme Court,
Associate Professor at the Department of Civil, Economic, Administrative Law and Law
Enforcement
Institute of Law and Social Relations
Open International University of Human Development “Ukraine”
yfim@ukr.net
orcid.org/0009-0007-4647-8199

Purpose of the article is to define the content of the concept of “development vector of administrative law of Ukraine”.

Methods. For this, one should turn to general theoretical techniques. A significant role in the methodology of formulating the content of legal categories and concepts is assigned to the “classical” principles of scientific knowledge, including: comprehensiveness of research, comprehensiveness, historicism.

Results. It has been established that the meaning of the concept “development vector of the administrative law of Ukraine” is based on the meaning of the category “transformational process”. It can be understood as radical changes in the nature, structure and functioning mechanisms of state power, the political system, and the administrative sphere, as well as the achievement of a qualitatively new state. It was determined that the transformation process is not an aimless movement. An important role is played by the formation of its development vector. The concept of a vector is defined as a quantity characterized by a direction. It was determined that after the restoration of Ukraine’s independence, people-centered provisions were recognized as the ideological foundations of administrative law. There has been a transformation of the administrative-command law into a branch that normatively defines and regulates the rights and obligations of state activity in relation to interaction with civil society, is a tool for the functioning of a democratic, legal state. It was determined that the experience of implementing democratic patterns of those states that received positive results of their verification, in particular the Europeanization of the doctrine of administrative law and its normative component, is important in shaping the development vector of administrative law. It is indicated that it is worth keeping a balance between the use of positive experience and the general copying of provisions of the doctrine and practice of other states. It has been established that the development of domestic administrative practices and legislation is long-winded, researched by scientists, its division into: the times of Kyivan Rus and the Galicia-Volyn Kingdom; the Lithuanian-Polish era; the Cossack-Hetman era; the period from the end of the 19th century until 1917; the period of the Ukrainian Republic (1917–1920); the period of Soviet occupation; the period of restoration of Ukraine’s independence. The development of the scientific component of the domestic doctrine of administrative law is continuous, continued in the works of public and church figures, scientists, and teachers. In some historical periods, it was different from state legal practice for objective reasons. The historiographical analysis of the domestic doctrine shows that during its development it was in a contextual relationship with the Western European doctrine, but not identical to it. Authentic traditions of Ukrainian administration were formed in a contextual relationship with Western European doctrine. Advanced approaches and ideas were developed at all stages of development. Magdeburg law and traditions of Lithuanian and Polish administration had an impact. The positions of domestic church figures on state power were of great importance in the development of the scientific component and in the applied development of statehood. The philosophy of Kosacks played a leading role in the formation of authentic Ukrainian traditions of administration. After the restoration of Ukraine’s independence, there is a return to authentic domestic regulations and administrative practices. Trends in the development of theory and practice in the administrative field appear around the vector. To define them, it is necessary to rely on the general foundations of the category “development trends” as “the direction of the development of some phenomenon, thought or idea, the implementation of the law according to its inherent logic of movement”.

Conclusions. The vector of development of modern administrative law can be defined as the formation of a partnership between a democratic, legal state and civil society according to a human-centered ideology based on the Europeanization of doctrine and administrative norms, taking into account the authentic traditions of domestic administration.

Key words: transformational process, development trends, authentic traditions, Europeanization of administrative law, Western European context.

Вступ. Тривалий час вітчизняне адміністративне право перебуває у стані системної трансформації, параметри якої визначаються процесами розвитку громадянського суспільства та формування демократичної, правової держави. Як влучно констатувала ще на початку 2000-х рр. О. Андрійко, хоч адміністративне право в більшості країн світу вважається однією з основних галузей права, його поступ проходить досить повільно, правова наука України пластично формує думку щодо предмета, цілей і завдань адміністративного права, основних його інститутів та їх визначеності (Андрійко, 2003: 258–260). Як слушно зауважив С. Стеценко, адміністративне право – одна з фундаментальних галузей права України, що є порівнянною з такими галузями, як конституційне, кримінальне, цивільне право, визначає основні засади діяльності держави, державних органів, посадових осіб. Адміністративне право вивчає законодавство, яке за обсягом значно перевищує законодавство будь-якої іншої галузі права. Виходячи з його фундаментального характеру, необхідно усвідомлювати роль, яку воно відіграє в системі права України. Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини в таких сферах, як функціонування державної влади загалом, виконавчої влади, місцевого самоврядування, публічного регулювання у сфері оборони, економіки, освіти, охорони здоров'я, закордонних і внутрішніх справ тощо (Стеценко, 2018: 26).

Мета статті – визначення змісту поняття «вектор розвитку адміністративного права України».

Для цього варто звернутись до загальнотеоретичних прийомів. Значну роль у методології формулювання змісту правничих категорій і понять відведено «класичним» принципам наукового пізнання, серед яких: усебічності дослідження, комплексності, історизму. На всіх етапах варто звірятись із положеннями щодо об'єктивної зумовленості обраних методів дослідження його предметом.

1. Трансформаційний процес

Вітчизняні науковці звертаються до аналізу причин тривалого «перетворення» адміністративного права. Так, неквапливий поступ адміністративного права пов'язують не лише з деякими організаційними та ресурсними складнощами державотворчих процесів, а і з факторами ментального характеру (Маслова, 2020: 118–128). Серед них: усталеність розуміння суті та призначення адміністрування, підсвідоме, кристалізоване за період тоталітарного режиму радянської окупації (Бажан, 2004: 395), несприйняття демократичних засад існування суспільства та держави або гіпертрофоване уявлення про них, рівень правової культури та правосвідомості у громадян, професійність представників державної влади, соціальна відповідальність тощо. Звісно, цей перелік передумов не є вичерпним, серед них є інші чинники, які можна узагальнити як формування громадянського суспільства та його інститутів, що фактично є квінтесенцією сучасного функціонування вітчизняної системи влади загалом (Маслова, 2020: 118–128).

Адміністративно-правова наука після відновлення незалежності України трансформувалась відповідно до положень демократичної, правової доктрини зі сфери державного управління в галузь права, що визначає механізм взаємодії держави та громадян (Божок, 2017: 181). Ця галузь права перебуває у стані політичної трансформації, зміни якої визначаються Концепцією адміністративної реформи в Україні (Ремесник, Єщенко, 2019: 61). Статусу фразеологічної константи набуло твердження про те, що нині в Україні формується нова ідеологія взаємин між державою та громадянином.

Більшість наявних у сучасній науковій літературі категорій, що мають відбивати динаміку розвитку державних, соціальних і політичних процесів, належним чином не розкривають їх реальне розмаїття, складність і багатомірність у сучасній українській державно-правовій дійсності. Продуктивним для аналізу змісту й особливостей сучасних соціальних, державно-владних і політичних процесів уявляється використання поняття «трансформаційний процес». Під ним можна розуміти кардинальні зміни характеру, структури та механізмів функціонування державної влади, політичної системи, адміністративної сфери, досягнення їх якісно нового стану. Поняття «трансформаційний процес» є нейтральним щодо оцінки динаміки та напрямів перетворень. Не маючи зайвого ідеологічного навантаження, воно дозволяє адекватно позначити та проаналізувати чинники, що впливають на характер перебігу та розвитку соціальних, державних, політичних процесів, з огляду на їхню варіативність і можливу непослідовність, зокрема, виявити основний вектор змін в адміністративній сфері, визначити тенденції у взаєминах держави та громадянського суспільства, а також особливості розвитку правосвідомості та правової культури (Пампура, 2017: 151).

2. Вектор розвитку

Трансформаційний процес – не безцільний рух. Важливу роль відіграє формування основного вектора розвитку. Поняття вектора (з лат. «той, що несе») визначають як величину, що характеризується напрямом (Лук'янюк, 2023). Для схематичного розуміння положень вітчизняної доктрини щодо розвитку адміністративного права можна використати цей термін.

Адміністративну галузь у вітчизняній науковій і практичній площинах обтяжено архаїчними поняттями державного панування та планування, спотвореного уявлення про доміную держави. Ці терміни минувшини, вочевидь, мали небагато спільного з доктриною демократичної, правової держави й активно використовувались у період радянської окупації. Після відновлення незалежності України сформовано демократичні положення адміністративно-правової доктрини, оновлено адміністративне законодавство. Визначено ідейними основами людиноцентристські положення, у трансформації адміністративно-командного «права державного управління» у галузь, яка нормативно визначає та регулює права й обов'язки державної

діяльності щодо взаємодії із громадянським суспільством, є інструментом функціонування демократичної, правової держави.

Важливим у формованні змісту поняття «вектор розвитку адміністративного права» є досвід упровадження демократичних патернів тих держав, які отримали позитивні результати їх верифікації (Кудряченко, 2011: 91). Зокрема, ідеться про європеїзацію доктрини адміністративного права та її нормативної складової частини (Прокопенко, 2011). Фахівці наголошують, що державне адміністрування в Україні є однією із ключових сфер для досягнення умов і критеріїв членства в Європейському Союзі (далі – ЄС) (Рудік, 2013: 34–40). Починаючи із 2005 р. спостерігається виразна тенденція до поступового посилення впливу європейського права на зміст і спрямованість розвитку України шляхом уміщення елементів європейської зумовленості в контекст односторонніх або двосторонніх документів чи ініціатив. Однак, попри значний досвід ЄС у процесі інтеграції посткомуністичних країн, зберігається тенденція до висування нових, детальних умов для України. Ступінь обумовленості, яку ЄС застосовує до України, значно варіюється через непослідовність і високий ступінь непередбачуваності національної політики європейської інтеграції, а також унаслідок так званого «стомлення» від розширення, яке переживає ЄС після прийняття дванадцяти нових членів (Рудік, 2013: 40). Повільно, але невпинно поширення права ЄС створює суттєвий вплив на вітчизняне адміністративне право. Воно невпинно збагачується новим змістом.

Водночас варто тримати баланс між використанням позитивного досвіду й огульним копіюванням положень доктрини та практики інших держав. Для цього треба системно аналізувати процеси розвитку вітчизняного адміністративного права, їхню сутність і перспективи, постійно вдосконалювати науковий інструментарій, готувати нове покоління патріотично налаштованих фахівців у галузі права – це опосередковує формування автентичних положень адміністративної доктрини та практики.

У цьому контексті концептуального значення для розуміння правової природи сучасного вектора розвитку адміністративного права та нормативно-інституціональних засад державного адміністрування набувають положення про державу, правову державу та державну владу. Адміністративне право постає виразником правової природи держави та навпаки: сутність держави формує її адміністративне право, як сучасну юридичну галузь європейського змісту.

Розвиток вітчизняних адміністративних практик і законодавства – тяглий, досліджений науковцями, запропоновано його поділ на: часи Київської Русі та Галицько-Волинського королівства; литовсько-польську добу; козацько-гетьманську добу; період з кінця XIX ст. до 1917 р.; період Української народної республіки (1917–1920 рр.); період радянської окупації; період відновлення незалежності України. Розвиток наукової складової

частини вітчизняної доктрини адміністративного права – безперервний, тривав у працях громадських і церковних діячів, науковців, викладачів. У деякі історичні періоди був відмінний від державно-правової практики з об'єктивних причин. Історіографічний аналіз вітчизняної доктрини свідчить, що протягом розвитку вона перебувала в контекстному взаємозв'язку із західноєвропейською доктриною, однак не тотожна їй. Автентичні традиції українського адміністрування сформовано в контекстуальному співвідношенні із західноєвропейською доктриною. На всіх етапах розвитку опрацьовувались передові підходи й ідеї. Справили вплив магдебурзьке право та традиції литовського, польського адміністрування. Велике значення мали положення вітчизняних церковних діячів про державну владу в розвитку наукової складової частини й у прикладному розвитку державності. Провідну роль у формованні автентичних українських традицій адміністрування відіграла філософія козацтва. На відміну від положень західноєвропейської доктрини, де стрижневими довгий час залишались ідеї абсолютної монархії, вітчизняні положення було спрямовано, здебільшого, на формулювання ідей автентичної козацької державності. Після відновлення незалежності України відбувається повернення до автентичних вітчизняних положень і практик адміністрування.

Підтримуючи науковий дискурс, правники, зокрема історики права та держави, вирішують питання: відбувається перехід від примату тоталітарної держави-управлінця періоду радянської окупації до демократичних, правових стандартів адміністрування періоду після відновлення незалежності України чи повернення до традиційних автентичних українських положень і практик адміністрування?

Варто зафіксувати думку про те, що адміністративна галузь перебуває у процесі трансформаційного перетворення наукової основи, ідеології та практики взаємодії держави та громадянського суспільства, переходу від патерну примату тоталітарної держави-управлінця періоду радянської окупації до демократичних, правових стандартів адміністрування після відновлення незалежності України. Важливу роль у змісті вектора розвитку адміністративної галузі відіграє контекст західноєвропейської доктрини, європеїзація адміністративного права у практичній площині.

Навколо вектора постають тенденції розвитку доктрини та практики адміністративної галузі. Для визначення відповідних тенденцій необхідно спиратись на загальні основи категорії «тенденції розвитку». В енциклопедичній літературі визначено тенденцію як «напрямок розвитку якогось явища, думки чи ідеї, здійснюванню закону за внутрішньою притаманною йому логікою руху» (Бажан, 1984: 194). У застосуванні процесу прогнозування як інструменту дослідження необхідно враховувати наявність двох типів зв'язків та взаємозалежностей між різними явищами та їхніми ознаками – функціонального та кореляційного (Моїсеєв, 2008: 196–201).

Висновки. Вектор розвитку сучасного адміністративного права можна визначити як формування партнерської взаємодії демократичної, правової держави та громадянського суспільства згідно з людиноцентристською ідеологією на основі європеїзації доктрини й адміністративних норм з урахуванням автентичних традицій вітчизняного адміністрування. Саме навколо цього вектора постають тенденції розвитку теорії та практики адміністративної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрійко О. Питання розвитку адміністративного права України та окремих його інститутів. *Актуальні проблеми держави і права*. 2003. № 19. С. 258–260.
2. Бажан О. Дисидентські (опозиційні) рухи 1960–1980-х рр. в Україні. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (гол.) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка. 2004. Т. 2. С. 395.
3. Божок С., Божок Д. Особливості сучасного стану та перспективи розвитку адміністративного права та процесу. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*: тези доповідей учасників Усеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 30 червня 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків, 2017. С. 181–184.
4. Лук'янюк В. Вектор. *Словник іншомовних слів*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%E2%E5%EA%F2%EE%F0> (дата звернення: 28.06.2023).
5. Кудряченко А. Верифікація. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (гол.) та ін. Київ: Парламентське видавництво, 2011. С. 91.
6. Маслова А. Концепція людиноцентризму в адміністративному праві: передумови виникнення, зміст та нормативна основа. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2020. С. 118–128. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/4/18.pdf> (дата звернення: 23.06.2023).
7. Пампура М. Види трансформаційних процесів у сучасній державі. *Сучасні проблеми адміністративного права та процесу*: тези доповідей учасників Усеукраїнської науково-практичної конференції, м. Харків, 30 червня 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, каф. адмін. права і процесу ф-ту № 3. Харків, 2017. С. 150–152.
8. Правова статистика: підручник / Є. Моїсєєв та ін.; за заг. ред. О. Джузи. Київ: Атіка, 2008. 392 с.
9. Процес європеїзації та його вплив на публічне адміністрування в Україні: навчальний посібник / Л. Прокопенко та ін. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. 123 с.
10. Ремесник Т., Єщенко М. Сучасні проблеми адміністративного права в Україні. *Право та державне управління*. 2019. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/12.pdf (дата звернення: 23.06.2023).
11. Рудік Н. Вплив процесу європейської інтеграції на європеїзацію державного управління в Україні. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 1. С. 34–40.
12. Стеценко С. Сучасний погляд на предмет адміністративного права. *Питання адміністративного права*. Кн. 2 / відп. за вип. Н. Писаренко. Харків: ТОВ «Оберіг», 2018. 182 с.
13. Тенденція. *Українська радянська енциклопедія*: у 12 т. / за ред. М. Бажана. 2-е вид. Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977–1985. Т. 11. 1984. С. 194.

REFERENCES

1. Andriiko, O.F. (2003). Pytannia rozvytku administratyvnoho prava Ukrainy ta okremykh yoho instytutiv [The question of the development of the administrative law of Ukraine

and its individual institutions]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual problems of the state and law*. № 19. P. 258–260 [in Ukrainian].

2. Bazhan, O.H. (2004). Dysydentski (opozytiini) rukhy 1960–1980-kh rokiv v Ukraini [Dissident (opposition) movements of the 1960's–1980's in Ukraine]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*: u 10 t. – *Encyclopedia of the History of Ukraine*: 10 v. / redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in.; Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. K.: Naukova dumka. V. 2. P. 395 [in Ukrainian].

3. Bozhok, S.H., Bozhok, D.H. (2017). Osoblyvosti suchasnoho stanu ta perspektyvy rozvytku administratyvnoho prava ta protsesu [Features of the current state and prospects for the development of administrative law and process]. *Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Modern problems of administrative law and process: theses addendum. participants of the All-Ukrainian science and practice conf.* / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, kaf. admin. prava i protsesu f-tu № 3. Kharkiv. P. 181–184 [in Ukrainian].

4. Lukianiuk, V. (2023). Vektor [Vector]. *Slovnyk inshomovnykh sliv – Dictionary of foreign words*. URL: <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%E2%E5%EA%F2%EE%F0> (data zvernennia: 28.06.2023).

5. Kudriachenko, A. (2011). Veryfikatsiia [Verification]. *Politychna entsyklopediia – Political encyclopedia* / Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. K.: Parlamentske vydavnytstvo. P. 91.

6. Maslova, A. (2020). Kontsepsiia liudynotsentryzmu v administratyvnomu pravi: peredumovy vynykennia, zmist ta normatyvna osnova [The concept of people-centeredness in administrative law: prerequisites for its emergence, content and normative basis]. *Jurnalul juridic national: teorie si practica – Jurnalul juridic national: theory and practice*. P. 118–128. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/4/18.pdf> (data zvernennia: 23.06.2023).

7. Pampura, M.V. (2017). Vydy transformatsiinykh protsesiv u suchasni derzhavi [Types of transformational processes in the modern state / Contemporary problems of administrative law and process]. *Suchasni problemy administratyvnoho prava ta protsesu: tezy dop. uchasnykiv Vseukr. nauk.-prakt. konf. – Modern problems of administrative law and process: theses addendum. participants of the All-Ukrainian science and practice conf.* / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, kaf. admin. prava i protsesu f-tu № 3. Kharkiv. P. 150–152 [in Ukrainian].

8. Pravova statystyka (2008) [Legal statistics]: pidruch. / Ye.M. Moiseiev, O.M. Dzhuzha, V.V. Vasylevych ta in.; za zah. red. profesora O.M. Dzhuzhy. K.: Atika. 392 p. [in Ukrainian].

9. Prokopenko, L.L., Rudik, O.M., Rudik, N.M. (2011). Protse yevropeizatsii ta yoho vplyv na publichne administruvannia v Ukraini [The process of Europeanization and its impact on public administration in Ukraine]: navch. posib. Dnipropetrovsk: DRIDU NADU. 123 p. [in Ukrainian].

10. Remesnyk, T.S., Yeshchenko, M.H. (2019). Suchasni problemy administratyvnoho prava v Ukraini [Modern problems of administrative law in Ukraine]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2019/tom_1/12.pdf [in Ukrainian].

11. Rudik, N.M. (2013). Vplyv protsesu yevropeiskoi intehratsii na yevropeizatsiiu derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [The influence of the process of European integration on the Europeanization of public administration in Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of public administration*. № 1. P. 34–40 [in Ukrainian].

12. Stetsenko, S.H. (2018). Suchasnyi pohliad na predmet administratyvnoho prava [A modern view of the subject of administrative law]. *Pytannia administratyvnoho prava – Issues of administrative law* / vidp. za vyp. N.B. Pysarenko. V. 2. Kh.: TOV "Oberih". 182 p. [in Ukrainian].

13. Tendentsiia (1984) [Trend]. *Ukrainska radianska entsyklopediia – Ukrainian Soviet encyclopedia* 12 v. / za red. M. Bazhana. 2 vyd.K.: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii. V. 11. P. 194 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.09.2023.
The article was received 5 September 2023.

СЕКЦІЯ 4 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 340.5:343.622

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-6>

ОКРЕМІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ВБИВСТВО ДИТИНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Ковтун Олександр Олексійович,
аспірант

Київський університет права Національної академії наук України
kovtunaleksandr24@gmail.com
orcid.org/0009-0007-3555-3595

Мета роботи – дослідити кримінальні кодекси окремих країн світу, зокрема норм, які передбачають відповідальність за позбавлення життя дітей. Проведення дослідження передбачало використання низки методів, а саме порівняльно-правового, формально-логічного, дедуктивного, логічного, прогностичного.

Результатами дослідження є характеристика правових норм, які передбачають відповідальність, пов'язаних з убивством матір'ю своєї новонародженої дитини та позбавлення життя людини. Проведений аналіз показав, що ставлення до життя людини є одним із пріоритетів держави, проте підходи нормування його охорони досить різні. Як показав компаративістичний аналіз законодавства й історія розвитку законотворчих процесів, в окремих державах навіть понятійний апарат різниться. Так натрапляємо на норми з назвою: «Убивство матір'ю новонародженої дитини» (Україна, Вірменія, Казахстан), «Дітовбивство» (Албанія, Корея), «Убивство дитини під час народини» (Австрія), «Убивство дитини» (Естонія), «Батьковбивство» (Філіппіни).

Виходячи з визначення назви самої норми, їх диспозиції теж визначаються по-різному. Це пояснюється тим, що дітовбивство в кожній країні світу проходило складні етапи, даний процес не завершився. Суттєвим є те, що в деяких нормах мова не йде про новонароджену дитину, а тому бачимо відповідальність за вбивство як ненародженої дитини, так і вже народженої дитини (зокрема, новонародженої), які ототожнюються з терміном «дітовбивство», суттєво різняться і за часом учинення даного злочину й об'єктом злочинного посягання, а саме його віком тощо. Різні підходи до початку життя, так, у деяких країнах для визначення «новонародженості людини» є пряма норма (Канада).

Різняться і відповідальність за дані дії, вік особи, з якого наступає відповідальність. По-різному здійснюється кримінологічна діяльність, уживаються превентивні заходи, направлені на охорону життя як ненародженої дитини, так і новонародженої.

У результаті проведеного аналізу кримінальних законодавств зарубіжних країн спостерігаємо неоднозначність у визначенні форми вини саме за вбивство новонародженої дитини.

Автор доходить **висновку** про те, що вбивство новонародженої дитини в різних країнах світу визначено неоднозначно і залежить передусім від визначення виду вбивства ненародженої, новонародженої дитини, наявності у кримінальному законодавстві привілейованих складів злочину стосовно вбивства матір'ю своєї дитини або їх відсутності. До того ж існують випадки притягнення батька до кримінальної відповідальності за деякі дії, пов'язані з новонароджуваністю. В основі ознак складу злочину, який передбачає відповідальність за дітовбивство, потрібно враховувати не зміст поняття «життя людини», а питання про його початок.

Ключові слова: життя, новонароджена дитина, матір, вбивство, дітовбивство.

SPECIFIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL LEGAL STANDARDS PROVIDING RESPONSIBILITY FOR THE MURDER OF A CHILD: A COMPARATIVE ANALYSIS

Kovtun Oleksandr Oleksiiovych,
Postgraduate Student

Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine

kovtunaleksandr24@gmail.com

orcid.org/0009-0007-3555-3595

The purpose is to study the criminal codes of individual countries of the world, in particular the norms that provide responsibility for taking the life of children.

Research methods. Comparative-legal, formal-logical, deductive, logical, prognostic.

Research results. There is a characteristic of legal norms that provide for the responsibility associated with the murder of the mother of her newborn child and deprivation of human life. The conducted analysis showed that the relation to human life is one of the state's priorities, but the approaches to standardizing its protection are quite different. As shown by the comparative analysis of legislation and the history of the development of law-making processes in individual states, even the conceptual apparatus differs. This is how we meet norms with the name: "Murder by the mother of a newborn child" (Ukraine, Armenia, Kazakhstan, North Macedonia), "Infanticide" (Albania, Korea), "Murder of a child during childbirth" (Austria), "Murder of a child" (Estonia), "Paricide" (Philippines).

Based on the definition of the name of the norm itself and their disposition are also defined differently. This is explained by the fact that infanticide in every country of the world went through complex stages, and, most importantly, this process has not ended. It is significant that in some norms we are not talking about a newborn child, and therefore we meet the responsibility for killing both an unborn child and an already born child (including a newborn), which are equated with the term infanticide, and it differs significantly with the time of the commission of this crime and by the object of criminal encroachment, namely his age.

In some countries, there is a direct norm for determining "newborn human" (Canada).

The responsibility for these actions also differs, as does the age of the person from whom responsibility begins. Based on the analysis of the criminal legislation of foreign countries, we observe ambiguity in determining the form of guilt specifically for the murder of a newborn child.

The author comes to the conclusion that the murder of a newborn child in different countries of the world is not defined unambiguously and depends primarily on the definition of the type of murder of an unborn, newborn child, the presence in the criminal legislation of privileged components of the crime of murder by the mother of her child or their absence. In addition, there are cases of bringing the father to criminal responsibility for some actions related to the new birth. It is not the content of the concept of "human life" but the question of its beginning that should be taken into account as the basis of the elements of the crime involving responsibility for infanticide.

Key words: life, newborn child, mother, murder, infanticide.

Вступ. В Україні й у світі все більших масштабів набуває питання щодо злочинів проти життя людини, на жаль, спостерігаємо стабільне зростання кількості злочинів, жертвами яких є діти.

Історично так склалося, що в багатьох країнах передбачена кримінальна відповідальність за вбивство новонародженої дитини. Так, в Україні передбачена кримінальна відповідальність за окремий (привілейований) вид убивства – убивство матір'ю своєї новонародженої дитини.

Проте конструкція цього злочину, установлення відповідальності в разі його вчинення в інших кримінальних кодексах є різними. Тому з метою отримання позитивного досвіду актуальним нині є аналіз кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини за законодавством зарубіжних країн. Також характеристика норм кримінального права, які за своїм складом досить близькі до даного виду вбивств, але визначаються як кваліфіковані види вчинення даного злочину. Деякі країни прирівнюють дітовбивство та проведення абортів.

Тому з метою отримання позитивного досвіду актуальним нині є аналіз норм кри-

мінального законодавства, яке передбачає відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини, позбавлення життя дитини за законодавством зарубіжних країн.

Методологія й аналіз останніх досліджень і публікацій. Ми звернули увагу та взяли до відома низку наукових праць, які були присвячені проблемам відповідальності за дітовбивство, серед авторів яких сучасні українські та зарубіжні вчені, а саме: М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. К. Гришук, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та інші. Дослідження, присвячені відповідальності матері за вбивство своєї новонародженої дитини, розглядалися на різних рівнях, як дисертаційні дослідження (Л. А. Остапенко (2003 р.), О. Л. Старко (2007 р.), І. С. Семенюк (2011 р.), О. В. Шевченко (2016 р.)), але за різними напрямками. Так і монографічного рівня, проблеми компаративістичного характеру щодо злочинів у сфері дітовбивства присвячені роботи В. К. Гришука, Н. Є. Крилова, В. М. Стратонова, М. О. Хавронюка, К. Хорні, Т. Шибутані.

Останніми роками пройшло обговорення низки публікацій, присвячених проблемі дітовбивства: «Кримінальна відповідальність

за вбивство новонародженої дитини: порівняльно-правовий аспект» (О. М. Мусиченко, О. С. Вербицький, 2019 р.), «Актуальні проблеми кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (Ю. М. Жмур, О. О. Гоцуляк, 2020 р.), «Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: спірні питання кваліфікації» (К. Марисюк, С. Друк, 2020). Проте єдності в поглядах так і немає, низка питань потребує врегулювання. На нашу думку, постає необхідність аналізу питань, які регулюють відповідальність за дітовбивство в законодавствах різних правових сімей.

Мета статті – дослідити й охарактеризувати норми, які передбачають відповідальність за дітовбивство.

1. Поняття «дітовбивство» у системі кримінального права

Аналіз показав, що немає єдиного підходу до визначення понять, які досить часто ототожнюються, а саме поняття «дітовбивство» та «убивство новонародженої дитини». Життя людини, зокрема й ненародженої та новонародженої дитини, реалізується через систему норм кримінального законодавства, а тому досить важливо визначитись із поняттями, які вживаються у кримінальних кодексах різних країн, навіть у назвах норм, які передбачають відповідальність за дані злочини.

Немає єдиного підходу в регламентації відповідальності за вбивство новонародженої дитини навіть у назві таких норм. Ми бачимо норми за назвою: «Убивство матір'ю новонародженої дитини» (Україна, Вірменія, Казахстан), «Дітовбивство» (Албанія, Корея), «Убивство дитини під час народин» (Австрія), «Убивство дитини» (Естонія), «Батьковбивство» (Філіппіни).

Існують держави, у яких *дітовбивством визнається проведення абортів* (Ватикан, Мальта, Нікарагуа, Філіппіни, Польща). Тобто в цих країнах наступає кримінальна відповідальність за «внутрішньоутробне вбивство», а саме вбивство дитини, яка перебуває в лоні матері.

Тобто можемо констатувати, що існує відповідальність за дітовбивство двох видів. Убивство дитини, яка перебуває в лоні матері («внутрішньоутробне вбивство»), та вбивство після її народження. Але поряд із кримінальною відповідальністю за внутрішньоутробне вбивство існує відповідальність за кваліфіковане вбивство близьких рідних, як своїх, так і родичів чоловіка (жінки) за низхідною чи висхідною лінією (Філіппіни, Японія, Аргентина, Колумбія).

2. Причини розбіжностей визначення дітовбивства в нормах кримінальних кодексів

Причини такої неоднозначності показав історичний розвиток самого законодавства, який був зумовлений соціальними ознаками, економічними складниками і, звісно, розвитком суспільства на окремій території та впливом релігій на законотворчі процеси. Протягом століть ставлення до вбивства новонародженої дитини суттєво змінювалось (Страонов, Ковтун, 2021).

Свого часу позашлюбна дитина вважалась поза законом. Даний факт підтверджує

у своїй монографії О.В. Шевченко, яка констатує, що вбивство матір'ю незаконнонародженої дитини є більш тяжким злочином, оскільки таке дітовбивство церква пов'язувала з питаннями статевої моралі та всю силу репресій спрямовувала проти матері-дітовбивці, яка зачала дитину поза шлюбом (Шевченко, 2012).

Нині дана причина дещо трансформувалась, але збереглася в окремих нормах зарубіжних країн. Так, у ст. 190 Кримінального кодексу Голландії зазначено, якщо мати, яка під впливом страху викриття того, що вона народила дитину, умисно позбавляє її життя, то це вважається простим умисним убивством. У Кримінальному кодексі Кореї, у ст. 251 «Дітовбивство», обставиною, яка пом'якшує вину, визначено те, що «убивство вчиняється зі страху або викриття позору», у турецькому Кримінальному кодексі вказано інший мотив: «з метою спасіння своєї честі» (Кримінальний кодекс Кореї). Отже, бачимо наскільки історичні традиції відображаються в сучасному підході під час формування окремих норм кримінального права.

Але водночас є й інші підходи. Зважаючи на те, що жінка фізично значно слабша від чоловіка та часто є об'єктом насильницьких злочинів, у ст. 108 Кримінального кодексу Колумбії визначено, що настання смерті дитини, яка народилась унаслідок насильницького статевого акту або штучного запліднення без згоди жінки, або перенесення яйцеклітини без її згоди, коли жінка вбиває дитину під час пологів або протягом восьми наступних днів, карається позбавленням волі від чотирьох до шести років (Кримінальний кодекс Колумбії). Тобто законодавець все ж таки пом'якшує вину жінки за таких обставин.

3. Характеристика окремих норм, які передбачають відповідальність за дітовбивство

Посягання на життя новонародженої дитини може бути здійснене як шляхом дії, так і шляхом бездіяльності, тому вбивство матір'ю, учинене шляхом активних дій, називають активним дітовбивством, скоєне шляхом бездіяльності – пасивним дітовбивством. Підтвердженням такого факту є кримінальне законодавство Ізраїлю, де у ст. 303 «Убивство новонародженої дитини» прямо зазначено: «Жінка, яка навмисно спричинила своїми діями/бездіяльністю смерть народженій нею дитині, якій не виповнилось 12 місяців <...>» (Кримінальний кодекс Ізраїлю).

У слідчій практиці за основу береться загальноновизнаний строк як новонародженості, так і тривалості психофізіологічного стану жінки, який становить в Україні двадцять чотири години після пологів.

На нашу думку, це не зовсім правильна практика, оскільки кожна особа має свої індивідуальні фізіологічні особливості, свій поріг стресостійкості, больовий поріг тощо. Тому сила та тривалість психічної нестійкості в породіллі індивідуальні, залежать від низки суб'єктивних обставин (фізичне та психічне здоров'я, характер процесу пологів, наявність заходів безпеки тощо), у такому разі точно вказати в тижнях або годинах часові

межі завершення такого стану неможливо, а коли вчинено вбивство і поготів. Поведінка в такому стані може свідчити про неможливість особи давати оцінку своїм діям, її необхідно вважати неосудною. Для правильного визначення цієї ознаки необхідно проводити судово-психіатричну експертизу. Тому варто звернути увагу на ст. 308 (Кримінальний кодекс Турецької Республіки), у якій визначено мить, із якої починається життя, тобто на законодавчому рівні вказано, що новонародженою вважається дитина, яка цілком відділилась від утроби матері, із цієї миті вона вважається людиною незалежно від того, дихала вона чи ні, наявний у неї кровообіг, відділена пуповина чи ні. А у ст. 309 сформульоване поняття «спричинення смерті» (Кримінальний кодекс Турецької Республіки).

Окремої уваги потребує норма, яка передбачає укриття родів, а саме ст. 311 (Кримінальний кодекс Турецької Республіки), де вказано на таку диспозицію: «Той, хто укриває факт народження дитини шляхом таємного усунення трупа, незалежно від того, наступила смерть новонародженого чи ні під час пологів чи після них <...>» (Кримінальний кодекс Турецької Республіки). Кримінальний кодекс Туреччини жорсткіший до вбивства. Фактично передбачене умисне вбивство (ст. 448), у ст. 450 вказано на кваліфікуючі ознаки, а саме: якщо вбивство скоєно стосовно одного із близьких родичів або нащадків. У такому разі мають на увазі і дітей (не обов'язково новонароджених). У ст. 453 зазначено: «У разі вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини з метою спасіння своєї честі вона карається <...>» (Кримінальний кодекс Турецької Республіки). Отже, у Туреччині вбивство новонародженої дитини буде розглянуто лише в тоді, коли жінка захищала власну честь, у всіх інших випадках це умисне вбивство.

Французьке кримінальне законодавство не виділяє вбивство новонародженого, натомість у ст. 221–4 в редакції Закону № 94–89 від 1 лютого 1994 р. умисне вбивство (*meurtre*) карається довічним ув'язненням, якщо воно скоєне відповідно до ст. 132–23, де потерпілий є неповнолітнім, який не досяг 15-річного віку (Кримінальний кодекс Франції).

У Республіці Узбекистан (ст. 99) (Станіч, Іванов, 2019), Азербайджанській Республіці (ст. 121) (Кримінальний кодекс Республіки Азербайджан), Республіці Польща (Станіч, 2017) у самій диспозиції вказано на вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час родів або одразу після них. А у Швейцарії (Кримінальний кодекс Швейцарії), Республіці Таджикистан (Кримінальний кодекс Таджикистану) так само зазначено вбивство новонародженої дитини, але під впливом психічного розладу здоров'я. У Данії (§ 238) ці ознаки дещо розширені та пов'язані не лише із психофізіологічним станом, а і зі скрутним становищем, страхом чи панікою породіллі (Кримінальний кодекс Данії). Часовий проміжок у даному разі теж визначений нечітко. На відміну від України, у разі вчинення правопорушення, яке було скоєно без шкоди дитині, покарання буде скасовано.

Висновки. З урахуванням деяких норм, в основному романо-германської сім'ї, проєкт Кримінального кодексу України суттєво змінює як диспозицію норми за вбивство, так і загальну концепцію даного інституту, змінюватиме і відповідальність за вчинення даного злочину, проте і в новому підході є досить питань, які, на нашу думку, будуть ускладнювати як кваліфікацію зазначених дій, так і призначення покарання.

Пропонуємо визначити момент умовного початку життя та смерті додаванням уже нині до Кримінального кодексу ст. 117–1 такого змісту:

«1. З того моменту, коли живий новонароджений повністю відділився від утроби матері, він розглядається як людина, незалежно від того, дихає новонароджена дитина чи ні, наявний кровообіг у неї чи ні, відрізана пуповина чи ні.

2. Смерть розглядається як дія або бездіяльність, пов'язані зі смертю іншої людини, і навіть якщо дані дії не стали єдиною причиною її смерті, а саме вчинені шляхом завдання фізичної шкоди здоров'ю потерпілого, які спричинили смерть особи чи залишення в небезпеці особи, унаслідок чого особа померла».

З урахуванням досвіду держав, у яких у кримінальному кодексі є привілейований вид покарання за вбивство новонародженої дитини й інші позитивні особливості, пропонуємо викласти ст. 117 у новій редакції:

«Убивство матір'ю своєї новонародженої дитини, як під час народин, так і в наступний період, скоєне в умовах психотравмувальної ситуації або психологічного розладу здоров'я породіллі, що не виключає осудності, але не пізніше 28 діб із моменту народження, карається позбавленням волі на строк від 5 до 6 років.

Ті самі дії, учинені повторно, з особливою жорстокістю або вчинення вбивства двох і більше новонароджених дітей – караються позбавленням волі від 6 до 10 років.

Сурогатна мати, яка за законом не є матір'ю, але визнається суб'єктом даного правопорушення за фактом народження дитини».

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В.Я. Тація та ін. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. 1040 с.
2. Кримінальний кодекс Вірменії : Закон від 18 квітня 2003 р. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/arm197602.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).
3. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан : Закон від 16 липня 1997 р. № 167–1 (внесено зміни відповідно до законів Республіки Казахстан від 9 липня 1998 р. № 277–1, від 10 липня 1998 р. № 283–1, від 16 липня 1999 р. № 430–1, від 23 липня 1999 р. № 454–I). URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3508032 (дата звернення: 25.08.2023).
4. Criminal Code of Republic of Albania Law No. 7895, dated 27 January 1995. URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/238253> (дата звернення: 25.08.2023).
5. Кримінальний кодекс Республіки Корея. URL: <https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovyeakty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya> (дата звернення: 25.08.2023).
6. Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки, ухвалений 6 червня 2001 р. RT I 2001, 61, 364. Набрав

чинності 1 вересня 2002 р. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolked/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.04.2023.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).

7. Кримінальний кодекс Філіппін. Act № 3815 an act revising the penal code and other penal laws (December 8, 1930). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/225305> (дата звернення: 25.08.2023).

8. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 216 с.

9. Стратонов В.М., Ковтун О.О. Генеза кримінальної відповідальності за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. *Проблеми підвищення ефективності кримінальної юстиції України* : колективна монографія / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка, Ю.Л. Бошицького. Київ : Ліра-К, 2021. С. 624–633.

10. Шевченко О.В. Кримінальна відповідальність за вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини : монографія. Харків : Ніка-Нова, 2012. 215 с.

11. Мусиченко О.М., Вербицький О.С. Кримінальна відповідальність за вбивство новонародженої дитини: порівняльно-правовий аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія «Юридичні науки». 2019. Т. 30 (69). № 4.

12. Антонюк Н.О. Вдосконалення законодавчої конструкції складу «Умисного вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини» (ст. 117 КК України). *Вісник Львівського університету*. 2009. № 49. С. 198–206.

13. Старко О.Л. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: проблемні питання об'єктивної сторони. *Актуальні проблеми держави та права*. 2004. Вип. 22. С. 955–960.

14. Жмур Ю.М., Гоцуляк О.О. Актуальні проблеми кваліфікації вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. *Молодий вчений*. 2020. № 6 (82). С. 63–65.

15. Марисюк К., Друк С. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини: спірні питання кваліфікації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2020. Т. 7. № 2. С. 259–264.

16. Кримінальний кодекс Нікарагуа. URL: [http://legislacion.asamblea.gob.ni/Normaweb.nsf/%28\\$A11%29/1F5B59264A8F00F906257540005EF77E?OpenDocument](http://legislacion.asamblea.gob.ni/Normaweb.nsf/%28$A11%29/1F5B59264A8F00F906257540005EF77E?OpenDocument) (дата звернення: 25.08.2023).

17. Кримінальний кодекс (Código Penal) Колумбії (Закон № 599 від 24 червня 2000 р.). URL: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/190482> (дата звернення: 25.08.2023).

18. Канонічне кримінальне право. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?rel-doc=&docid=5652ff34> (дата звернення: 25.08.2023).

19. Кримінальний кодекс Андори. URL: <https://boradocuments.blob.core.windows.net/boradocuments/017025/pdf/3BE2E.pdf> (дата звернення: 25.08.2023).

20. Кримінальний кодекс Японії : Закон № 45 від 24 квітня 1907 р., у ред. Закону № 91 від 12 травня 1995 р. URL: <https://constitutions.ru/?p=407> (дата звернення: 25.08.2023).

21. Strafgesetzbuch (StGB). URL: <https://dejure.org/gesetze/StGB> (дата звернення: 25.08.2023).

22. Кримінальний кодекс Голландії. URL: <https://www.retsinformatie.dk/eli/ta/2019/976> (дата звернення: 25.08.2023).

23. Кримінальний кодекс Турецької Республіки / переклад В.С. Станіч ; за ред. О.В. Коротюк. Київ : ОБК, 2021. 190 с.

24. Кримінальний кодекс Франції (на 1 липня 2000 р.). URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/doc-5-.pdf (дата звернення: 20.08.2023).

25. Закон про кримінальне право Ізраїлю. URL: <https://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).

26. Кримінальний закон Республіки Узбекистан із змінами і доповненнями від 1 січня 2019 р. / В.С. Станіч, О.В. Іванов. Київ : ОБК, 2019. 194 с.

27. Кримінальний кодекс Азербайджанської Республіки (затверджений Законом Азербайджанської Республіки від 30 грудня 1999 р. № 787-IQ) (станом на 17 лютого 2023 р.) URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353 (дата звернення: 20.08.2023).

28. Кримінальний кодекс Республіки Польща / перекл. укр. мов. В.С. Станіч. Київ : ОБК, 2017. 138 с.

29. Schweizerisches Straf gesetz buch. URL: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/311.0.pdf> (дата звернення: 20.08.2023).

30. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан (затверджено Законом Республіки Таджикистан від 28 травня 1998 р. № 574). URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=894;-54 (дата звернення: 20.08.2023).

31. Кримінальний кодекс Республіки Корея. URL: https://pusan.mid.ru/ru/informatsiya_dlya_posetiteley/poleznaya_informatsiya/informatsiya_o_zakonakh_respubliki_koreya/ugolovnyy_kodeks_rkoreya_na_rus/ (дата звернення: 20.08.2023).

32. Кримінальний Кодекс Данії. URL: <https://www.twirpx.com/file/232919/> (дата звернення: 20.08.2023).

33. Тези проекту Кримінального кодексу України. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 20.08.2023).

REFERENCES

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Criminal Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]: in 2 volumes / per. general. ed. V.Ya. Tatsia, V.P. Pshonki, V.I. Borisova, V.I. Tyutyugin. 5th ed., supplement. Kh.: Naukova Dumka, 2013. 1040 p. [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Virmenii [Criminal Code of Armenia] dated April 18, 2003. Retrieved from: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/arm197602.pdf> [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks Respubliky Kazakhstan [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] dated July 16, 1997 № 167-1 (amended in accordance with the Laws of the Republic of Kazakhstan dated July 9, 1998 № 277-1, dated July 10, 1998 № 283-1, dated July 16, 1999 № 430-1, dated 07.23.99 № 454-1). Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3508032 [in Ukrainian].

4. Criminal Code of the Republic of Albania Law № 7895, dated 27 January 1995. Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/238253> [in English].

5. Kryminalnyi kodeks Respubliky Koreia [Criminal Code of the Republic of Korea]. Retrieved from: <https://vseokoree.com/vse-o-koree/zakony-i-normativnye-pravovyeyakty/ugolovnyj-kodeks-respubliki-koreya> [in Ukrainian].

6. Penitentsiarnyi kodeks Estonskoi Respubliky [Penitentiary Code of the Republic of Estonia] Adopted on 06.06.2001 RT I 2001, 61, 364. Entered into force on 01.09.2002. Retrieved from: <https://www.juristaitab.ee/sites/default/files/seaduste-tolke/d/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2001.04.2023.pdf> [in Ukrainian].

7. Kryminalnyi kodeks Filipin [Penal Code of the Philippines]. Act № 3815 an act revising the penal code and other penal laws (December 8, 1930). Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/225305> [in Ukrainian].

8. Shevchenko, O.V. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny [Criminal responsibility for the mother's murder of her newborn child]: thesis. ... candidate law sciences: 12.00.08. Kharkiv, 216 p. [in Ukrainian].

9. Stratonov, V.M., Kovtun, O.O. (2021). Geneza kryminalnoi vidpovidalnosti za vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny [The genesis of criminal responsibility for the mother's murder of her newborn child]. *Problems of increasing the effectiveness of criminal justice in Ukraine: a collective monograph / Institute of State and Law named after V.M. Koretsky National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv University of Law of the National Academy of Sciences of Ukraine: according to general ed. Yu.S. Shemshuchenko, Yu.L. Boshitskyi*. Kyiv: Lira-K Publishing House, pp. 624–633 [in Ukrainian].

10. Shevchenko, O.V. (2012). Kryminalna vidpovidalnist za vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoi dytyny [Criminal responsibility for the mother's murder of her newborn child]: monograph. Kharkiv: Nika-Nova, 215 p. [in Ukrainian].

11. Musychenko, O.M., Verbytsky, O.S. (2019). Kryminalna vidpovidalnist za vbyvstvo novonarodzhenoi dytyny: porivnial-

no-pravovyi aspect [Criminal liability for the murder of a newborn child: a comparative legal aspect]. *Scholarly notes of the TNU named after V.I. Vernadskyi*. Series "Legal Sciences". Volume 30 (69). № 4 [in Ukrainian].

12. Antoniuk, N.O. (2009). Vdoskonalennia zakonodavchoi konstruktsii skladu "Umysnoho vbyvstva matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny" (st. 117 KK Ukrainy) [Improvement of the legislative construction of the composition "Intentional murder by the mother of her newborn child" (Article 117 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Bulletin of Lviv University*. № 49. P. 198–206 [in Ukrainian].

13. Starko, O.L. (2004). Umysne vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny: problemni pytannia obiektyvnoi stony [Intentional killing by the mother of her newborn child: problematic issues of the objective side]. *Actual problems of the state and law*. Issue 22. P. 955–960 [in Ukrainian].

14. Zhmur, Yu.M., Hotsulyak, O.O. (2020). Aktualni problemy kvalifikatsii vbyvstva matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny [Actual problems of the qualification of the mother's murder of her newborn child]. *Young Scientist*. № 6 (82). P. 63–65 [in Ukrainian].

15. Marisyuk, K., Druk, S. (2020). Umysne vbyvstvo matiriu svoiei novonarodzhenoii dytyny: spirni pytannia kvalifikatsii [Premeditated murder by the mother of her newborn child: disputed questions of qualification]. *Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*. Series "Legal Sciences". Vol. 7. № 2. P. 259–264 [in Ukrainian].

16. Kryminalnyi kodeks Nikarahua [Criminal Code of Nicaragua]. Retrieved from: [http://legislacion.asamblea.gob.ni/Normaweb.nsf/%28\\$A11%29/1F5B59264A8F00F906257540005EF77E?OpenDocument](http://legislacion.asamblea.gob.ni/Normaweb.nsf/%28$A11%29/1F5B59264A8F00F906257540005EF77E?OpenDocument) [in Ukrainian].

17. Kryminalnyi kodeks (Código Penal) Kolumbii [Criminal Code (Código Penal) of Colombia] (Law № 599 of June 24, 2000). Retrieved from: <https://www.wipo.int/wipolex/ru/text/190482> [in Ukrainian].

18. Kanonichne kryminalne pravo [Canonical criminal law]. Retrieved from: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opensslpdf.pdf?reldoc=y&docid=5652ffd34> [in Ukrainian].

19. Kryminalnyi kodeks Andory [Criminal Code of Andorra]. Retrieved from: <https://bopadocuments.blob.core.windows.net/bopadocuments/017025/pdf/3BE2E.pdf> [in Ukrainian].

20. Kryminalnyi kodeks Yaponii [The Criminal Code of Japan]: Law № 45 of April 24, 1907, as amended. Law № 91 dated May 12, 1995. Retrieved from: <https://constitutions.ru/?p=407> [in Ukrainian].

21. Strafgesetzbuch (StGB) [Criminal Code]. Retrieved from: <https://dejure.org/gesetze/StGB> [in German].

22. Kryminalnyi kodeks Hollandii [Dutch Penal Code]. Retrieved from: <https://www.retsinformation.dk/eli/lt/2019/976> [in Ukrainian].

23. Kryminalnyi kodeks Turetskoi Respubliki [The Criminal Code of the Republic of Turkey] / translated by V.S. Stanich; edited by O.V. Korotyuk. K.: OVK, 2021. 190 p. [in Ukrainian].

24. Kryminalnyi kodeks Frantsii [French Criminal Code] (as of July 1, 2000). Retrieved from: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf [in Ukrainian].

25. Zakon pro kryminalne pravo Izrailia [Israel's Criminal Law Act]. Retrieved from: <https://library.khpg.org/files/docs/1375279180.pdf> [in Ukrainian].

26. Kryminalnyi zakon Respubliki Uzbekistan [Criminal law of the Republic of Uzbekistan] with changes and additions 01.01.2019 / V.S. Stanich O.V. Ivanov. Kyiv: Type of OVC, 2019. 194 p. [in Ukrainian].

27. Kryminalnyi kodeks Azerbaidzhanskoii Respubliki [Criminal Code of the Republic of Azerbaijan] (approved by the Law of the Republic of Azerbaijan dated December 30, 1999 № 787-IQ) (as of February 17, 2023). Retrieved from: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353 [in Ukrainian].

28. Kryminalnyi kodeks Respubliki Polshcha [Criminal Code of the Republic of Poland] / trans. in Ukrainian in the language of V.S. Stanich. Kyiv: OKK, 2017. 138 p. [in Ukrainian].

29. Schweizerisches Strafgesetzbuch. Retrieved from: <https://business-swiss.ch/wp-content/uploads/2020/04/311.0.pdf> [in German].

30. Kryminalnyi kodeks Respubliki Tadjykistan [Criminal Code of the Republic of Tajikistan] (approved by the Law of the Republic of Tajikistan on May 28, 1998 № 574). Retrieved from: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30397325#pos=894;-54 [in Ukrainian].

31. Kryminalnyi kodeks respubliky Koreia [Criminal Code of the Republic of Korea]. Retrieved from: https://pusan.mid.ru/ru/informatsiya_dlya_posetiteley/poleznaya_informatsiya/informatsiya_o_zakonakh_respubliki_koreya/ugolovnyy_kodeks_rkoreya_na_rus/ [in Ukrainian].

32. Kryminalnyi Kodeks Danii [Criminal Code of Denmark]. Retrieved from: <https://www.twirpx.com/file/239219/> [in Ukrainian].

33. Tekst proektu Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Text of the draft Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023.

The article was received 30 August 2023.

УДК 343.9:343.346.5 (477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-7>

СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИХ ПРИГОД¹

Новіков Олег Володимирович,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка
В.В. Сташиса Національної академії правових наук України
novikov.kh@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2047-1665

Метою статті є встановлення соціальних наслідків дорожньо-транспортних пригод в Україні за 2010-2022 роки на підставі даних офіційної статистики. Під час дослідження були використані такі методи: формально-логічний (у визначенні видів соціальних наслідків дорожньо-транспортних пригод); статистичний метод зведення та групування (у первинній обробці даних офіційної статистики); метод статистичного аналізу (у формулюванні висновків щодо загальної кількості постраждалих від дорожньо-транспортних пригод і оцінці її динаміки); табличний метод (у побудові таблиць), порівняльний метод (в аналізі соціальних наслідків дорожньо-транспортних пригод за різними часовими періодами), математичний метод (у проведенні розрахунків) та деякі інші. За результатами проведеного дослідження зроблені такі **висновки:** 1. Дорожньо-транспортні травми можуть спричинювати різноманітні багатопланові наслідки. Ці наслідки доцільно класифікувати за декількома критеріям: за часом настання (безпосередні й опосередковані), за ступенем тяжкості (незначні, середні, тяжкі, особливо тяжкі), за пов'язаністю з дорожньо-транспортною причиною (прямі та непрямі) тощо. 2. За даними офіційної статистики, за останні 13 років в Україні постраждало від дорожньо-транспортних пригод 483,4 тис. осіб, серед яких 51,0 тис. осіб загинуло та 432,4 тис. травмовано. У середньому за вказаний період загинуло 3 924 осіб і травмувалося 33 262 осіб щорічно (майже 11 загиблих і 91 травмований щоденно). За цей період у результаті дорожньо-транспортних пригод приблизно гинуло 9 та травмувалось 77 осіб на 100 тис. населення. Станом на 2022 рік співвідношення становить приблизно 7 осіб загиблими та 56 травмованими на 100 тис. населення. Цей показник майже удвічі перевищує середній загальноєвропейський. 3. Сумарна вартісна оцінка соціально-економічних втрат України від дорожньо-транспортних пригод за 2010–2022 роки становила приблизно 36,5 млрд доларів США. У середньому Україна втрачала приблизно 1,93% свого валового внутрішнього продукту через дорожньо-транспортні травми. 4. Нині перспективними залишаються дослідження соціально-економічних наслідків дорожньо-транспортних пригод, а саме розроблення нових і більш точних методик розрахунку таких наслідків.

Ключові слова: дорожньо-транспортні травми, соціально-економічні наслідки, класифікація соціальних наслідків дорожньо-транспортних пригод.

SOCIAL CONSEQUENCES OF ROAD AND TRANSPORT ADVENTURES

Novikov Oleg Volodymyrovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Senior Researcher at the Department of Criminological Research
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
of the National Academy of Law Sciences of Ukraine
novikov.kh@gmail.com
orcid.org/0000-0002-2047-1665

The purpose of the article is to establish the social consequences of road accidents in Ukraine for 2010–2022 based on the data of official statistics. The following methods were used during the research: formal-logical (when determining the types of social consequences of road accidents); statistical method of summarization and grouping (during initial processing of official statistics data); the method of statistical analysis (when formulating conclusions regarding the total number of road accident victims and assessing its dynamics); tabular method (when constructing tables), comparative method (when analyzing the social consequences of road accidents in different time periods), mathematical method (when making calculations) and some others. Based on the results of the research, the following conclusions were drawn: 1. Road accidents can cause various multifaceted consequences. It is advisable to classify these consequences according to several criteria: according to the time of onset (direct and indirect), according to the degree of severity (minor, medium, severe,

¹ Публікація підготовлена а межах виконання в НДІ ВПЗ імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» (номер державної реєстрації 0120U10561), що фінансується з державного бюджету.

especially severe), according to the connection with the road accident (direct and indirect), etc. 2. According to official statistics, over the past 13 years in Ukraine, 483 400 people were injured in road accidents, including 51 000 people who died and 432 400 people were injured. On average, 3 924 people died and 33 262 people were injured annually during this period (almost 11 deaths and 91 injuries per day). During this period, as a result of road accidents, approximately 9 people died and 77 people were injured per 100 000 population. As of 2022, the ratio is about 7 dead and 56 injured per 100 000 population. This indicator is almost twice as high as the European average. 3. The total cost estimate of socio-economic losses of Ukraine from road accidents for 2010–2022 amounted to about 36,5 billion US dollars. On average, Ukraine lost approximately 1,93% of its GDP due to road accidents. 4. At present, research into the socio-economic consequences of road accidents remains promising, namely the development of new and more accurate methods of calculating such consequences.

Key words: *traffic accidents, socio-economic consequences, classification of social consequences of traffic accidents.*

Вступ. Протягом останнього десятиліття спостерігається стійке зростання кількості дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), що ставить питання про їхній вплив на суспільство й індивідів у більш актуальному світі. ДТП часто призводять до втрати життя, травмування людей, пошкодження транспортних засобів і дорожньої інфраструктури, а також інших соціально-економічних наслідків. Водночас формування та реалізація державної політики у сфері безпеки дорожнього руху потребують інформації про поточний стан дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків. У зв'язку із цим дослідження соціальних наслідків ДТП стає все більш актуальним завдяки поглибленому розумінню їхнього впливу на різні аспекти суспільства.

Метою дослідження є визначення соціальних наслідків ДТП в Україні за 2010–2022 рр. на підставі даних офіційної статистики. Для досягнення мети статті поставлені такі завдання: 1) класифікувати соціальні наслідки ДТП; 2) встановити кількість загиблих і травмованих унаслідок ДТП в Україні за вказаний період; 3) оцінити соціально-економічні наслідки ДТП у країні за цей же період.

Під час дослідження були використані такі **методи:** формально-логічний (для визначення видів соціальних наслідків ДТП); статистичний метод зведення та групування (у первинній обробці даних офіційної статистики); метод статистичного аналізу (у формулюванні висновків щодо загальної кількості постраждалих від ДТП і оцінці її динаміки); табличний метод (у побудові таблиць), порівняльний метод (в аналізі соціальних наслідків ДТП за різними часовими періодами), математичний метод (у проведенні розрахунків) та деякі інші.

1. Класифікація соціальних наслідків ДТП

ДТП можуть спричинювати різноманітні багатопланові наслідки. *Безпосередніми наслідками* ДТП є події та чинники, які безпосередньо виникають через зіткнення або іншої події на дорозі. До безпосередніх наслідків ДТП можна віднести: загибель і травмування людей; пошкодження транспортних засобів; псування вантажу; пошкодження об'єктів транспортної інфраструктури; пошкодження інших об'єктів і майна (будівель, інших споруд тощо), обмеження або переривання руху транспорту на місці ДТП або в суміжних районах, стрес і шок учасників і свідків ДТП тощо.

Опосередковані наслідки ДТП виникають після безпосередньої події та можуть мати більш віддалений і широкий негативний вплив

на різні аспекти життя людини та суспільства. До опосередкованих наслідків ДТП можуть належати: витрати на лікування, реабілітацію, відновлення пошкодженого майна й об'єктів транспортної інфраструктури, страхові виплати, економічні втрати через вибуття людини зі сфери виробництва, соціально-економічні втрати держави в разі виплати пенсій по інвалідності й у разі втрати годувальника, а також на оплату лікування в лікарнях і тимчасової непрацездатності тощо.

Існує також поділ наслідків ДТП на прямі та непрямі народногосподарські втрати (Безуглий, 2013: 231). До *прямих витрат*, зокрема, належать: збитки власників рухомого складу автомобільного транспорту; збитки служб з експлуатації доріг від ліквідації наслідків ДТП; витрати Департаменту патрульної поліції Національної поліції й інших правоохоронних органів на фіксацію та розслідування ДТП; витрати медичних закладів на лікування потерпілих; витрати підприємств, співробітники яких стали жертвами аварій (оплата бюлетенів, видача допомоги); витрати державних органів соціального забезпечення (пенсії) та страхові виплати тощо. До *непрямих* відносять: втрати народного господарства внаслідок тимчасового або повного вибуття людини зі сфери матеріального виробництва, порушення виробничих зв'язків і моральні втрати тощо.

Також залежно від ступеня тяжкості наслідки ДТП поділяються на: *незначні* (матеріальний збиток, легкі тілесні ушкодження), *середні* (середньої тяжкості тілесні ушкодження), *тяжкі* (тяжкі тілесні ушкодження, смерть людини) й *особливо тяжкі наслідки* (загибло 4 і більше або поранено 15 і більше людей) (Граділь, 2011: 198).

Як бачимо, майже кожна ДТП спричинює якісь соціальні наслідки. Деякі з них є очевидними та можливими для підрахування (витрати на відновлення транспортного засобу чи об'єкта транспортної інфраструктури, лікування та реабілітацію людини, втрати через пошкоджений вантаж тощо), а інші можна поррахувати лише умовно (втрати суспільства через смерть людини, економічні втрати через вибуття людини зі сфери виробництва тощо). Точно оцінити загальні соціальні наслідки від усіх ДТП у країні фактично неможливо.

2. Кількість загиблих і травмованих унаслідок ДТП

Найбільш значущими для суспільства наслідками ДТП є, безумовно, загибель

Таблиця 1
ДТП із загиблими та/або травмованими в Україні у 2010–2022 рр.*

Рік	ДТП з постраждалими	Загинуло внаслідок ДТП	Травмовано внаслідок ДТП	Загальна кількість загиблих і травмованих
2010	31 754	4 709	38 917	43 626
2011	30 927	4 831	37 875	42 706
2012	30 660	5 094	37 503	42 597
2013	30 573	4 732	37 475	42 207
2014	26 076	4 432	32 267	36 699
2015	25 493	4 003	31 600	35 603
2016	26 782	3 410	33 613	37 023
2017	27 220	3 432	34 677	38 109
2018	24 294	3 350	30 884	34 234
2019	26 052	3 454	32 736	36 190
2020	26 140	3 541	31 974	35 515
2021	24 521	3 238	29 738	32 976
2022	18 628	2 791	23 145	25 936
Разом	349 120	51 017	432 404	483 421

* Дані із 2010 по 2016 рр. взяті з аналітичного звіту «Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2019 р.», що підготовлено Директоратом з безпеки на транспорті Міністерства інфраструктури України. Дані із 2017 р. взяті з офіційної статистики ДТП в Україні, що публікує Департамент патрульної поліції

 Таблиця 2
Співвідношення загиблих та/або травмованих осіб у результаті ДТП на 100 тис. населення в Україні у 2010–2022 рр.

Рік	Кількість населення станом на 1 січня зазначеного року (тис.)	Співвідношення загиблих осіб	Співвідношення травмованих осіб	Загальне співвідношення загиблих і травмованих
2010	45 962,9	10,25	84,67	94,92
2011	45 778,5	10,55	82,74	93,29
2012	45 633,6	11,16	82,18	93,34
2013	45 553,0	10,38	82,26	92,64
2014	45 426,2	9,76	71,03	80,79
2015	42 928,9	9,32	73,61	82,93
2016	42 760,5	7,97	78,61	86,58
2017	42 584,5	8,05	84,43	92,48
2018	42 386,4	7,9	72,86	80,76
2019	42 153,2	8,19	77,66	85,85
2020	41 902,4	8,45	76,88	85,33
2021	41 588,4	7,79	71,51	79,3
2022	41 167,3	6,78	56,22	63

і травмування людей. З огляду на таку значимість, майже кожна держава світу веде свою офіційну статистику ДТП із постраждалими. Україна також не є винятком. Абсолютні показники ДТП із загиблими та травмованими в Україні за 2010–2022 рр. наведено в таблиці 1.

Як бачимо, за останні 13 років в Україні постраждало від ДТП 483,4 тис. осіб, серед яких 51,0 тис. осіб загинули та 432,4 тис. травмовано. У середньому за вказаний період гинуло 3 924 осіб і травмувалося 33 262 осіб щорічно (майже 11 загиблих і 91 травмований щоденно). У 2022 р. кількість загиблих і травмованих осіб скоротилась майже на 41% порівняно із 2010 р. Також варто зважати на два моменти, що можуть вплинути на об'єктивність такого спаду. Перший – відсутність статистичних даних із тимчасово окупованих територій (із 2014 р. – Автономної

Республіки Крим та м. Севастополя, а також частини Донецької та Луганської областей, а із 2022 р. – ще й частини Запорізької, Херсонської, Харківської областей та у зв'язку з повною окупацією Луганської області). Другий – можливе штучне заниження в деяких періодах показників смертності та травматизму від ДТП за допомогою коригування даних в єдиній інформаційній системі МВС з метою зменшення тяжкості наслідків ДТП (Головкін, 2022: 67).

Розрахунок співвідношення загиблих та/або травмованих осіб у результаті ДТП на 100 тис. населення в Україні у 2010–2022 рр. наведено в таблиці 2.

Отримані дані показали, що за досліджуваний період у середньому внаслідок ДТП приблизно гинуло 9 і травмувалося 77 осіб на 100 тис. населення. Станом на 2022 р. співвідношення становить приблизно

Таблиця 3

**Розрахунок соціально-економічних втрат України від ДТП
(без урахування матеріальних витрат, пов'язаних із пошкодженням майна
та зниженням продуктивності праці)**

Рік	Номинальний ВВП із розрахунку на одну особу населення (дол. США)*	Загальна вартісна оцінка соціально-економічних втрат України (млн дол. США)	Загальна вартісна оцінка соціально-економічних втрат України (% від номінального ВВП)
2010	2 974,4	2 948,3	2,16%
2011	3 570,8	3 506,7	2,15%
2012	3 856,8	3 834,2	2,18%
2013	4 030,3	3 902,6	2,13%
2014	3 014,6	2 588,9	1,96%
2015	2 115,4	1 729,1	1,91%
2016	2 185,9	1 770,8	1,90%
2017	2 640,3	2 190,8	1,95%
2018	3 095,2	2 350,9	1,80%
2019	3 659,8	2 921,6	1,90%
2020	3 725,6	2 948,5	1,90%
2021	4 826,6	3 534,1	1,77%
2022	3 900,5	2 296,8	1,43%

* За даними Міністерства фінансів України (URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp>)

7 осіб загиблими та 56 травмованими на 100 тис. населення. Для порівняння, у середньому у країнах – членах ЄС (за даними 2021 р.) на 100 тис. населення припадає 4,4 загиблих у ДТП (European Commission, 2022).

3. Соціально-економічні наслідки ДТП

Кількість загиблих і травмованих унаслідок ДТП деяким чином і визначають соціально-економічні наслідки ДТП. Так, зарубіжні дослідження визначили загальне правило: кожна смерть однієї особи внаслідок ДТП коштує країні приблизно 70 ВВП на душу населення, а кожне серйозне травмування людини внаслідок ДТП коштує приблизно 17 ВВП на душу населення (McMahon & Dahdah, 2008).

Розрахунок соціально-економічних втрат України від ДТП (без урахування матеріальних витрат, пов'язаних із пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці) наведено в таблиці 3. Варто зазначити, що вітчизняна офіційна статистика не містить дані про кількість тяжко травмованих, тому отримані дані є умовними (розрахунок робився на загальну кількість травмованих).

Отже, сумарна вартісна оцінка соціально-економічних втрат України (без врахування матеріальних витрат, пов'язаних із пошкодженням майна та зниженням продуктивності праці) від ДТП за досліджуваній період (13 років) становила приблизно 36,5 млрд доларів США. У середньому із 2010 по 2022 рр. Україна втрачала приблизно 1,93% свого ВВП через ДТП.

Отримані дані є близькими й до отриманих іншими дослідниками. Так, Ліга страхових організацій України зазначає, що «економічні наслідки ДТП становлять майже 40 млрд грн» (Ліга страхових організацій України, 2016). За оцінками Світового банку, через прямі або опосередковані наслідки ДТП Україна щороку втрачає приблизно 5 млрд дол. (2–3% від ВВП) (Крейденко, 2023). І. Б. Медицький у своєму дослідженні використав декілька

методів розрахунків і встановив, що лише через смертність від ДТП держава втрачає від 0,86 до 2,07 млрд доларів (від 0,53 до 2,5% ВВП) (Медицький, 2019).

Звісно, отримані дані є досить умовними, але дозволяють хоча б приблизно оцінити масштаби збитків, які несуть держава та суспільство через ДТП, і відповідно обґрунтувати доцільність ужиття заходів щодо підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні.

Висновки. За результатами проведеного дослідження встановлено, що ДТП можуть спричинювати різноманітні багатопланові наслідки. Ці наслідки доцільно класифікувати за декількома критеріям: за часом настання (безпосередні й опосередковані), за ступенем тяжкості (незначні, середні, тяжкі, особливо тяжкі), за пов'язаністю з ДТП (прямі та непрямі) тощо.

За даними офіційної статистики, за останні 13 років в Україні постраждало від ДТП 483,4 тис. осіб, серед яких 51,0 тис. осіб загинуло та 432,4 тис. травмовано. У середньому за вказаний період гинуло 3 924 осіб і травмувалося 33 262 осіб щорічно (майже 11 загиблих і 91 травмованих щоденно). За цей період унаслідок ДТП приблизно гинуло 9 і травмувалося 77 осіб на 100 тис. населення. Станом на 2022 р. співвідношення становить приблизно 7 осіб загиблими та 56 травмованими на 100 тис. населення. Цей показник майже удвічі перевищує середній загальноєвропейський.

Сумарна вартісна оцінка соціально-економічних втрат України від ДТП за 2010–2022 рр. становила приблизно 36,5 млрд доларів США. У середньому Україна втрачала приблизно 1,93% свого ВВП через ДТП.

Нині перспективними залишаються дослідження соціально-економічних наслідків ДТП, а саме розроблення нових і більш точних методик розрахунку таких наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

1. 2021 road safety statistics: what is behind the figures? / European Commission. URL: https://transport.ec.europa.eu/background/2021-road-safety-statistics-what-behind-figures_en (дата звернення: 31.08.2023).
2. McMahon K., Dahdah S. The True Cost of Road Crashes: Valuing life and the cost of serious injury. iRAP: Hamshire, UK, 2008. URL: https://collaboration.worldbank.org/content/user-generated/asi/cloud/attachments/sites/collaboration-for-development/en/groups/eastern-partnership-transport-panel/files/jcr:content/content/primary/library/rs_management_-_usef-0VKK/non_eap_countries--8w3S/socio-economic_costs-VOZz/2008-irap_trueecos-6Z8Y/2008%20-%20Irap%20true%20cost%20of%20road%20crashes.pdf (дата звернення: 31.08.2023).
3. Безуглий А.О. Оцінка соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортних пригод. *Управління проектами, системний аналіз і логістика*. Вип. 12. Київ: НТУ, 2013. С. 231–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_28 (дата звернення: 31.08.2023).
4. Головкін Б.М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52–75. DOI: 10.21564/2414-990X.156.252879.
5. Граділь А.О. Поняття дорожньо-транспортної пригоди: адміністративно-правовий аспект. *Форум права*. 2011. № 2. С. 194–200. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gaoapp.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).
6. Економічні наслідки ДТП складають майже 40 млрд грн / Ліга страхових організацій України. URL: <http://uainsur.com/massmedia/51217> (дата звернення: 31.08.2023).
7. Крейденко В.В. Вчимо ПДР. Як депутати пропонують зменшити кількість ДТП з пішоходами. *Економічна правда*. 2023. 25 травня. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/25/700495> (дата звернення: 31.08.2023).
8. Медичкий І.Б. Гуманітарні та соціально-економічні наслідки автотранспорту в Україні: криміногенний аспект. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*: збірник наукових статей. 2019. Вип. 50. С. 62–76. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8677/1/2091-Article%20Text-4379-1-10-20200219.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).
9. Стан справ аварійності на транспорті в Україні за 2020 р. Київ: Міністерство інфраструктури України, 2021. 245 с. URL: <https://mtu.gov.ua/files/bezpeka/%D0%90%D0%B-D%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%202020%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf> (дата звернення: 31.08.2023).

REFERENCES

1. European Commission (2022). 2021 road safety statistics: what is behind the figures? URL: <https://transport.ec.europa.eu/>

background/2021-road-safety-statistics-what-behind-figures_en [in English].

2. McMahon, K., Dahdah, S. (2008). The True Cost of Road Crashes: Valuing life and the cost of serious injury. iRAP: Hamshire. URL: https://collaboration.worldbank.org/content/user-generated/asi/cloud/attachments/sites/collaboration-for-development/en/groups/eastern-partnership-transport-panel/files/jcr:content/content/primary/library/rs_management_-_usef-0VKK/non_eap_countries--8w3S/socio-economic_costs-VOZz/2008-irap_trueecos-6Z8Y/2008%20-%20Irap%20true%20cost%20of%20road%20crashes.pdf [in English].
3. Bezuhlyi, A.O. (2013). Otsinka sotsialno-ekonomichnykh vtrat vid dorozhno-transportnykh pryhod [Assessment of socio-economic losses from traffic accidents]. *Upravlinnia proektamy, systemnyi analiz i lohistyka*, 12, 231–238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Upsal_2013_12_28 [in Ukrainian].
4. Holovkin, B.M. (2022). Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini [Assessment of traffic accidents and the severity of their consequences in Ukraine]. *Problemy zakonnosti*, 156, 52–75. DOI: 10.21564/2414-990X.156.252879 [in Ukrainian].
5. Hradil, A.O. (2011). Poniattia dorozhno-transportnoi pryhody: administratyvno-pravovyi aspekt [Concept of traffic accident: administrative and legal aspect]. *Forum prava*, 2, 194–200. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gaoapp.pdf> [in Ukrainian].
6. Liha strakhovykh orhanizatsii Ukrainy (2016). Ekonomichni naslidky DTP skladaiut maizhe 40 mlrd hrn [Economic studies of road accidents amount to almost UAH 40 billion]. URL: <http://uainsur.com/massmedia/51217> [in Ukrainian].
7. Kreidenko, V.V. (2023). Vchymo PDR. Yak deputaty proponuiut zmenshyty kilkist DTP z pishokhodamy [We learn traffic rules. How deputies propose to reduce the number of road accidents involving pedestrians]. *Ekonomichna pravda*, May 25. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/05/25/700495> [in Ukrainian].
8. Medytskyi, I.B. (2019). Humanitarni ta sotsialno-ekonomichni naslidky avtomobilizatsii v Ukraini: kryminohennyi aspekt [Humanitarian and socio-economic consequences of motorization in Ukraine: criminogenic aspect]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy*: zbirnyk naukovykh statei, 50, 62–76. URL: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8677/1/2091-Article%20Text-4379-1-10-20200219.pdf> [in Ukrainian].
9. Dyrektoratom z bezpeky na transporti (2021). Stan sprav avariinosti na transporti v Ukraini za 2020 r. [State of transport accident cases in Ukraine for 2020]. Ministerstvo infrastruktury Ukrainy. URL: <https://mtu.gov.ua/files/bezpeka/%D0%90%D0%B-D%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%20%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%82%D1%96%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%202020%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 31.08.2023.
The article was received 31 August 2023

СЕКЦІЯ 5 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 341.322.5:341.4

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-8>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПОЛОЖЕНЬ РИМСЬКОГО СТАТУТУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: ПОЛІТИЧНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ТА ПРАВОВІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

Ахтирська Наталія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Акhtyrska.n@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3357-7722

Стаття присвячена питанням взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом, розглянуті етапи нормативного врегулювання такого співробітництва в розслідуванні воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності з урахуванням відсутності закону про ратифікацію Римського статуту. Мета статті полягає в дослідженні процесів європейської інтеграції України, які охоплюють значне коло сфер суспільних відносин, які потребують уніфікації, а також зумовлюють доцільність приєднання до правових гарантій безпеки. Укладання Україною Римського статуту у 2000 році не завершилось його ратифікацією, що було зумовлено висновком Конституційного Суду України про наявну неузгодженість окремих його положень з конституційними нормами. Уведення в дію змін, внесених у 2016 році до Конституції України щодо можливості ратифікації Римського статуту, було відтерміновано до 2019 року. Початок військової агресії Російської Федерації спонукав Україну визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо ситуації в Автономній Республіці Крим, на сході України та під час Революції гідності («справа майдану»). Повномасштабне вторгнення військ Російської Федерації та наслідки, яких зазнає Україна, спонукали прокурора Міжнародного кримінального суду розпочати розслідування воєнних злочинів, геноциду та злочинів проти людяності. Оскільки правові питання взаємодії правоохоронних органів і судів з Міжнародним кримінальним судом не були вирішені раніше, це викликало низку практичних складнощів щодо визначення юрисдикції, збору доказів, діяльності спільних слідчих груп, залучення міжнародних експертів тощо. Методами дослідження є аналіз міжнародних документів, нормативних актів України, компаративістський метод (порівнюються підходи до збору доказів за національним законодавством і міжнародним правом), статистичний метод (кількісні показники воєнних злочинів, учинених на території України).

Результатами дослідження стало виявлення деяких прогалин у чинному законодавстві, які потребують усунення. Ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 3 травня 2022 року деяким чином дало відповіді на окремі питання, водночас спричинило дискусії серед науковців і практиків щодо якості вказаного Закону та потреб у подальшому процесі імплементації норм міжнародного права в національне законодавство України. Висновком стало обґрунтування безальтернативності ратифікації Римського статуту для виконання взятих зобов'язань, що усуне перешкоди та ризики у зборі доказів та надасть переваги (прискорена процедура початку розслідування прокурором Міжнародного кримінального суду, розслідування злочинів агресії, участь у діяльності Асамблеї, право на обрання суддів, прокурорів до Міжнародного кримінального суду, акредитація українських адвокатів тощо).

Ключові слова: Римський статут, Міжнародний кримінальний суд, злочини агресії, воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид.

IMPLEMENTATION OF THE PROVISIONS OF THE ROME STATUTE IN THE NATIONAL LEGISLATION OF UKRAINE: POLITICAL OBLIGATIONS AND LEGAL WAYS OF SOLUTION

Akhtyrska Nataliia Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Criminal Process and Criminalistics
Educational and Scientific Institute of Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Akhtyrska.n@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3357-7722

The article is devoted to issues of Ukraine's cooperation with the International Criminal Court, the stages of regulatory regulation of such cooperation in the investigation of war crimes, genocide and crimes against humanity are considered, taking into account the absence of a law on the ratification of the Rome Statute. The purpose of the article is to study the processes of European integration of Ukraine, which cover a significant range of spheres of social relations that require unification, as well as determine the expediency of joining the legal guarantees of security. Ukraine's signing of the Rome Statute in 2000 did not end with its ratification, which was due to the conclusion of the Constitutional Court of Ukraine about the existing inconsistency of some of its provisions with constitutional norms. The implementation of the changes introduced in 2016 to the Constitution of Ukraine regarding the possibility of ratification of the RS was postponed until 2019. The beginning of the Russian military aggression prompted Ukraine to recognize the jurisdiction of the International Criminal Court over the situation in the Autonomous Republic of Crimea, in the east of Ukraine, and during the Revolution of Dignity (the "Maidan case"). The full-scale invasion of the Russian military and the consequences that Ukraine is experiencing prompted the prosecutor of the ICC to begin an investigation into war crimes, genocide and crimes against humanity. Since the legal issues of interaction of law enforcement agencies and courts with the International Criminal Court were not resolved earlier, this caused a number of practical difficulties regarding the determination of jurisdiction, collection of evidence, activities of joint investigative teams, involvement of international experts, etc. The research methods are the analysis of international documents, normative acts of Ukraine, the comparativist method (comparing approaches to gathering evidence under national legislation and international law), the statistical method (quantitative indicators of war crimes committed on the territory of Ukraine). The results of the study revealed certain gaps in the current legislation that require further resolution. The adoption of the Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court" dated May 3, 2022, in a certain way, gave answers to certain questions, at the same time, it caused discussions among scientists and practitioners about the quality of the specified law and needs in the further process of implementation of the norms of international law into the national legislation of Ukraine. The conclusion was the justification of the lack of alternatives to the ratification of the Rome Statute in order to fulfill the commitments, which will eliminate obstacles and risks in the collection of evidence and provide advantages (accelerated procedure for the initiation of an investigation by the prosecutor of the ICC, investigation of crimes of aggression, participation in the activities of the Assembly, the right to elect judges, prosecutors to the ICC, accreditation of Ukrainian lawyers and others).

Key words: Rome Statute, International Criminal Court, crimes of aggression, war crimes, crimes against humanity, genocide.

Вступ. За влучним висловом Бенджаміна Ференца, прокурора, який брав участь в Нюрнберзькому процесі, головним досвідом для людства має стати усвідомлення того, що особи, незалежно від рангу, можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності міжнародним трибуналом, а середньовічні уявлення про суверенітет застаріли для сучасного світу. Жоден народ чи людина не можуть бути вище закону (Ferens, 2010). Ідеологію агресивних держав не можна знищити зброєю, для цього існує правосуддя. Рани, завдані війною, може вилікувати тільки справедливе судочинство. Не може бути миру без справедливості, справедливості без права та предметного права без суду.

Глобалізація зумовила доцільність створення глобальної системи правосуддя, оскільки міжнародне правосуддя визнається основою миру та правопорядку у світі.

Президент США Д. Ейзенхауер був переконаний, що світ не має вибору між силою та законом; якщо цивілізація хоче вижити, то вона зобов'язана обрати верховенство закону (Eisenhower, 1961). Злочини, що порушують норми міжнародного права, – це руйнація самої матерії цивілізації. Якщо вони не караються, то страждає не тільки право, завдається шкода всьому людству. Не тільки баланс сил між провідними гравцями, але й зміцнення права у сфері міжнародних відносин закладає фундамент наднаціонального порядку (Steinmeier, 2020).

В Україні формується законодавство, скероване на взаємодію з Міжнародним кримінальним судом, з урахуванням воєнного стану цей процес відбувається в умовах реального часу – «закон – злочин – розслідування», і з урахуванням виявлених нормативних прогалин чи складнощів вносяться пропо-

зиції до закону. Мета даного дослідження полягає у з'ясуванні відповідності чинного законодавства вимогам міжнародного права, виокремленні блоків, які викликають сумніви у правильності формулювань і концептуальних підходах (не можна *видати* іншій державі, але можна *передати* Міжнародному кримінальному суду), наданні пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства та механізму його застосування. Про масштаби наслідків воєнних злочинів свідчать статистичні показники, які оприлюднені Президентом України 4 липня 2023 р., відповідно до яких розпочато понад 84 тисячі таких кримінальних проваджень, є 1 838 повідомлень про підозру (Зеленський, 2023).

Дослідження проводилось на підставі вивчення нормативних актів, якими регламентується діяльність Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), законодавства України, практики МКС, позиції науковців і практиків (зокрема, результати опитування суддів і співробітників правоохоронних органів).

1. Витоки та міжнародні зобов'язання України щодо ратифікації Римського статуту Міжнародного кримінального суду

Необхідність створення такої інституції проголошена Організацією Об'єднаних Націй у Резолюції 260 (III) Генеральної Асамблеї від 9 грудня 1948 р., якою ухвалено Конвенцію про запобігання злочинам геноциду та покарання за нього. У даному документі вказано, що для позбавлення людства від цього ганебного злочину необхідним є *міжнародне співробітництво* (ст. I); особи, що обвинувачуються в учиненні геноциду, повинні постати перед компетентним судом тієї держави, на території якої було вчинене це діяння, або таким *міжнародним кримінальним судом*, який може мати юрисдикцію щодо сторін (ст. VI). Цією ж Резолюцією було запропоновано Комісії з міжнародного права «розглянути питання про бажаність і можливість створення міжнародного юридичного органу, на який покладається розгляд справ осіб, обвинувачених у вчиненні злочину геноциду (Конвенція ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 р.).

На 52-й сесії Генеральної Асамблеї ООН ухвалено рішення про скликання Дипломатичної конференції уповноважених представників під егідою ООН з питання заснування міжнародного кримінального суду, яка відбулася 15–17 липня 1998 р. в Римі (Італія). 17 липня 1998 р. було ухвалено Римський статут (далі – РС) – установчий документ Міжнародного кримінального суду, що став першим у світі постійно діючим міжнародним судом у сфері кримінального судочинства, який розслідує та, за наявності підстав, судить осіб, що обвинувачуються в тяжких злочинах, які викликають занепокоєння міжнародного співтовариства: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочини агресії. Як суд останньої інстанції він прагне доповнити, а не замінити національні суди. Суд покликаний припинити безкарність, за допомогою міжнародного кримінального правосуддя ставиться мета притягнути до відповідальності винних за злочини та допомогти запобігання повто-

рення таких злочинів. Відповідно до Кампальської декларації Асамблеї держав – учасниць Римського статуту від 1 червня 2010 р., 17 липня (день ухвалення Римського статуту) відзначається у світі як День міжнародного кримінального правосуддя (Kampala Declaration RC/Decl.1. 01.06.2010).

Римський статут, яким було засновано МКС, набрав чинності 1 липня 2002 р., що дозволило МКС відповідно до мандата розпочати діяльність, скеровану на забезпечення відповідальності за найтяжчі злочини за міжнародним правом. Станом на 2022 р. Римський статут ратифікували 123 держави, із яких 33 держави Африки, 19 держав Азіатсько-Тихоокеанського регіону, 18 держав Східної Європи, 28 держав Латинської Америки та Карибського басейну, 25 держав Західної Європи й інші держави. Серед країн СНД РС ратифікували три держави: Таджикистан – 5 травня 2000 р., Грузія – 5 вересня 2003 р., Молдова – 12 жовтня 2010 р. (States Parties to the Rome Statute, 2022).

Незважаючи на очевидну доцільність створення й існування органу міжнародного правосуддя, у наукових колах точиться гостра дискусія щодо абсолютної визначеності діяльності МКС, зокрема, Мадлен Морріс висловила думку, що у справах МКС, у яких громадянин держави переслідується за офіційні дії, які його держава вважає законними, заперечує сам факт злочину, законність або виникнення цього акта могли б стати предметом спору (Morris, 2001). Саме цим пояснюється прискорена процедура «дипломатичної імунізації американських військових і політиків» від ризику бути притягненими до відповідальності за міжнародним правом, що ілюструється фактами відкликання підписів під РС США (а також РФ). Стосовно даного положення варто зауважити, що відповідно до ст. 33 РС, той факт, що злочин, який підпадає під юрисдикцію МКС, було вчинено особою за наказом уряду чи начальника, чи то військового чи цивільного, не звільняє особу від кримінальної відповідальності, за винятком випадків, коли: а) ця особа була юридично зобов'язана виконувати наказ уряду чи начальника; б) ця особа не знала, що наказ був незаконним; в) наказ не був явно незаконним. Окрім того, для цілей цієї статті накази про вчинення злочинів *геноциду або злочинів проти людяності визнаються явно незаконними* (ч. 2 ст. 33 РС).

Особливого резонансу набула позиція Дж. Ю (Yoo, 2004), який визнає, що тоді, коли агресивні дії держави не вкладаються у прокравтєве ложе визначення самооборони, існує загроза притягнення до відповідальності за злочини, на які поширюється юрисдикція МКС. Але в умовах боротьби з тероризмом та іншими злочинами (країнами-ізгоями, які порушують світовий порядок) доцільно розробити *доктрину застосування сили*, яка б відповідала міжнародному праву та Статуту ООН, що виключало б виникнення підозри стосовно наявності власних корисливих цілей у держави, яка вдалась до агресії. Відсутність інтелектуальної основи для застосування сили може стати перешкодою для боротьби

зі злочинністю. Навіть якщо припустити, що міжнародне право практично не впливає на результати рішення великих держав, усе ж доцільно було б, на думку вченого, розробити нове вчення про застосування сили.

Бенджамін Ференц піддав критиці таку позицію Дж. Ю, зокрема визнав безпідставним уважати, що «загроза судового переслідування може обтяжити гуманітарні злочини» (знищення свідків тощо), оскільки такий підхід принижує діяльність правоохоронних органів, прокурорів і суду. Джон Ю критикує книгу посла США Девіда Схеффера «Усі занедбані душі», яку називає «колісковими мемуарами», та виправдовує одностороннє використання воєнної сили. Варто погодитись з оцінкою Бенджаміна Ференца щодо викривлення Дж. Ю позиції Вільяма Шоукросса в науковій статті «Справедливість і ворог» про те, що «судовий розгляд проти воєнних екстремістів визнається найважливішим захистом цивілізації» (Ferenc, 2010).

Україна уклала Римський статут 20 січня 2000 р., але не ратифікувала його. Підставою для цього став Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський статут) від 11 липня 2001 р. (Висновок Конституційного Суду України від 11 липня 2001 р.), яким було встановлено, що «Римський статут Міжнародного кримінального суду не відповідає Конституції України, у частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та ст. 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд <...> доповнює національні органи кримінальної юстиції». Така позиція ґрунтувалася на тому, що відповідно до ч. 1 ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. До них належать Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції (ч. 3 ст. 124). Систему судів загальної юрисдикції в Україні становлять: Верховний Суд України – найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, вищі спеціалізовані суди, апеляційні та місцеві суди (ч. ч. 2–4 ст. 125). Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються (ч. 1 ст. 124). Заборонено також створення надзвичайних і особливих судів (ч. 5 ст. 125). Ст. 1 РС, яка вказує на те, що Міжнародний кримінальний суд є постійним органом, уповноваженим здійснювати юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за найсерйозніші злочини, які викликають стурбованість міжнародного співтовариства, водночас наголошує, що цей Суд доповнює національні органи кримінальної юстиції.

Щодо цього варто зазначити, що врівноваження інтересів, оцінювання завдань, зіставлення ризиків і очікуваних результатів є суттєвим етапом в ухваленні державних рішень. Усвідомлення того, що держава не може існувати ізольовано в умовах екологічної, ядерної, терористичної, економічної та воєнної загроз, створює необхідність появи нової системи захисту, безпеки.

Особлива роль у вирішенні питання про допустимі межі зміни кримінального правосуддя у зв'язку з ратифікацією Римського статуту належить Конституційному Суду України. Конституційний Суд України під час вирішення конституційних спорів відповідно до сформульованої доктрини «політичної доцільності» покликаний зважено визначити проблемні питання співвідношення конституційного ладу України та міжнародного правопорядку. Зважаючи на універсальний характер основних прав і свобод, Конституційний Суд натрапляє на проблему юридичного релятивізму, яка виражається принаймні в тому, що міжнародно-правові акти встановлюють мінімальні стандарти захисту прав людини, і вони не завжди відповідають критеріям конституційності. У такому разі Суд стоятиме перед дилемою, чи слід застосовувати або не застосовувати відповідні положення міжнародно-правових актів.

Зокрема, доповнювальний національну систему правосуддя характер Міжнародного кримінального суду конкретизується в низці інших статей Статуту, зокрема в п. 2 ст. 4, згідно з яким Суд може здійснювати свої функції та повноваження на території будь-якої держави-учасниці, у пп. «а» п. 1 ст. 17, відповідно до якого Суд приймає до свого провадження справи не тільки за зверненням держави-учасниці, а й із власної ініціативи, коли держава, під юрисдикцією якої перебуває особа, підозрювана в учиненні передбаченого Статутом злочину, «не бажає або не здатна проводити розслідування чи порушити кримінальне переслідування належним чином». Це істотно відрізняє Міжнародний кримінальний суд від міжнародних судових органів, зокрема Європейського суду з прав людини, право звертатися до яких по захист своїх прав і свобод закріплено в ч. 4 ст. 55 Конституції України. Такі міжнародні судові органи порушують справу лише за зверненням осіб, причому особа може звернутися до них лише після використання всіх національних засобів правового захисту. Отже, на відміну від міжнародних судових органів, передбачених ч. 4 ст. 55 Конституції України, які за своєю природою є допоміжними засобами захисту прав і свобод людини і громадянина, Міжнародний кримінальний суд доповнює систему національної юрисдикції. Можливість такого доповнення судової системи України не передбачена розділом VIII «Правосуддя» Конституції України. Це дає підстави для висновку, що абзац десятий преамбули та ст. 1 Статуту не узгоджуються з положеннями ч. ч. 1, 3 ст. 124 Конституції України, а тому приєднання України до цього Статуту відповідно до ч. 2 ст. 9 Конституції України можливе лише після внесення до неї відповідних змін.

23 травня 2014 р. виконавч обов'язків Президента України Олександр Турчинов повторно звернувся до Конституційного Суду України з поданням про визнання конституційності Римського статуту, але у зв'язку з тим, що не були внесені зміни до Конституції України, провадження не було відкрите.

У 2014 р. Верховною Радою України ратифікована Угода про асоціацію України з Євро-

пейським Союзом, у якій ідеться про зобов'язання ратифікації Римського статуту. Зокрема, у ч. 3 ст. 24 Угоди зазначено, що стосовно судового співробітництва у кримінальних справах сторони намагатимуться посилити взаємодію щодо взаємної правової допомоги й екстрадиції. Це включатиме, у разі необхідності, приєднання до відповідних міжнародних документів ООН і Ради Європи, зокрема Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р., та їх дотримання, а також більш тісне співробітництво з Євроюстом. У ст. 8 Угоди прямо передбачено, що сторони співпрацюватимуть з метою зміцнення миру та міжнародного правосуддя шляхом ратифікації й імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду 1998 р. та його відповідних інструментів (Угода про асоціацію України з Європейським Союзом від 21 березня 2014 р.). Голова Міжнародного кримінального суду Петер Хофманскі закликав Україну до прискорення процесу ратифікації Римського статуту для надання жертвам доступу до правосуддя (Hofmański, 2022).

2. Генезис конституційної визначеності щодо ратифікації Римського статуту

Відповідно до ч. 6 Закону України «Про внесення змін до Конституції України» у новій редакції «Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду». Але згідно з п. 1 розділу ІІ «Прикінцеві та перехідні положення» Закону ця частина «набуває чинності через три роки з дня, наступного за днем опублікування Закону», тобто із 30 червня 2019 р. (офіційна публікація в «Голосі України» від 29 червня 2016 р.) (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 р.).

Події в Україні під час Революції гідності та в подальші роки воєнної агресії РФ у Криму та на сході України зумовили необхідність звернення по допомогу до міжнародної судової інституції, незважаючи на відсутність ратифікації РС. Це стало можливим, оскільки Римський статут передбачає два способи визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду, як-от: 1) ратифікація Римського статуту, що свідчить про визнання юрисдикції МКС щодо злочинів геноциду, проти людяності, воєнних злочинів, злочинів агресії (повна юрисдикція); 2) звернення із заявою про визнання юрисдикції МКС щодо конкретного злочину (обмежена юрисдикція). У п. 3 ст. 12 Римського статуту зазначено, що коли вимагається визнання юрисдикції державою, яка не є учасником РС, ця держава може шляхом подання заяви визнати здійснення Судом юрисдикції щодо даного злочину (Rome Statute, 1998).

Згідно з даним положенням 25 лютого 2014 р. Верховна Рада України звернулася із заявою до Міжнародного кримінального суду про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків і масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів

у період із 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. 17 квітня 2014 р. уряд України подав заяву, за якою 25 квітня 2014 р. прокурор відповідно до Програмного документа Канцелярії розпочав попереднє вивчення ситуації у справі «подій на Майдані» (Заява Верховної Ради України до Міжнародного кримінального суду, 2014).

Постановою від 4 лютого 2015 р. була затверджена заява Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо вчинення злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян», яку Уряд подав до МКС 8 вересня 2015 р. 29 вересня 2015 р. Прокурор МКС оголосив про розширення часових меж ситуації в Україні, яка є предметом попереднього вивчення для того, щоб включити в нього злочини, вірогідно вчинені після 20 лютого 2014 р. у Криму та на сході України (Постанова Верховної Ради України від 4 лютого 2015 р.). У 2019 р. Палата попереднього розгляду МКС завершила попередній аналіз предметної юрисдикції та дійшла висновку про наявність розумних підстав уважати, що злочини, склад яких перебачений РС, імовірно були вчинені на території Криму та у східній частині України. Під час проведення аналізу Канцелярія вивчила декілька форм вірогідних дій і розглянула як контекст міжнародного воєнного конфлікту й окупації Криму, так і різних можливих правових кваліфікацій воєнного конфлікту на сході України.

Зокрема, сутність попереднього висновку полягала в тому, що є досить підстав уважати, що із 26 лютого 2014 р., що передувало окупації, та (або) у контексті окупації території Криму були вчинені такі злочини: умисне вбивство (пп. (a) (i) п. 2 ст. 8); катування (пп. (a) (ii) п. 2 ст. 8); посягання на людську гідність (пп. (b) (xxi) п. 2 ст. 8); незаконне позбавлення свободи (пп. (a) (vii) п. 2 ст. 8); примушування ув'язнених до служби у збройних силах недружньої держави (пп. (a) (v) п. 2 ст. 8); умисне позбавлення прав на справедливе судочинство (пп. (a) (vi) п. 2 ст. 8); переміщення окремої частини населення окупованої території за межі цієї території (щодо ув'язнених у рамках кримінального судочинства або засуджених (пп. (b) (viii) п. 2 ст. 8); захоплення майна супротивника, коли таке захоплення не диктується воєнною необхідністю (приватна власність і культурні цінності) (пп. (b) (xiii) п. 2 ст. 8).

Окрім того, була розглянута наявна інформація про вірогідні злочини за ст. 7 Статуту: убивство (пп. (a) п. 1 ст. 7); депортація або насильницьке переміщення населення (ув'язнені) (пп. (d) п. 1 ст. 7); ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи (пп. (e) ст. 7); катування (пп. (f) п. 1 ст. 7); переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти за політичними мотивами (пп. (h) п. 1 ст. 7); насильницьке зникнення людей (пп. (i) п. 1 ст. 7).

У висновку зазначено, що в період із 30 квітня 2014 р. й далі в контексті воєнного конфлікту на сході України були, імовірно, учинені такі злочини: умисні напади на цивільних осіб і цивільні об'єкти (пп. (b) (i) – (ii) або (e) (i) п. 2 ст. 8); умисне завдання ударів по будівлях, що охороняються (пп. (b) (ix) або (e) (iv) п. 2 ст. 8); умисне вбивство або вбивство, передбачене пп. (a) (i) або (c) (i) п. 2 ст. 8; катування та нелюдське або жорстоке поводження (пп. (a) (ii) або (c) (i) п. 2 ст. 8); посягання на людську гідність (пп. (b) (xxi) або (c) (ii) п. 2 ст. 8); згвалтування й інші форми сексуального насильства (пп. (b) (xxii) або (e) (vi) п. 2 ст. 8).

Окрім того, за умови встановлення міжнародного характеру конфлікту, були б наявними розумні підстави вважати, що були вчинені такі воєнні злочини: умисне скоєння нападів, унаслідок яких було завдано шкоди цивільним особам і цивільним об'єктам, які були неспіврозмірні з очікуваною воєнною перевагою (неспіврозмірний напад) (пп. (b) (iv) п. 2 ст. 8); незаконне позбавлення волі (пп. (a) (vii) п. 2 ст. 8) (Due Diligence Activity Report, 2019).

Аналіз даних складів злочинів і ситуації в Україні дає підстави для постановки запитання: чому МКС не кваліфікує передану для розгляду ситуацію як злочини агресії?

Відповідно до ч. 1 ст. 8–1 «Злочини агресії», злочини агресії означають планування, підготовку, ініціювання або здійснення особою, яка має можливість фактично здійснювати керівництво або контроль за політичними або воєнними діями держави, акту агресії, який через свій характер, серйозність і масштаби є грубим порушенням Статуту ООН. Згідно із ч. 2 ст. 8–1 РС акт агресії означає застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом ООН. Будь-яка з таких дій буде кваліфікуватися згідно з Резолюцією 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. як акт агресії: а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або інша будь-яка воєнна окупація, незалежно від її тривалості, що стала результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили на території іншої держави або її частини; б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави; в) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави; г) напад збройних сил на суходольні, морські або повітряні сили або морський і повітряний флот іншої держави; г) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою зі стороною, що приймає, у порушення умов, передбачених угодою, або інше продовження їх перебування на такій території по закінченню дії угоди; д) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала в розпорядження іншій державі, використовувалась цією державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

засилання державою або від імені держави озброєних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, які мають настільки серйозний характер, що прирівнюються до вищеперелічених актів.

РС доповнено ст. 8–1 «Злочини агресії» 10 червня 2010 р. Але відтермінований був час уведення її в дію. Суд має можливість здійснювати юрисдикцію щодо злочинів агресії, які вчинені через рік з моменту ратифікації чи ухвалення цих поправок тридцятьма державами. Також після 2017 р. мала б бути ухвалена відповідна резолюція більшістю голосів (30 голосів). Станом на 2022 р. доповнення ратифікували 43 держави. Тридцятьою країною, яка ратифікувала доповнення щодо злочинів агресії, стала Палестина 25 липня 2016 р. На підставі Резолюції Асамблеї МКС юрисдикція МКС щодо злочинів агресії введена в дію з 1 липня 2017 р. Станом на 26 січня 2022 р. 43 країни ратифікували поправки щодо агресії.

3. Етапи взаємодії України з МКС в умовах війни

28 лютого 2022 р. Прокурор МКС заявою повідомив про початок розслідування у зв'язку з розширенням конфлікту. Постало питання: Чи підпадають дії РФ під ознаки «акту агресії» та чи поширюється юрисдикція МКС на ці злочини? Оскільки, відповідно до ч. 5 ст. 8–1 РС, щодо держав, які не є учасниками Римського статуту, Суд не буде здійснювати свою юрисдикцію за злочини агресії, учинені громадянами цієї держави або на її території. Оскільки Україна не ратифікувала РС, а РФ у 2016 р. навіть відкликала підпис, то МКС позбавлений юрисдикції щодо злочинів агресії.

Президія МКС доручила розгляд ситуації в Україні Палаті попереднього провадження II, підставою для чого став меморандум Прокурора МКС від 1 березня 2022 р., у якому він інформував президію про наміри подати запит на дозвіл розпочати розслідування.

Оскільки Україна не ратифікувала РС МКС, то для прискорення процедури розслідування до Прокурора МКС мали б звернутися та надати свої матеріали щодо ситуації в Україні держави – члени РС. Станом на 2 березня 2022 р. 39 держав-учасниць, які діяли на підставі ст. ст. 13 (a) та 14 (1) РС, звернулися до Прокурора МКС із клопотанням розпочати розслідування ситуації в Україні, пізніше приєдналися до звернення Японія та Північна Македонія (Referral letter submitted in coordination with 38 States Parties, 2022).

Аналіз норм РС та національного законодавства України дає підстави для виокремлення групи питань, які потребують подальшого врегулювання для передбачуваності наслідків його ратифікації.

По-перше, на конституційному рівні закріплено, що громадянин України не може бути вигнаний за межі України або виданий іншій державі (ч. 2 ст. 25). Указане положення відображено й у Кримінальному кодексі України. Зокрема, «особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за Кримінальним кодексом України»

(ч. 1 ст. 6), громадяни України, які вчинили злочини за її межами, підлягають відповідальності за Кримінальним кодексом України (ч. 1 ст. 7); «громадяни України не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду» (ч. 1 ст. 10). Названа гарантія визнається абсолютною, тобто такою, що не може бути порушена за будь-яких обставин. Водночас ч. 1 ст. 58 Римського статуту вказує, що після початку розслідування Палата попереднього провадження за заявою прокурора видає ордер на арешт особи. Держава, яка одержала прохання про арешт і надання в розпорядження суду вказаної особи без зволікань, зобов'язана вжити заходів щодо арешту особи та якомога швидше доставити її до суду (ч. 1 ст. 59). Як убачається, положення міжнародного документа викладені без урахування громадянства особи чи її постійного проживання на території будь-якої держави, що вказує на пряму суперечність із конституційним принципом.

По-друге, згідно зі ст. 61 Конституції України ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за те саме правопорушення. За Римським статутом принцип непритягнення особи двічі за те ж саме (*ne bis in idem*) не застосовується у випадках, «коли розгляд в іншому суді призначався для того, щоб захистити особу від кримінальної відповідальності за злочини, які підпадають під юрисдикцію міжнародного кримінального суду, або за іншими ознаками не було проведено незалежне або неупереджене відповідно до норм належної законності процедури, що за існуючих обставин не відповідало меті віддати відповідну особу правосуддю» (ст. 20). Отже, спостерігається спростування конституційної гарантії непритягнення до відповідальності двічі за те саме правопорушення.

По-третє, притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які мають певний імунітет, за законодавством України здійснюється з дотриманням установлених процедур (судді, прокурори, адвокати, депутати тощо), а Римський статут застосовується однаковою мірою до всіх осіб, без будь-якої різниці на основі посадового становища. Зокрема, посадове становище глави держави, члена уряду або парламенту, обраного представника або посадової особи уряду жодною мірою не звільняє особу від кримінальної відповідальності та не є підставою для пом'якшення вироку. Імунітети або спеціальні процесуальні норми, які можуть бути пов'язані з посадовим становищем особи (за національним чи міжнародним правом), не повинні перешкоджати здійсненню Міжнародним кримінальним судом його юрисдикції щодо такої особи (ст. 27). Особлива увага приділена відповідальності військових командирів та інших начальників (ст. 28).

По-четверте, особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо із дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком чинності минули строки давності. Це положення не застосовується в разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки

України, передбачених у ст. ст. 109–114–1, проти миру та безпеки людства, передбачених у ст. ст. 437–439 і ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу (далі – КК) України (ст. 49 КК України). Згідно зі ст. 29 РС щодо злочинів, які підпадають під юрисдикцію МКС, не встановлюється будь-якого строку давності. Перелік злочинів у ст. 5 РС, на які поширюється юрисдикція суду, значно ширший за положення національного законодавства. Неузгодженість строків давності притягнення до кримінальної відповідальності потребує внесення змін до ст. 49 КК України.

По-п'яте, правосуддя в Україні здійснюється виключно судами та відповідно до визначених законом процедур судочинства. Відповідно до ст. 1 РС МКС доповнює національні системи кримінального правосуддя; він має міжнародну правосуб'єктність (ч. 1 ст. 4); може здійснювати свої функції та повноваження на території будь-якої держави-учасниці і, за спеціальним погодженням, на території будь-якої держави (ч. 2 ст. 4), тобто діє принцип екстериторіальності, який не знайшов свого унормування у кримінальному процесуальному законодавстві.

По-шосте, прибуття в суд свідка забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Суд сприяє сторонам у забезпеченні явки шляхом здійснення судового виклику (ч. 2 ст. 327 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК). У розріз із цим усталеним порядком, за Римським статутом, прокурор може покладатися на документальні докази або резюме доказів і може не викликати свідків (ч. 5 ст. 61).

По-сьоме, у кримінальному процесуальному законодавстві України скасовано інститут направлення на додаткове розслідування. За Римським статутом, якщо Палата попереднього провадження не затверджує обвинувачення, це не перешкоджає прокурору надалі знову звернутися із проханням про затвердження цього обвинувачення, якщо воно підтверджується додатковими доказами (п. 8. ст. 61). До того ж ч. 2 ст. 69 Римського статуту надає суду право дозволити використання показань свідків, записаних за допомогою відео- або аудіотехніки. На нашу думку, це прямо суперечить положенню п. «е» ст. 67, яким обвинуваченому надається право допитувати свідків, які свідчать проти нього, або мати право, щоб ці свідки були допитані. Судове рішення в Україні проголошується прилюдно з роз'ясненням права обвинуваченому на оскарження (ст. 376 КПК). Міжнародний кримінальний суд може оголосити вирок за відсутності обвинуваченого (ч. 4 ст. 76).

За загальним правилом, після постановлення вироку громадянин України може відбутися покарання у країні свого громадянства. За Римським статутом, Міжнародний кримінальний суд сам обирає державу серед тих, які запропонували відбування покарання на їхній території, хоча й може враховувати волю засудженого (вона не є визначальною). Окрім того, за законодавством України, за клопотанням Міністерства юстиції України суд

розглядає питання про узгодження вироку суду, ухваленого судом *іншої держави*, із законодавством України. Якщо законом України про кримінальну відповідальність за кримінальне правопорушення максимальний строк позбавлення волі є меншим, ніж призначений вироком суду іноземної держави, суд визначає максимальний строк позбавлення волі, передбачений законом України (п. 1 ч. 4 ст. 610). За нормами Римського статуту, суд може призначити покарання у виді позбавлення волі строком до 30 років або довічне позбавлення волі. Однак, згідно зі ст. 105 Римського статуту, вирок є обов'язковим для держав-учасниць, які за жодних обставин не можуть його змінити, тобто вирок МКС не узгоджується із чинним законодавством.

Варто зазначити, що Римський статут є міжнародно-правовим актом суворої дії, він ратифікується без застережень (ст. 120). Окрім того, вихід із Статуту не звільняє держави від виконання зобов'язань, які випливають із нього та які виникли в період участі цієї держави у Статуті, будь-яких фінансових зобов'язань також. Це також не впливає на здійснення співробітництва у проведенні кримінальних розслідувань, стосовно яких держава була зобов'язана співпрацювати та які було розпочато до дати набуття виходу законної сили (ст. 127).

Виконання взятих Україною зобов'язань викликало дискусію практиків і науковців із питань доцільності, обґрунтованості, відповідності положень Статуту МКС щодо видачі конституційним принципам України, а також щодо неминучих змін законодавства відповідно до міжнародних вимог. 76% суддів були переконані, що справи, на які поширюється юрисдикція МКС, будуть розглядатися МКС, оскільки законодавство України зазнало суттєвих змін і доповнень під час війни, а тому не є сталим і зрозумілим, що значно ускладнить процес судового розгляду. Позиція МКС полягає в тому, що розгляд кримінальних проваджень національними судами сприяє дотриманню розумних строків, створенню сприятливих умов для проведення процесуальних дій із потерпілими та свідками, значно здешевлює процес судочинства. Основою такого підходу є принцип *компліментарності*, що покладений в основу діяльності МКС, який виключає одночасне пред'явлення юрисдикційних претензій. Варто зазначити, що в різні періоди формування міжнародного кримінального правосуддя межі національної та міжнародної юрисдикції визначались по-різному. Так, Статут Нюрнберзького трибуналу містив норми, які базувались на принципі *виключної юрисдикції за суб'єктивним елементом злочину*, що означало поширення діяльності Міжнародного воєнного трибуналу виключно щодо головних воєнних осіб. Інші обвинувачені мали постати перед національним судом країни, на території якої були вчинені злочини. Конкуруюча юрисдикція полягає в існуванні паралельних юрисдикцій із відданням переваги або національним судам, або міжнародним (наприклад, Міжнародний кримінальний трибунал по Югославії та Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді

діяли на підставі конкуруючої юрисдикції на основі принципу превалювання міжнародного суду – на будь-якому етапі судового розгляду Міжнародний трибунал мав право офіційно запросити національний суд передати йому кримінальне провадження). Компліментарність (модель Міжнародного кримінального суду) має своєю особливістю те, що міжнародна юрисдикція не заміщує національну юрисдикцію, а лише доповнює виключно у випадках, коли держава не бажає (не має наміру) або не спроможна відкрити кримінальне провадження, провести розслідування (а також у разі руйнації системи правосуддя або розпаду держави). Оцінка ситуації здійснюється суто Міжнародним кримінальним судом. Компліментарність, на думку Герхарда Верле, реалізує новаторський механізм балансування між юрисдикціями міжнародних і національних судів, що слугує рольовою моделлю для майбутнього розвитку міжнародного кримінального права. Водночас компліментарність надає МКС наглядові функції, які проникають у ключові сфери національного кримінального права (Werle, 2010).

Процеси глобалізації у сфері правосуддя загалом спрямовані на створення єдиного уніфікованого механізму захисту прав і свобод людини і громадянина, незалежно від національних правових систем, політичної ситуації, ідеології, релігії тощо. Дієвість міжнародних механізмів виступає гарантом стабільності правового режиму, невідворотності покарання, об'єктивності оцінки дій осіб з унеможливленням політичного тиску, виключенням необ'єктивності й упередженості.

Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 3 травня 2022 р. внесені доповнення до КПК України (21), які сприяли правовій визначеності функції правоохоронних органів і суду у взаємодії з МКС. Водночас окремі положення потребують уточнення. Неодностайною є позиція фахівців щодо збору доказів. Так, відповідно до ч. 7 ст. 69 РС, докази, які одержані в результаті порушень положень РС та міжнародно визначених прав людини, не є допустимими, якщо: а) порушення породжує серйозні сумніви в достовірності доказів; б) допуск доказів був несумісним із сумлінним проведенням розгляду справи та спричинив би серйозну шкоду. До того ж у розгляді питання про допустимість або відносність доказів МКС не повинен ухвалювати рішення щодо застосування національного законодавства цієї держави (ч. 8 ст. 69 РС). Відповідно до ст. 115 «Збір доказів на території держави-учасниці» Правил процедури та доказування (далі – ППТД), коли прокурор вважає за доцільне здійснити збір доказів на території іншої держави, він звертається із клопотанням до Палати попереднього провадження надати санкцію на вжиття відповідних заходів. Дозвіл надається у виді розпорядження, у якому вказуються мотиви на підставі крітеріїв, передбачених ППТД. У розпорядженні можуть зазначатись також процедури, яких

треба дотримуватись під час збору доказів. У законодавстві України досить ретельно описано порядок проведення процесуальних дій стосовно особи, приміщення чи майна, які користуються на території України дипломатичним імунітетом відповідно до міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, у такому разі центральний орган України негайно інформує про це Міжнародний кримінальний суд і відкладає виконання прохання на строк до одержання інформації про досягнення домовленості Міжнародного кримінального суду з відповідною іноземною державою (міжнародною організацією) щодо відмови від дипломатичного імунітету (ч. 6 ст. 621 КПК України). У ч. 1 ст. 624 КПК України обмежено повноваження Прокурора Міжнародного кримінального суду на проведення окремих процесуальних дій: «Процесуальні дії на території України на підставі та на виконання прохання Міжнародного кримінального суду може проводити Прокурор Міжнародного кримінального суду, окрім процесуальних дій, виконання яких в Україні здійснюється за погодженням із прокурором або з дозволу слідчого судді, суду» (ч. 1 ст. 624 КПК України). У зв'язку із цим стосовно того, чи потрібно на підставі розпорядження Палати попереднього розгляду Міжнародного кримінального суду, виданого за клопотанням Прокурора МКС, розглядати таке розпорядження слідчим суддею в Україні (наприклад, щодо проведення обшуку)? Окрім того, у КПК України йдеться суто про центральний орган України, який зазначає причини відмови у виконанні прохання МКС (ч. 10 ст. 621 КПК України). Щодо ролі суду на території України, то суд активно задіяний у вирішенні питання тимчасового арешту, або арешту та передачі особи, оскільки запобіжний захід у вигляді тримання під вартою може бути застосовано лише за рішенням суду в порядку, передбаченому ст. ст. 629–631 КПК України (ч. 5 ст. 627 КПК України). На нашу думку, не досить регламентовано у КПК України порядок взаємодії з МКС у разі ухвалення судом України виправдального вироку, коли буде встановлено, що судовий розгляд призначався для того, щоб не допустити засудження особи за злочини, які підпадають під юрисдикцію МКС, або коли за іншими ознаками не було проведено незалежно та неупереджено розслідування та судовий розгляд згідно з нормами законної процедури, визнаної міжнародним правом, та проводилось у такий спосіб, що не відповідав меті здійснити правосуддя.

Досить складною та багатою на правові позиції є практика МКС, до вивчення якої закликають представники МКС. Зокрема, Римський статут Міжнародного кримінального суду у ст. 7 (1) (g) містить список злочинів сексуального характеру та відносить їх до злочинів проти людяності, зважаючи на тяжкість і наслідки. Елементи злочину були сформульовані з урахуванням судової практики Міжнародного кримінального суду та спеціальних трибуналів. У рішенні у справі Акаесу Трибунал по Руанді встановив згвал-

тування як злочин, що супроводжується *примушуванням*. Трибунал по колишній Югославії в рішенні у справі Фурунджії наголосив на *примушуванні, насильстві або погрозі насильством щодо жертви чи третьої особи*. Однак у справі Кунарача й інших Трибунал дійшов висновку, що варто зосереджувати увагу *не на фактах примушування або застосування сили, а на тому, що акт учиняється проти волі жертви*. Апеляційна палата підтвердила рішення у справі Кунарача, у результаті чого акцент у визначенні згвалтування перемістився з об'єктивної поведінки суб'єкта злочину на вольовий момент жертви. У ситуації *воєнного конфлікту, зумовленого присутністю збройних сил, наявною є практично загальна ситуація примусу, за якою зазвичай не можна взагалі припускати наявність згоди з боку жертви, примус чи погроза існують об'єктивно*. Дане правило покладено в основу Правил процедури та доказування Міжнародного кримінального суду.

Згвалтування за Римським статутом також належить до воєнних злочинів, оскільки є серйозним порушенням Женевської конвенції. Включення самостійних положень, присвячених злочинам у виді сексуального насильства, у статтю Римського статуту про воєнні злочини свідчить про те, що ці злочини, скоєні як організоване насильство, належать до найбільш серйозних злочинів. Визначення згвалтування воєнним злочином відрізняється від визначення згвалтування як злочину проти людяності лише в сенсі контексту, у якому вчиняється це діяння. Прикладом є позиція Трибуналу по Югославії, відповідно до якої в Боснії згвалтування не тільки супроводжували просування боснійських військ, вони також були результатом узгодженої політики культурного викорінення; ці злочини слугували інструментом осквернення боснійської культури, боснійської ідентичності, а також усього, що з нею пов'язано (Khan, 2022). Виходячи із цього, у законодавстві України доцільно унормувати положення щодо застосування практики МКС у здійсненні судочинства у кримінальних провадженнях, передбачених МКС.

Висновки. Ратифікація Римського статуту є правовим механізмом визнання повної юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо всіх злочинів, указаних у ст. 5 РС (геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочини агресії), що виключатиме необхідність звернення із заявами про її визнання в кожному конкретному випадку.

Відповідно до ч. 5 ст. 8–1 Римського статуту, щодо держави, яка не є учасницею Римського статуту, МКС не буде здійснювати свою юрисдикцію щодо злочинів агресії, учинених громадянами цієї держави або на її території. Оскільки ні Україна ні Росія не є країнами – учасницями Римського статуту, МКС не може розпочати розслідування злочинів агресії. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду поширюється на злочини агресії, які вчинені державою-учасницею, або на виключно щодо держав-учасниць. Ратифікація Римського статуту Україною стане підставою для поширення юрисдикції МКС щодо злочинів агресії.

Ратифікація Римського статуту дає право державі брати участь у діяльності Асамблеї держав-учасниць, яка є керівним, наглядовим і законодавчим органом МКС, із правом голосу. Держави, які не є учасницями Римського статуту, можуть брати участь у роботі Асамблеї як спостерігачі без права голосу. Згідно зі ст. 112 РС Асамблея збирається один раз на рік у місці знаходження МКС в Гаазі або в центральних установах ООН у Нью-Йорку, або, за потреби, може проводити спеціальні сесії. Кожна держава-учасниця має в Асамблеї одного представника, якого можуть супроводжувати заступники та радники. Кожна держава має один голос, хоча мають бути докладені зусилля для ухвалення рішення на основі консенсусу. Асамблея здійснює управлінський нагляд за Президентом, Прокурором і Секретарем, ухвалює Правила процедури та доказування й Елементи злочину; обирає суддів, прокурорів, заступників. Таємним голосуванням ухвалює рішення про звільнення з посади судді, прокурора чи заступника прокурора.

Основою правового регулювання Міжнародного кримінального суду, окрім Римського статуту, є: Правила процедури та доказування, Елементи злочинів, Регламент Суду; Положення про секретаріат; Положення про прокуратуру; Кодекс професійної поведінки адвокатів (а також Реєстр адвокатів МКС). Для розроблення законодавства щодо міжнародного співробітництва з МКС та внесення пропозицій до чинних норм доцільно зробити переклад зазначених документів і оприлюднити офіційний текст на сайті Верховної Ради України, що дозволить уніфікувати понятійний апарат (термінологічна точність). Окрім цього, до допоміжних, але важливих належать Положення про Реєстр, Кодекс етики судді, Практичний посібник Чемберса (аналог постанов Пленуму ВСУ або висновків Великої Палати ВС), переклад яких сприятиме якості судових рішень.

Оскільки Міжнародний кримінальний суд також виконує наглядову функцію щодо здійснення правосуддя національними судами стосовно злочинів, передбачених ст. 5 РС, доцільно правникам України забезпечити доступ до судової практики МКС з метою підвищення обізнаності у сфері міжнародного кримінального права. Передбачити в чинному законодавстві (варіанти, КПК України, спеціальний Закон України «Про злочини проти міжнародного права та міжнародне співробітництво з Міжнародним кримінальним судом») використання практики Міжнародного кримінального суду в судочинстві України за прикладом Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини». Хоча Герхард Вербер уважає, що використання практики є недоцільним, варто зазначити, що судові рішення МКС мають детальний опис складів злочинів, що допомагає у тлумаченні визначень і оцінюванні дій обвинувачених.

З метою уникнення підстав уважати, що судочинство стосовно осіб, які є громадянами іншої держави й обвинувачуються у скоєнні злочинів геноциду, проти людяності, воєнних

злочинів і злочинів агресії, за рекомендацією міжнародних експертів і представників МКС, доцільно передбачити в законодавстві України обов'язкову участь у судовому процесі незалежних експертів, якими можуть бути представники Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Місяця, а також науковці – фахівці в галузі кримінального права, процесу та міжнародного права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ferens Benjamin B. Will we finally apply the lessons of Nuremberg? A New Introduction to Nuremberg and Vietnam: An American Tragedy by Telford Taylor. The Lawbook Exchange. URL: <https://benferencz.org/articles/2010-present/will-we-finally-apply-nurembergs-lessons/> (дата звернення: 02.06.2023).
2. Dwight D. Eisenhower. Statement by the President on the Observance of Law Day. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/statement-the-president-the-observance-law-day> (дата звернення: 18.04.2023).
3. Festakt zum 75. Jahrestag des Beginns der Nürnberger Prozesse. URL: <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2020/11/201120-Festakt-Nuernberg.html> (дата звернення: 08.05.2023).
4. Українська поліція вмiє бути професійною, вмiє рятувати від зла, повертати справедливiсть – Президент на заходах з нагоди Дня Нацiональної полiцiї. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinska-policiya-vmiye-buti-profesijnoyu-umiye-gyatuвати-84045> (дата звернення: 10.07.2023).
5. Конвенцiя ООН про запобiгання злочину геноциду та покарання за нього від 09.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155/card2#Card (дата звернення: 06.06.2022).
6. Kampala Declaration RC/Decl.1. 01.06.2010. URL: <https://asp.icc-cpi.int/reviewconference/resolutions-and> (дата звернення: 06.06.2022).
7. States Parties to the Rome Statute. URL: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties> (дата звернення: 10.06.2023).
8. Madeline Morris. High Crimes and Misconceptions: The ICC and Non-Party States, 64 L & Contemp Probs 13, 21 (2001) (quotation mark omitted). URL: <https://www.jstor.org/stable/1192354> (дата звернення: 08.06.2023).
9. John C. Yoo. Using Force. *University of Chicago Law Review*. Summer 2004. Vol. 71. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol71/iss3/1> (дата звернення: 04.05.2022).
10. Ferenc Benjamin B.. Law always wins war. URL: <https://benferencz.org/articles/2010-present/law-always-beats-war/> (дата звернення: 04.06.2023).
11. Висновок Конституцiйного Суду України у справi за конституцiйним поданням Президента України про надання висновку щодо вiдповiдностi Конституцiї України Римського статуту Мiжнародного кримiнального суду (справа про Римський статут) вiд 11 липня 2001 р. *Офiцiйний вiсник України*. 2001. № 28. Ст. 1267.
12. Угода про асоцiацiю України з Європейським Союзом вiд 21.03.2014 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciju> (дата звернення: 06.05.2023).
13. International Criminal Court celebrates 20'th anniversary. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/international-criminal-court-marks-20th-anniversary> (дата звернення: 06.07.2023).
14. Про внесення змiн до Конституцiї України (щодо правосуддя) : Закон України вiд 02.06.2016 р. № 1401–VIII. *Голос України*. 2016. № 118.
15. Rome Statute. URL: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) (дата звернення: 06.07.2023).
16. Заява Верховної Ради України до Мiжнародного кримiнального суду про визнання Україною юрисдикцiї Мiжнародного кримiнального суду щодо скоєння злочинiв проти людяностi вищими посадовими особами держави, якi призвели до особливо тяжких наслiдкiв та масового вбивства українських громадян пiд час мирних акцiй протестiв у перiод iз 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. *Голос України*. 2014. № 44.
17. Про Заяву Верховної Ради України «Про визнання Україною юрисдикцiї Мiжнародного кримiнального

суду щодо скоєння злочинів проти людяності та воєнних злочинів вищими посадовими особами Російської Федерації та керівниками терористичних організацій «ДНР» та «ЛНР», які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян : постановою Верховної Ради України від 04.02.2015 р. *Голос України*. 2015. № 29.

18. 2019 due diligence report. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2019-PE-Report-UKR.pdf> (дата звернення: 16.04.2023).

19. Referral letter submitted in coordination with 38 States Parties. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/Article-14-letter.pdf> (дата звернення: 06.04.2023).

20. Werle G. Principles of International Criminal Law. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/9780198826859.001.0001/law-9780198826859> (дата звернення: 14.07.2023).

21. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом : Закон України від 03.05.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5> (дата звернення: 20.06.2022).

22. Déclaration du Procureur de la CPI, Karim A.A. Khan QC, sur la situation en Ukraine : renvois supplémentaires, de la part du Japon et de la Macédoine du Nord ; lancement d'une plateforme pour la transmission de renseignements. URL: <https://www.icc-cpi.int/fr/news/declaration-du-procureur-de-la-cpi-karim-aa-khan-qc-sur-la-situation-en-ukraine-renvois> (дата звернення: 14.07.2023).

REFERENCES

1. Ferens, Benjamin B. Will we finally apply the lessons of Nuremberg? A New Introduction to Nuremberg and Vietnam: An American Tragedy by Telford Taylor. The Lawbook Exchange. Retrieved from: <https://benferencz.org/articles/2010-present/will-we-finally-apply-nurembergs-lessons/> [in English].

2. Dwight, D. Eisenhower. Statement by the President on the Observance of Law Day. Retrieved from: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/statement-the-president-the-observance-law-day> [in English].

3. Festakt zum 75. Jahrestag des Beginns der Nürnberger Prozesse [Ceremony for the 75th anniversary of the start of the Nuremberg Trials]. Retrieved from: <https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Frank-Walter-Steinmeier/Reden/2020/11/201120-Festakt-Nuernberg.html> [in German].

4. Ukrainska politsiia vmiie buty profesiinoiu, umiie riatiuvaty vid zla, povertaty spravedyvist – Prezydent na zakhodakh z nahody Dnia Natsionalnoi politsii [The Ukrainian police knows how to be professional, knows how to save from evil, restore justice – the President at events on the occasion of the National Police Day]. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayinska-policiya-vmiye-buti-profesijnoy-umiye-ryatuvati-84045> [in Ukrainian].

5. Konventsiia OON pro zapobihannia zlochynu henotsydu ta pokarannia za noho vid 09.12.1948 r. [The UN Convention on the Prevention of the Crime of Genocide and its Punishment dated December 9, 1948]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_155/card2#Card. [in Ukrainian].

6. Kampala Declaration RC/Decl.1. 01.06.2010. Retrieved from: <https://asp.icc-cpi.int/reviewconference/resolutions-and> [in English].

7. States Parties to the Rome Statute. Retrieved from: <https://asp.icc-cpi.int/states-parties> [in English].

8. Madeline Morris. High Crimes and Misconceptions: The ICC and Non-Party States, 64 L & Contemp Probs 13, 21 (2001) (quotation mark omitted). Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/1192354> [in English].

9. Yoo, John C. Using Force. *University of Chicago Law Review*. Summer 2004. Vol. 71. Retrieved from: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclrev/vol71/iss3/1> [in English].

10. Ferenc, Benjamin B. Law always wins war. Retrieved from: <https://benferencz.org/articles/2010-present/law-always-beats-war/> [in English].

11. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymyskoho statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rymyskyi statut) vid 11 lypnia 2001 r. [Vystytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za constytutsiinym dodanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rymyskoho statutu International criminalnoho sud (case pro Rymyskyi statut) dated July 11, 2001]. *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy*. 2001. № 28. St. 1267 [in Ukrainian].

12. Uhoda pro asotsiatsiiu Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom vid 21.03.2014 r. [Association Agreement between Ukraine and the European Union dated March 21, 2014]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/evropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> [in Ukrainian].

13. International Criminal Court celebrates 20th anniversary. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/news/international-criminal-court-marks-20th-anniversary> [in English].

14. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuddia): Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1401–VIII [On amendments to the Constitution of Ukraine (regarding justice): Law of Ukraine dated June 2, 2016 № 1401–VIII]. *Holos Ukrainy*. 2016. № 118 [in Ukrainian].

15. Rome Statute. Retrieved from: [https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute\(r\).pdf](https://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf) [in English].

16. Zaiava Verkhovnoi Rady Ukrainy do Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti vyshchymy posadovymy osobamy derzhavy, yakii pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukrainskykh hromadian pid chas myrnykh aktsii protestiv u period z 21 lystopada 2013 r. po 22 liutoho 2014 r. [Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine to the International Criminal Court on Ukraine's recognition of the International Criminal Court's jurisdiction over the commission of crimes against humanity by high-ranking state officials, which led to particularly grave consequences and the mass murder of Ukrainian citizens during peaceful protests in the period from November 21, 2013 to February 22, 2014]. *Holos Ukrainy*. 2014. № 4 [in Ukrainian].

17. Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy “Pro vyznannia Ukrainoiu yurysdyksii Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu shchodo skoiennia zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv vyshchymy posadovymy osobamy Rosiiskoi Federatsii ta kerivnykamy terorystychnykh orhanizatsii “DNR” ta “LNR”, yakii pryzvely do osoblyvo tiazhkykh naslidkiv ta masovoho vbyvstva ukrainskykh hromadian”: postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 04.02.2015 r. [About the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine “On Ukraine's recognition of the jurisdiction of the International Criminal Court regarding the commission of crimes against humanity and war crimes by high-ranking officials of the Russian Federation and leaders of the terrorist organizations “DPR” and “LPR”, which led to particularly grave consequences and the mass murder of Ukrainian citizens”: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated February 4, 2015]. *Holos Ukrainy*. 2015. № 29 [in Ukrainian].

18. 2019 due diligence report. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/2019-PE-Report-UKR.pdf> [in English].

19. Referral letter submitted in coordination with 38 States Parties. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2022-04/Article-14-letter.pdf> [in English].

20. Werle, G. Principles of International Criminal Law. Retrieved from: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/9780198826859.001.0001/law-9780198826859> [in English].

21. Zakon Ukrainy “Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spivrobotnytstva z Mizhnarodnym kryminalnym sudom” vid 03.05.2022 [Law of Ukraine “On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding cooperation with the International Criminal Court” dated May 3, 2022]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2236-20#n5> [in Ukrainian].

22. Déclaration du Procureur de la CPI, Karim A.A. Khan QC, sur la situation en Ukraine : renvois supplémentaires, de la part du Japon et de la Macédoine du Nord ; lancement d'une plateforme pour la transmission de renseignements [Statement by ICC Prosecutor Karim A.A. Khan QC on the situation in Ukraine: additional referrals from Japan and North Macedonia; launch of a platform for the transmission of information]. Retrieved from: <https://www.icc-cpi.int/fr/news/declaration-du-procureur-de-la-cpi-karim-aa-khan-qc-sur-la-situation-en-ukraine-renvois> [in French].

Стаття надійшла до редакції 01.08.2023.

The article was received 1 August 2023.

УДК 004.08:343.98

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-9>

ОРГАНІЗАЦІЯ І ТАКТИКА ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ КОМП'ЮТЕРНИХ ДАНИХ

Коваленко Артем Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правосуддя

Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка
Донецький державний університет внутрішніх справ
new4or@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3665-0147

Мета. Стаття присвячена формулюванню практично орієнтованих рекомендацій щодо організації та тактики проведення огляду комп'ютерних даних у кримінальному провадженні. Під час здійснення дослідження використано методи аналізу, синтезу, моделювання, прогнозування, формально-логічний, формально-юридичний.

Результати. Зазначено, що огляд комп'ютерних даних через специфіку об'єкта й особливості процесуального порядку потребує окремого комплексу тактичних рекомендацій щодо організації і тактики його проведення. Ці тактичні рекомендації мають бути спрямовані на підвищення ефективності діяльності уповноважених осіб під час здійснення такої процесуальної дії. Автор наголошує, що в межах підготовки до проведення огляду комп'ютерних даних доцільно попередньо з'ясувати, з якими пристроями та типами даних доведеться працювати, забезпечити участь спеціалістів і наявність необхідних технічних засобів. Установлено, що сутність огляду комп'ютерних даних полягає в безпосередньому сприйнятті та фіксуванні уповноваженими особами аудіовізуального виразу змісту комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки та відтворення через пристрої виведення даних. Визначено, що основною й обов'язковою формою фіксування перебігу та результатів огляду комп'ютерних даних є протокол, до описової частини якого доцільно заносити детальний опис дій уповноважених осіб і зміст досліджених комп'ютерних даних. Автор рекомендує додавати до протоколу носії з повними копіями досліджених даних, відеозаписами екрана пристрою, за допомогою якого проводився огляд, роздруковані досліджених даних, друковані фототаблиці тощо як невід'ємні додатки.

Висновки. Огляд комп'ютерних даних є одним з основних передбачених чинним Кримінальним процесуальним кодексом України засобів збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів (електронних документів) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, ефективність його проведення залежить, зокрема, від наявності відповідних практично орієнтованих тактико-криміналістичних рекомендацій.

Ключові слова: кримінальне провадження, огляд, комп'ютерні дані, тактика, збирання доказів, дослідження доказів.

ORGANIZATION AND TACTICS OF COMPUTER DATA INSPECTION

Kovalenko Artem Volodymyrovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of Justice

Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko
Donetsk State University of Internal Affairs
new4or@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3665-0147

Purpose. The article is devoted to the formulation of practically oriented recommendations regarding the organization and tactics of computer data inspection in criminal proceedings. During the research, methods of analysis, synthesis, modeling, forecasting, formal-logical, formal-legal were used.

Results. It is noted that the inspection of computer data requires a separate set of tactical recommendations regarding the organization and tactics of its implementation due to the specificity of the object and the peculiarities of the procedural order. Such tactical recommendations should be aimed at improving the efficiency of the activities of authorized persons during the conduction of such a procedural action. The author emphasizes that as part of the preparation for conducting an inspection of computer data, it is advisable to first find out what devices and types of data will be inspected, to ensure the participation of specialists and check the availability of the necessary technical means. It was established that the essence of computer data inspection consists in the direct perception and recording by authorized persons of the audio-visual expression of the content of computer data after their interpretation by means of computer equipment

and reproduction through data output devices. It was determined that the main and mandatory form of recording the progress and results of the inspection of computer data is a protocol, in the descriptive part of which it is advisable to enter a detailed description of the actions of authorized persons and the content of the examined computer data. The author recommends adding media with full copies of the researched data, video recordings of the screen of the device used for the inspection, printouts of the examined data, printed photo tables, etc. as integral appendices to the protocol.

Conclusions. Inspection of computer data is one of the main means of collecting and examining electronic (digital) evidence (electronic documents) during pre-trial investigation of criminal offenses provided for by the current Code of Criminal Procedure of Ukraine, and the effectiveness of its conduct depends, in particular, on the availability of relevant practically-oriented tactical forensic recommendations.

Key words: criminal proceedings, inspection, computer data, tactics, collection of evidence, examination of evidence.

Вступ. У кримінальному провадженні огляд є одним з основних процесуальних засобів збирання доказів. Дана слідча (розшукова) дія зазвичай спрямована на дослідження та фіксування матеріальної обстановки і є незамінним процесуальним засобом отримання доказової й орієнтуючої інформації від об'єктів матеріального світу. Проте з поступальним рухом науково-технічного прогресу та розповсюдженням комп'ютерної техніки все частіше постає потреба в межах кримінального провадження дослідити зміст інформації, що міститься в пам'яті таких пристроїв чи обробляється ними. З ухваленням Закону України № 2137–ІХ від 15 березня 2022 р. «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» (Про внесення змін) така інформація дістала назву «комп'ютерні дані», а процедура її вилучення, фіксування й оперативного дослідження стала новим легально визначеним різновидом огляду – оглядом комп'ютерних даних.

Криміналістичні рекомендації щодо тактики огляду комп'ютерної техніки й інформації, що міститься в її пам'яті, у своїх працях розробляли П. Є. Антонюк, А. В. Гутник, М. В. Гуцалюк, О. В. Захарова, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко, С. О. Корона, О. В. Манжай, В. В. Носов, О. В. Одерій, О. А. Самойленко, С. В. Самойлов, В. Г. Хахановський, А. Я. Хитра, М. Г. Щербаковський та інші вчені-криміналісти. Але огляд комп'ютерних даних як слідча (розшукова) дія є новелою вітчизняного кримінального процесуального законодавства і ще не набув належного теоретичного опрацювання та сталої практики застосування. Через це правоохоронці потребують тактико-криміналістичних рекомендацій щодо організації та проведення згаданої слідчої (розшукової) дії.

Тому метою статті є формулювання практично орієнтованих рекомендацій щодо організації та тактики проведення огляду комп'ютерних даних у кримінальному провадженні.

1. Сутність і зміст тактичних рекомендацій щодо огляду комп'ютерних даних

Під тактикою огляду К. О. Чаплинський розуміє комплекс найбільш раціональних і ефективних дій або найдодільнішу лінію поведінки уповноважених осіб, що забезпечує виявлення максимальної кількості слідів кримінального правопорушення та речових

доказів, інформації про досліджувану подію (Чаплинський, 2011: 25). Погоджуємося із цитованим науковцем, що рекомендації тактико-криміналістичного характеру мають бути спрямовані саме на забезпечення максимально ефективною поведінкою уповноважених осіб під час проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Зазвичай тактичні рекомендації щодо проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й огляду, фокусуються на алгоритмах дій уповноважених осіб у найбільш типових ситуаціях під час підготовки, проведення та фіксування результатів відповідної процесуальної дії. Видається, що частина «традиційних» тактичних рекомендацій щодо проведення огляду матеріальних об'єктів може бути безпосередньо адаптована до огляду комп'ютерних даних (зокрема, аспекти підготовки до проведення, загальні алгоритми підбору та залучення спеціалістів тощо). Водночас специфіка об'єкта огляду (нематеріальні комп'ютерні дані), визначені Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК) України вимоги до процесуального порядку його проведення дають підстави до формулювання окремого комплексу тактичних рекомендацій щодо проведення даної процесуальної дії.

Огляд комп'ютерних даних можна визначити як гласну слідчу (розшукову) дію, що проводиться стороною обвинувачення з використанням електронно-обчислювальної техніки шляхом безпосереднього сприйняття аудіовізуального виразу комп'ютерних даних із метою отримання відомостей про факти, що мають значення для кримінального провадження. Згадана слідча (розшукова) дія є одним з основних засобів збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів (електронних документів) під час досудового розслідування, а рекомендації щодо організації і тактики її проведення – важливою складовою частиною криміналістичного вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні.

Варто зазначити, що з метою формулювання тактичних рекомендацій ми розмежуємо огляди комп'ютерних даних і комп'ютерної техніки, які можуть проводитися як водночас, так і окремо. У разі їх одночасного проведення огляд комп'ютерних даних варто вважати самостійною складовою частиною огляду комп'ютерної техніки, яка має власний об'єкт, завдання та закономірності. У разі одночасного проведення названих

процесуальних дій практикам доцільно орієнтуватися, зокрема, і на особливості тактики огляду самої техніки, які були неодноразово докладно викладені у працях вітчизняних науковців. Тому в межах даного дослідження ми сконцентруємося на загальних засадах дослідження комп'ютерних даних, що містяться на вилученому носії, були скопійовані на спеціально підготований носій чи є публічно доступними в інтернеті.

2. Підготовка до проведення огляду комп'ютерних даних

Підготовчі дії до проведення огляду комп'ютерних даних мають починатися з попередньої розвідки. Уповноваженій особі доцільно ознайомитися з раніше сформованими матеріалами кримінального провадження, з'ясувати, які пристрої чи носії даних будуть оглядатись, які типи файлів можуть бути виявлені під час огляду, які відомості можуть нести оглядувані дані.

Незамінною складовою частиною підготовки до проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії є визначення складу її учасників. Зокрема, до огляду комп'ютерних даних як спеціалістів доцільно залучати судових експертів, уповноважених на проведення комп'ютерно-технічних експертиз. За їх відсутності надавати технічну допомогу під час проведення такої процесуальної дії можуть особи, які мають комп'ютерно-технічну, комп'ютерно-інженерну освіту та досвід роботи з комп'ютерно-технічними засобами та програмними продуктами. За наявності необхідних знань і технічних навичок огляд комп'ютерних даних може проводитися слідчим (дознавачем, детективом), прокурором, оперативним співробітником самостійно, без залучення спеціалістів. Коли огляд комп'ютерних даних поєднаний з оглядом комп'ютерної техніки, до його проведення доцільно також залучити спеціаліста-криміналіста з метою виявлення та фіксування матеріально-фіксованих слідів кримінального правопорушення на таких пристроях і в місцях їх розташування.

До технічних засобів, необхідних для проведення огляду комп'ютерної техніки й огляду комп'ютерних даних, дослідники відносять портативний комп'ютер з автономним джерелом живлення; комплекти запасних батарей; привид CD-ROM (DVD-ROM); диски з операційними системами й іншими програмними засобами, накопичувачі інформації, зокрема носій ємністю, більшою від ємності накопичувача, який підлягає огляду; блокувач жорсткого диска та/або набір дублюкаторів; викрутки й інші інструменти; польовий комплект спеціаліста-криміналіста тощо (Вінаков та ін., 2017: 103–104). Підготовка відповідних технічних засобів покладається на залученого спеціаліста або уповноважену особу, яка проводить огляд комп'ютерних даних самостійно.

3. Робоча стадія огляду комп'ютерних даних

У межах робочої стадії згаданої слідчої (розшукової) дії уповноважені особи мають ознайомитись зі змістом комп'ютерних даних і вжити заходів до їх фіксування (збереження) у формі, доступній для сприйняття людиною.

Огляд комп'ютерних даних, що були скопійовані правоохоронцями на окремі носії або вилучені разом з оригінальними носіями, здійснюється шляхом підключення такого носія до службового комп'ютера, відкриття (виконання) файлів засобами асоційованого програмного забезпечення та безпосереднього сприйняття уповноваженою особою інформації, яку несуть такі дані. Варто пам'ятати, що вилучені носії комп'ютерних даних можуть містити шкідливий код (так звані «віруси»). Для забезпечення робочого комп'ютера та збереження досліджуваних даних від видалення антивірусними програмами огляд даних доцільно здійснювати з використанням так званих «віртуальних машин» (Степанюк та ін., 2023: 124). Окрім того, особа, яка проводить огляд (або залучений спеціаліст), має вжити заходів для недопущення внесення змін до оглядуваних даних під час їх дослідження.

Дані, що містяться в інтернеті у відкритому доступі (на вебсайтах), оглядаються з використанням службового комп'ютера з доступом до інтернету та програмного забезпечення веббраузера. Комп'ютерні дані, що містяться на публічних ресурсах у межах сторінок, груп, пабліків у месенджерах (Telegram, Viber, WhatsApp, Signal, WeChat тощо) можуть бути оглянуті з використанням вебверсії відповідного месенджера засобами програми веббраузера, а за відсутності вебверсії – з використанням програми-клієнта такого месенджера.

Укотре наголосимо, що будь-які дії з комп'ютерними даними мають здійснюватися уповноваженими особами суто за допомогою сертифікованого та справного службового обладнання, з використанням ліцензійного програмного забезпечення. Використання несертифікованого, несправного обладнання або неліцензійного програмного забезпечення може призвести до викривлення інформації, отриманої з комп'ютерних даних, через апаратні та/або програмні збої та помилки (Коваленко, 2017: 184). Коли досліджуваний носій комп'ютерних даних захищений чи зашифрований і в разі, якщо в залученого спеціаліста відсутні технічні можливості дослідити його вміст (наприклад, відсутній необхідний інтерфейс підключення або програмне забезпечення), носій може бути направлений для дослідження в межах судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів.

Дані, що не можуть бути скопійовані (наприклад, переписки в месенджерах), оглядаються з використанням пристрою, у пам'яті якого вони містяться. Для фіксування таких даних доцільно здійснювати безперервну відеофіксацію екрана пристрою. Водночас прилади, що можуть під'єднуватися до телекомунікаційних та інтернет-мереж (мобільні телефони, смартфони, ноутбуки, «розумна» побутова техніка, мережеве обладнання тощо), мають оглядатися в умовах, що унеможливають підключення та віддалений доступ до них (наприклад, після переведення пристрою в режим «польоту» чи з використанням клітки Фарадея).

О. В. Манжай слушно наводить загальний порядок виявлення та дослідження комп'ютерних даних, що зберігаються на носіях: 1) аналіз доступних (відкритих) файлів шляхом контекстуального пошуку за ключовими фразами; 2) пошук прихованих і зашифрованих, тимчасових, специфічних даних; 3) спроба відновлення видалених файлів (Манжай, 2016: 118).

Виявлення електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення під час огляду комп'ютерних даних, що містяться на носіїві, може здійснюватися шляхом пошуку необхідних даних за реквізитами (контекстом) засобами операційної системи чи сторонніх програм, а також шляхом суцільного дослідження файлів. Деякі файли можуть бути прихованими, для їх виявлення потрібно увімкнути відображення прихованих файлів у налаштуваннях програми-файлового менеджера (Степанюк та ін., 2023: 124). Щодо спроб виявлення та відновлення видалених файлів, то традиційно такі операції відносять до завдань експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів (Теплицький, 2019: 27), отже, є складовою частиною експертного дослідження комп'ютерних даних. Водночас виконання таких дій можливе й у межах оперативного дослідження комп'ютерних даних під час їх огляду із залученням спеціаліста.

Комп'ютерні дані за своїм визначенням є інформацією, що була зашифрована для обробки логічними процесорами комп'ютерної техніки і, відповідно, в оригінальному вигляді не може бути сприйнята органами відчуття людини. Тому безпосередньому дослідженню уповноваженими особами підлягає візуальний і аудіовізуальний вираз комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки. Сутність огляду як засобу збирання та дослідження доказів та вимоги абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України вказують на те, що під час огляду комп'ютерних даних уповноважені особи мають особисто сприйняти зміст аудіовізуального виразу комп'ютерних даних і відобразити його у протоколі процесуальної дії та додатках до нього у формі, придатній для сприйняття такого змісту іншими людьми.

Для безпосереднього сприйняття людиною комп'ютерні дані, що містять текст, зображення, звуки й інші аудіовізуальні форми інформації, можуть бути відтворені через пристрої виведення даних (екран, аудіопристрої, принтери тощо), а код, що містить алгоритми дій, може бути виконано (запущено програму). Кожний досліджений файл (якщо він містить інформацію, яка має значення для кримінального провадження) рекомендується зберігати та фіксувати у протоколі одразу після його дослідження, що дещо розмиває межі робочої та заключної стадій такого огляду.

Окрім основних комп'ютерних даних, криміналістично значущу інформацію можуть нести й так звані метадані (від давньогрец. *μετά* – після, за межами й англ. *data* – дані) – додаткова інформація, що характеризує основні дані (файл «контейнер» даних, каталог індексації даних) та зберігається разом з основними даними чи окремо від них.

Перелік і зміст метаданих залежать від формату основних даних, операційної системи, типу файлу та програмного забезпечення, з яким файл асоційовано тощо (Коваленко, 2023: 207). В операційних системах Microsoft Windows метадані файлу можна відобразити на екрані за кліком по ньому правою кнопкою миші та вибором опції «Властивості». Основними метаданими можна вважати розмір файлу (міра кількості даних, базовою одиницею є байт), назву, розширення назви (наприклад: *.doc, *.exe), назву асоційованого програмного забезпечення, каталог розташування, час створення, час останнього редагування, час останнього відкриття, кількість редакцій, найменування користувача, який створив чи останнім редагував файл тощо (Степанюк та ін., 2023: 115). Перелічені основні метадані підлягають обов'язковому дослідженню та фіксуванню під час проведення огляду комп'ютерних даних. В окремих випадках дослідженню та фіксуванню також підлягають більш специфічні метадані, що притаманні деяким різновидам комп'ютерних файлів. Так, доказове значення можуть мати метадані, характерні для текстових файлів, зображень, аудіо- та відеофайлів, виконуваних файлів тощо.

4. Фіксування огляду комп'ютерних даних

Ключовою складовою частиною огляду комп'ютерних даних є належне фіксування перебігу та результатів його проведення. Виходячи зі змісту ст. 104, абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, основною й обов'язковою формою фіксування такої слідчої (розшукової) дії (далі – С(Р)Д) є протоколювання.

У вступній частині відповідного протоколу з урахуванням вимог ч. 3 ст. 104 КПК України доцільно зазначати відомості про місце, час проведення огляду, уповноважену особу, яка його проводить, усіх присутніх осіб, зокрема й залучених спеціалістів, застосовані технічні засоби фіксації, їхні технічні характеристики та використані носії інформації, відомості щодо повідомлення учасників С(Р)Д про застосування технічних засобів. Наприклад, коли здійснюється безперервне відеофіксування екрана електронно-обчислювального пристрою, за допомогою якого оглядаються комп'ютерні дані, у вступній частині протоколу має бути вказано модель і серійний номер використаної камери або назву та версію програмного забезпечення для захоплення зображення з екрана. Окрім того, у даній частині протоколу рекомендується вказувати відомості про технічні характеристики та серійні номери обладнання, назви та версії програмного забезпечення, що використовувались уповноваженими особами під час огляду.

До описової частини протоколу огляду комп'ютерних даних доцільно занести детальний опис дій/операцій уповноважених осіб і спеціалістів із комп'ютерною технікою та результати таких дій. Окрім того, відповідно до вимог абз. 2 ч. 2 ст. 237 КПК України, до названої частини протоколу має бути занесена інформація, яку містять оглянуті електронні дані, у формі, придатній для сприйняття їхнього змісту людиною (тобто у візуальній формі, тоді як аудіовізуаль-

ний вираз цієї інформації може міститися на комп'ютерних носіях серед додатків до протоколу). Законодавець пропонує фіксувати таку інформацію за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо, або в паперовій формі. Уважаємо, що в даній частині протоколу доцільно відображати не абсолютно всю досліджену інформацію, а тільки ті дані, які, на думку уповноваженої особи, мають значення для кримінального провадження та можуть використовуватись у доказуванні. Водночас повні копії досліджених даних (зокрема, для їх повторного чи судового дослідження) мають міститися на носії комп'ютерних даних серед додатків до протоколу.

До текстової складової частини описової частини протоколу можна заносити витримки, розшифровки, текстові описи ключових моментів аудіо- та відеофайлів; для відеофайлів також скріншоти¹ стопкадрів ключових моментів, на яких відображено події, місця, речі чи осіб, відомості про які мають значення для кримінального провадження. Витримки та стопкадри мають подаватися з указівкою на таймкод (часову відмітку, той момент відео- чи аудіозапису, коли відбулась подія), назву файлу та каталог його розміщення на носії. Таймкоди дозволять уповноваженим особам надалі, під час повторного огляду чи дослідження в судовому провадженні, швидко перейти до ключових моментів аудіо-, відеозапису та не витрачати час на їх повне відтворення. У межах дослідження текстових електронних документів, комп'ютерного коду до описової частини протоколу можуть заноситися виписки (цитати) ключових моментів або весь текстовий зміст даних. За результатами дослідження зображень, вебсторінок до протоколу рекомендується заносити скріншоти відповідних даних і їх текстові описи. Під час дослідження комп'ютерних програм (виконуваних файлів) фіксуванню підлягають основні елементи інтерфейсу програми, виконані користувачем (уповноваженою особою) дії та отримані від програми результати таких дій.

У заключній частині протоколу огляду комп'ютерних даних доцільно з урахуванням вимог п. 3 ч. 3 ст. 104 КПК України вказувати на виготовлені копії комп'ютерних даних, спосіб їх виготовлення, використані технічні засоби, носії даних і способи їх упакування й ідентифікації, залученого до цієї процедури фахівця, а також спосіб ознайомлення учасників протоколу з його змістом та, за наявності, зауваження й доповнення до нього.

Основною формою додатка до протоколу огляду комп'ютерних даних є носії комп'ютерних даних (CD-, DVD-диски, флеш-диски, HDD-накопичувачі тощо), на які уповноваженими особами за участі спеціаліста було поміщено копії (дублікати) досліджених даних. Таким способом можуть бути збережені фото-, відео- й аудіофайли, вебсторінки й інші типи оглянутих комп'ютерних даних. За результатами огляду даних, що містяться

на оригінальному носіїві, доцільно створювати як мінімум два носії з копіями даних: на першому має міститися повна незмінна копія всіх даних (наприклад, побітна копія чи образ носія, на якому вони містилися). Цілком слушною є пропозиція І. Г. Каланчі й А. М. Гаркуші щодо обов'язкового застосування вимог ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 та підтвердження цілісності та справжності скопійованих даних шляхом гешування первинної інформації та її копій із подальшим порівнянням геш-значень (Каланча, Гаркуша, 2021: 338). На другому носії доцільно розмістити копії лише тих даних, що мають безпосереднє значення для кримінального провадження, скріншоти та записи екрана, виготовлені під час огляду тощо.

Текстові документи, а також зображення, що оглядалися, можуть бути роздруковані за допомогою службового принтера та додані до протоколу огляду як невід'ємні додатки. Окрім того, доцільним може бути створення друківаних фототаблиць, що містять скріншоти ключових елементів досліджених комп'ютерних даних. Виготовлення такого додатка допоможе додатково проілюструвати основну частину протоколу та дозволить ознайомитись зі змістом оглянутих даних без використання комп'ютерної техніки.

Висновки. Отже, огляд комп'ютерних даних є одним з основних передбачених чинним КПК України засобів збирання та дослідження електронних (цифрових) доказів (електронних документів) під час досудового розслідування кримінальних правопорушень. Ефективність проведення такої слідчої (розшукової) дії залежить, серед іншого, і від наявності відповідних практично орієнтованих тактико-криміналістичних рекомендацій.

У межах підготовки до проведення названої слідчої (розшукової) дії уповноваженим особам доцільно здійснити попередню розвідку та з'ясувати, з якими комп'ютерно-технічними засобами та типами даних доведеться працювати; забезпечити участь у процесуальній дії як спеціаліста судового експерта, уповноваженого на проведення комп'ютерно-технічних експертиз, або іншого носія спеціальних комп'ютерно-технічних знань; переконатись у наявності у фахівця або самостійно забезпечити наявність необхідних технічних засобів. У межах робочої стадії огляду комп'ютерних даних уповноважені особи мають ознайомитись зі змістом комп'ютерних даних і вжити заходів до їх збереження у формі, доступній до сприйняття людиною. Так, огляд комп'ютерних даних, що були скопійовані на окремі носії, вилучені разом з оригінальними носіями, чи ті, що містяться в інтернеті, здійснюється з використанням службового комп'ютера; огляд даних, що не можуть бути скопійовані – з використанням пристрою, у пам'яті якого вони містяться. Безпосередньому дослідженню уповноваженими особами підлягає візуальний і аудіовізуальний вираз комп'ютерних даних після їх інтерпретації засобами комп'ютерної техніки та відтворення через пристрої виведення даних. Основною формою фіксування перебігу та результатів огляду комп'ютерних даних є протокол, до описової частини якого заноситься детальний опис дій уповноважених

¹ Від англ. *screenshot* – знімок екрана, український неологічний відповідник – *зняток*.

осіб і зміст досліджених комп'ютерних даних. Додатками до протоколу такої процесуальної дії можуть бути носії комп'ютерних даних із повними копіями досліджених даних, відеозаписами екрана пристрою, за допомогою якого проводився огляд, роздруківки досліджених даних, друківані фототаблиці тощо.

Перспективним видається здійснення класифікації огляду комп'ютерних даних на п'ять видів за тактико-значущими критеріями та розроблення рекомендацій щодо організації та проведення різновидів такої процесуальної дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15.03.2022 р. № 2137-IX / Верховна Рада України. *База «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20> (дата звернення: 23.08.2023).
2. Чаплинський К.О. Організаційно-тактичні основи проведення слідчого огляду. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 22–29.
3. Виявлення, попередження та розслідування злочинів торгівлі людьми, вчинених із застосуванням інформаційних технологій : навчальний курс / А.В. Вінаков та ін. Київ, 2017. 148 с.
4. Криміналістика: криміналістична техніка : навчальний посібник / Р.Л. Степанюк та ін. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.
5. Коваленко А.В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. *Вісник Національної академії правових наук України : збірник наукових праць*. 2017. № 1 (88). С. 182–191.
6. Манжай О.В. Особливості огляду засобів комп'ютерної техніки. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3 (74). С. 111–120.
7. Теплицький Б.Б. Завдання, об'єкти та питання комп'ютерно-технічної судової експертизи. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 2 (18). С. 24–32.
8. Коваленко А.В. Класифікація електронних (цифрових) слідів кримінального правопорушення. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 161. С. 202–214. DOI: 10.21564/2414-990X.161.278117.
9. Каланча І.Г., Гаркуша А.М. Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 336–339. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-8/77.

REFERENCES

1. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy "Pro elektronni komunikatsii" shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho ... [On making changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Electronic Communications" to increase the effectiveness of pre-trial ...]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2137-IX / Verkhovna Rada Ukrainy. *Baza "Zakonodavstvo Ukrainy"*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20> [in Ukrainian].
2. Chaplynskyi, K.O. (2011). Orhanizatsiino-taktychni osnovy provedennia slidchoho ohliadu [Organizational and tactical foundations of investigative review]. *Kryminalistychnyi visnyk – Forensic Herald*, № 1(15), pp. 22–29 [in Ukrainian].
3. Vinakov, A.V. et al. (2017). Vyiavlennia, poperedzhennia ta rozsliduvannia zlochyniv torhivli liudmy, vchynenykh iz zastovuvanniam informatsiinykh tekhnolohii: navchalnyi kurs [Detection, prevention and investigation of human trafficking crimes committed with the use of information technologies: training course]. Kyiv, 148 p. [in Ukrainian].
4. Stepaniuk, R.L. et al. (2023). Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika : navch. posib. [Forensic science: forensic technique: teaching manual]. Kharkiv: KhNUVS, 388 p. [in Ukrainian].
5. Kovalenko, A.V. (2017). Osoblyvosti taktyky ohliadu elektronnykh dokumentiv pid chas dosudovoho rozsliduvannia posihan na zhyttia ta zdorovia zhurnalistiv [Peculiarities of the tactics of inspection of electronic documents during the pre-trial investigation of attacks on the life and health of journalists]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, № 1 (88), pp. 182–191 [in Ukrainian].
6. Manzhai, O.V. (2016). Osoblyvosti ohliadu zasobiv komp'uternoї tekhniki [Peculiarities of inspection of computer equipment]. *Visnyk KhNUVS – Herald of KhNUVS*, № 3(74), pp. 111–120 [in Ukrainian].
7. Teplytskyi, B.B. (2019). Zavadnannia, obiekty ta pytannia komp'uterno-tekhnichnoi sudovoї ekspertyzy [Tasks, objects and issues of computer-technical forensic examination]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, № 2 (18), pp. 24–32.
8. Kovalenko, A.V. (2023). Klasyfikatsiia elektronnykh (tsy-frovykh) slidiv kryminalnoho pravoporushennia [Classification of electronic (digital) traces of a criminal offense]. *Problemy zakonnosti – Problems of legality*, iss. 161, pp. 202–214. DOI: 10.21564/2414-990X.161.278117.
9. Kalancha, I.H. & Harkusha, A.M. (2021). Kopiiia elektronnoi informatsii yak dokaz u kryminalnomu provadzhenni: protsesualnyi ta tekhnichniy aspekty [Copy of electronic information as evidence in criminal proceedings: procedural and technical aspects]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, № 8, pp. 336–339. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-8/77.

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023.
The article was received 4 September 2023.

СЕКЦІЯ 6 СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 347.962.3/.6

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-10>

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІВ ЗА ПУНКТОМ 2 СТАТТІ 106 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО СУДОУСТРІЙ І СТАТУС СУДДІВ»

Стратонов Василь Миколайович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри національного, міжнародного права
та правоохоронної діяльності
Херсонський державний університет
Stratonov@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-7548-0630

Рибалко Володимир Орестович,
кандидат юридичних наук, адвокат,
головний спеціаліст відділу з питань реалізації повноважень з питань незалежності
суддів управління забезпечення діяльності членів Вищої ради правосуддя
Секретаріат Вищої ради правосуддя
rybalkovolodymyr@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9939-4713

Метою статті є аналіз дисциплінарної практики щодо відповідальності суддів на конкретних прикладах (зокрема, із практики Великої Палати Верховного Суду), для узагальнення та напрацювання рекомендації щодо оцінки таких правопорушень суддів, які кваліфікуються за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень).

Методи. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціально правові методи, зокрема діалектичний, системний аналіз, теоретичне узагальнення.

Результати. На основі конкретних прикладів із практики Вищої ради правосуддя, Дисциплінарних палат та Великої Палати Верховного Суду проаналізовано правопорушення суддів, які були кваліфіковані за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Констатовано, що різні практика застосування пункту 2 статті 106 Закону «Про судоустрій і статус суддів» спричинена різним розумінням оцінних понять «розумність строків», «безпідставне затягування розгляду», «невжиття заходів щодо своєчасного розгляду», «зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення».

Виокремлено дискусійні питання застосування цієї підстави дисциплінарної відповідальності. З'ясовано відсутність єдиних критеріїв оцінки «надмірного суддівського навантаження». Роз'яснено, чому не кожне порушення строку обов'язково має стати підставою для дисциплінарної відповідальності судді.

Стаття допоможе зрозуміти, які саме порушення є перспективними з погляду оскарження поведінки судді у Вищій раді правосуддя за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Матеріали дослідження можуть бути корисними не лише дисциплінарним інспекторам і скаргникам, але і суддям, оскільки допоможуть сформулювати обґрунтовану правову позицію, надаючи пояснення в дисциплінарній справі.

Висновки. Сам собою факт порушення суддею процесуальних строків не є безумовною підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Необхідно встановити саме «безпідставність» недотримання таких строків. Для кваліфікації дій судді за пунктом 2 статті 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно, щоб порушення суддею процесуальних строків не було зумовлене «поважними причинами». Наявність «поважних причин» визначається з урахуванням конкретних індивідуальних обставин кожної справи. Надмірне навантаження судді й інші об'єктивні причини, що призвели до затягування процесуальних строків, не є такими, що автоматично виключають дисциплінарну відповідальність. Вони оцінюються в сукупності з іншими обставинами справи та беруться до уваги тоді, коли суддя об'єктивно не міг забезпечити розгляд справи у стислі строки.

Якщо суддя систематично, безпідставно відкладав розгляд справи, наприклад, використовував своє право на відпустку всупереч інтересам правосуддя, то наявність «поважних причин» не виправдовує «затягування». Суддя може відкладати справу про адміністративне правопорушення за клопотанням учасників, проте такі відкладення не повинні стати причиною уникнення особою відповідальності у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність суддів, розумність строків, безпідставне затягування розгляду заяви, скарги чи справи, невжиття заходів щодо своєчасного розгляду справи, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень.

DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES UNDER PARAGRAPH 2 OF ARTICLE 106 OF THE LAW OF UKRAINE “ON THE JUDICIAL SYSTEM AND STATUS OF JUDGES”

Stratonov Vasyl Mykolaiovych,
 Doctor of Juridical Sciences, Associate Professor,
 Professor at the Department of National, International Law and Law Enforcement
Kherson State University
 Stratonov@ksu.ks.ua
 orcid.org/0000-0002-7548-0630

Rybalko Volodymyr Orestovych,
 Candidate of Juridical Sciences, Lawyer,
 Chief Specialist at the Department for the Implementation of Powers on
 the Independence of Judges of the Office of Ensuring the Activities of the Members
 of the High Council of Justice
of the Secretariat of High Council of Justice
 rybalkovolodymyr@gmail.com
 orcid.org/0000-0001-9939-4713

The **purpose** of the article is to analyze the disciplinary practice regarding the liability of judges using specific examples (in particular, the practice of the Grand Chamber of the Supreme Court), and on the basis of this analysis to generalize and provide recommendations for assessing such offenses of judges which are qualified under paragraph 2 of Article 106 of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges” (unreasonable delay or failure by a judge to take measures to consider an application, complaint or case within the time limit established by law, delay in issuing a reasoned court decision, untimely provision of a judge’s opinion).

Methods. The methodological basis of the study is based on general scientific and special legal methods, in particular, dialectical, systemic analysis, and theoretical generalization.

Results. Based on specific examples from the practice of the High Council of Justice, the Disciplinary Chambers and the Grand Chamber of the Supreme Court, the author analyzes the offenses of judges which were qualified under paragraph 2 of Article 106 of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”.

It is stated that the different practice of application of paragraph 2 of Article 106 of the Law “On the Judicial System and Status of Judges” is caused by different understanding of the evaluative concepts of “reasonableness of terms”, “unreasonable delay in consideration”, “failure to take measures for timely consideration”, “delay in issuing a reasoned court decision”.

The author emphasizes the controversial issues of application of this ground of disciplinary liability. The author establishes that there are no uniform criteria for assessing “excessive judicial workload”. The author explains why not every violation of the deadline should necessarily be grounds for disciplinary liability of a judge.

The article will help to understand which violations are promising in terms of appealing against a judge’s behavior to the High Council of Justice under paragraph 2 of Article 106 of the Law of Ukraine “On the Judicial System and Status of Judges”. It will be useful not only for disciplinary inspectors and complainants, but also for judges, as it will help to form a reasonable legal position when providing explanations in a disciplinary case.

Conclusions. The mere fact that a judge violates procedural deadlines is not an unconditional ground for bringing him or her to disciplinary responsibility. It is necessary to establish the “groundlessness” of non-compliance with such deadlines. To qualify a judge’s actions under clause 2, it is required that the judge’s violation of procedural deadlines was not due to “valid reasons”. The existence of “valid reasons” is determined based on the specific individual circumstances of each case. Excessive workload of the judge and other objective reasons that led to the delay of procedural deadlines do not automatically exclude disciplinary liability. They are evaluated in conjunction with other circumstances of the case and are taken into account when the judge objectively could not ensure the case is heard within a short time. If a judge has systematically and unreasonably postponed a case, for example, by using his or her right to vacation contrary to the interests

of justice, the existence of “good reasons” does not justify “delay”. A judge may postpone an administrative offense case at the request of the participants, but such postponements should not allow a person to avoid liability due to the expiration of the time limits for imposing an administrative penalty.

Key words: disciplinary liability of judges, reasonableness of terms, unreasonable delay in consideration of application, complaint or case, failure to take measures for timely consideration of case, delay in issuing reasoned court decision, untimely provision by judge of copy of court decision for its entry into Unified State Register of Court Decisions.

Вступ. Відповідно до Інформаційно-аналітичних звітів про діяльність Вищої ради правосуддя, на підставі п. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів у 2021 р. притягнуто 27 суддів (Інформаційно-аналітичний звіт, 2021), у 2020 – 49 суддів (Інформаційно-аналітичний звіт, 2020).

П. 2 передбачає дисциплінарну відповідальність за такі склади дисциплінарних проступків:

- безпідставне затягування розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом;

- невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом;

- зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення;

- несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень (Закон України «Про судоустрій і статус суддів»).

Практичне застосування вищезазначених підстав викликає чимало проблем, основною з яких є вироблення єдиних критеріїв застосування оцінних понять, передбачених п. 2 (Сімонишина, Рибалко, 2023: 9).

Як визначено Законом України «Про судоустрій і статус суддів» (п. 1 ч. 7 ст. 56) (Закон України «Про судоустрій і статус суддів»), суддя зобов'язаний своєчасно розглядати та вирішувати судові справи. Процесуальними законами врегульовані як строки розгляду справ, так і строки вчинення окремих процесуальних дій. Часто такі строки врегульовано саме з використанням оцінних понять. Прикладом можуть бути передбачені Кримінальним процесуальним кодексом (далі – КПК України оцінні поняття «*якнайшвидше*» (ч. 1 ст. 100), «*найкоротший строк*» (ч. 2 ст. 12), «*одразу*» (ч. 4 ст. 80), «*невідкладно*» (ч. 4 ст. 28), «*безпосередньо після*» (ч. 1 ст. 106), «*розумний строк*» (ч. 3 ст. 12) (Рибалко, 2017: 65).

Правове регулювання строків за допомогою різних оцінних понять, які зазвичай є синонімами, не можна вважати правильним прийомом юридичної техніки. Насправді їх можна розглядати як прояв невиправданої синонімії. Вони не сприяють однаковому тлумаченню правових норм. Ускладнюють таке тлумачення і передбачені п. 2 законодавчі конструкції «*безпідставне затягування*», «*невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи*», «*зволікання*», «*несвоєчасність*».

Вища рада правосуддя, Дисциплінарні палати, коли кваліфікують дії судді за п. 2, керуються тими ж критеріями, що і Європейський суд з прав людини в оцінюванні дотримання розумності строків судового провадження. Відповідно до практики Євро-

пейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) критеріями розумності строків є: складність справи; поведінка державних органів і учасників процесу; навантаження на суддю; значущість питання; особливе становище сторони (рішення ЄСПЛ у справі «Федіна проти України», рішення ЄСПЛ у справі «Смірнова проти України», рішення ЄСПЛ у справі «Барарона проти Португалії», рішення ЄСПЛ у справі «Бухкольтц проти Німеччини», рішення ЄСПЛ у справі «Бочан проти України»).

Судді повинні усвідомлювати особисту відповідальність за розгляд справ у встановлені законом строки, за якість розгляду справ, не допускати фактів зволікання, уживати всіх необхідних заходів з метою неухильного дотримання процесуальних строків. Строки розгляду справи не можуть уважатися розумними, якщо їх порушено через зайнятість судді в іншому процесі, призначення судових засідань із великими інтервалами, затягування з передачею справи з одного суду до іншого в установлених законом випадках, безпідставне задоволення необґрунтованих клопотань учасників процесу, що спричинило відкладення розгляду справи на тривалий час, відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду, невжиття заходів щодо недопущення недобросовісної поведінки учасників справи тощо, оскільки наведені причини свідчать про низький рівень організації судочинства та безвідповідальне ставлення до виконання своїх обов'язків (Постанова, 2014).

Перед дисциплінарним органом стоїть завдання з'ясувати, що призвело до розгляду справи поза межами встановлених законом строків: протиправна поведінка судді чи об'єктивні обставини (неможливість сформулювати склад суду; тимчасова непрацездатність судді або учасників справи; надмірне навантаження на суддю; зловживання учасниками процесу своїми правами тощо). У кожній справі суд має віднайти баланс між потребою розглянути справу якомога швидше та вимогою дотримання прав усіх її учасників (Постанова, 2020).

1. Фактичні підстави притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за п. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

Аналіз практики Вищої ради правосуддя показує, що за п. 2 кваліфіковані такі дисциплінарні діяння суддів (Сімонишина, Рибалко, 2023).

- із часу відкриття провадження у 2-х цивільних справах минуло понад 3 роки; численні випадки відкладення засідань зумовлені тим, що сторони не було повідомлено про дату та час судових засідань; в одній із справ не відбулися 5 призначених судових засідань, оскільки учасники справи не були

про них повідомленні; засідання у справах відкладалися на період, що значно перевищує строк розгляду справ (постанова Великої палати Верховного Суду від 4 листопада 2021 р. у справі № 9901/210/21, провадження № 11-255сап21);

– не вживав заходів для розгляду справ у встановлені законом строки та своєчасного надання копій судових рішень для їх внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень (далі – ЄДРСР); понад 5 місяців не відкривав провадження у справі; відкрив провадження у справі та призначив її до розгляду через рік; призначив розгляд заяви про перегляд заочного рішення через 10 місяців із дня її надходження (постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 листопада 2021 р. у справі 11-202сап21);

– протокол про адміністративне правопорушення надійшов до суду 11 липня, а перше судове засідання у справі суддя призначив на 8 грудня 2017 р.; призначаючи справу до розгляду поза межами строків накладення адміністративного стягнення, суддя не міг не усвідомлювати, що наслідком цього буде затягування розгляду справи та закриття провадження у зв'язку із закінченням строків притягнення до адміністративної відповідальності (постанова Великої Палати Верховного Суду від 13 лютого 2020 р. у провадженні № 11-1007сап19);

– усі 17 ухвал слідчого судді про накладення арешту датовані 19 грудня 2016 р., надіслані до ЄДРСР через місяць, тобто 19 січня 2017 р., що є порушенням вимог ч. 2 ст. 2 Закону України від 22 грудня 2005 р. № 3162-IV «Про доступ до судових рішень» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 червня 2019 р. у провадженні № 11-468сап19);

– розгляд справи про адміністративне правопорушення відкладався 11 разів із різних причин (зокрема, 8 разів за клопотанням сторони захисту, з них двічі поспіль – на підставі клопотання захисника про надання часу для ознайомлення з матеріалами справи, двічі – через відсутність вільного залу судового засідання) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 лютого 2020 р. у провадженні № 11-949сап19);

– затримки у виготовленні судових рішень у строк понад 1 рік – у чотирьох справах, понад 6 місяців – у п'ятнадцяти справах, п'ять днів – у дванадцяти справах (постанова Великої Палати Верховного Суду від 6 грудня 2018 р. у провадженні № 11-429сап18);

– суддя проголосила у справі вступну та резолютивну частини рішення про відмову в задоволенні позовної заяви, проте повного тексту судового рішення позивачу не вручила і не надіслала, незважаючи на подані ним неодноразові заяви про отримання копії судового рішення; у ЄДРСР були відсутні будь-які судові рішення у справі, а невиготовлення судового рішення позбавляло позивача права на апеляційне оскарження; у результаті вибіркового аналізу встановлено, що за 3,5 місяці до ЄДРСР суддею надіслано щонайменше 27 судових рішень із проголошенням вступних і резолютивних частин, повні тексти

яких у всіх справах були надіслані несвоєчасно (затримка у 6 справах становила до 1 місяця, в 1 випадку – більше 1 місяця, у 4 – майже 2 місяці, у 3 справах – більше 3 місяців, у 3 справах – майже півроку, в 1 справі – більше півроку, у 3 справах – більше 10 місяців, у 6 справах – більше 1 року, з яких у 3 справах – затримка більша ніж 400 днів) (постанова Великої Палати Верховного Суду від 18 березня 2021 р. у провадженні № 11-380сап20, справа № 9901/177/20);

– перебування справи у провадженні судді більше чотирьох з половиною років (рішення Другої дисциплінарної палати від 10 червня 2020 р. № 1782/2дп/15-20);

– встановлення ухвали про відкриття провадження у справі більш ніж через один рік шість місяців із дня надходження до суду (рішення Першої дисциплінарної палати від 5 червня 2020 р. № 1730/1дп/15-20);

– суддя систематично виготовляв судові рішення зі значним запізненням та із запізненням направляв їх копії до ЄДРСР; несвоєчасно видавав судові рішення на вимогу сторони у справі (рішення Першої дисциплінарної палати від 25 січня 2019 р. № 196/1дп/15-19);

– суддя не вжила заходів для своєчасного розгляду справ про адміністративні правопорушення, що призводило до закінчення строків накладення адміністративного стягнення (постанова Великої Палати Верховного Суду від 28 жовтня 2021 р. у справі № 11-250сап21);

– розгляд подання про зміну способу та порядку виконання рішення апеляційного суду протягом одного року та семи місяців (рішення Другої дисциплінарної палати від 14 березня 218 р. № 741/2дп/15-18);

– заява про перегляд заочного рішення не була розглянута по суті та перебувала у провадженні судді понад 1 рік і 2 місяці, а мала бути розглянута протягом п'ятнадцяти днів із дня її надходження (рішення Першої дисциплінарної палати від 24 квітня 2019 р. № 1281/1дп/15-19);

– з миті прийняття ухвали про відкриття провадження в адміністративній справі до ухвалення рішення минуло 1 рік 2 місяці, з яких майже 11 місяців справа перебувала в письмовому провадженні (рішення Другої дисциплінарної палати від 14 січня 2019 р. № 74/2дп/15-19);

– коли питання про відкриття провадження у справі про визначення додаткового строку для прийняття спадщини вирішено суддею через дев'ять місяців із дня надходження до суду позовної заяви (рішення Першої дисциплінарної палати від 29 березня 2019 р. № 996/1дп/15-19);

– коли дводенний строк розгляду клопотання про арешт майна, визначений ч. 1 ст. 172 КПК України, порушено суддею більше як на чотири місяці, що призвело до відчуження майна цивільного позивача, про арешт якого подане клопотання (рішення Третьої дисциплінарної палати від 28 жовтня 2020 р. № 2964/3дп/15-20);

– відкладення розгляду справи на строк більше трьох місяців, тоді як визначений про-

цесуальним законодавством строк розгляду скарги на дії державного виконавця становить 10 днів (рішення Другої дисциплінарної палати від 17 квітня 2019 р. № 1167/2дп/15–19);

– коли із часу надходження у провадження судді клопотання про скасування арешту майна минуло 1,5 року (рішення Третьої дисциплінарної палати від 18 листопада 2020 р. № 3147/3дп/15–20);

– коли суддя не призначав підготовчого судового засідання у кримінальному провадженні впродовж 150 робочих днів (рішення Третьої дисциплінарної палати від 18 листопада 2020 р. № 3148/3дп/15–20);

– розгляд цивільної справи, яка не є складною ні у правовому, ні у фактичному аспекті, тривав понад 5 місяців (рішення Третьої дисциплінарної палати від 21 березня 2018 р. № 850/3дп/15–18);

– неухвалення суддею протягом 3 років жодних процесуальних рішень у більше як у десяти справах, які перебували в його провадженнях; порушення строків виготовлення вмотивованого судового рішення; суддя тривалий час не передавав до канцелярії суду судові справи, розгляд яких завершено ухваленням судового рішення, унаслідок чого було порушено вимоги закону щодо своєчасного виготовлення вмотивованих судових рішень та надання копій судових рішень для їх внесення до ЄДРСР (рішення Третьої дисциплінарної палати від 2 грудня 2020 р. № 3351/3дп/15–20);

– безпідставне затягування розгляду справ про адміністративні правопорушення, що призвело до закінчення строку притягнення особи до адміністративної відповідальності (рішення Другої дисциплінарної палати від 1 липня 2020 р. № 2015/2дп/15–20);

– несвоєчасний розгляд судових справ, призначення (перенесення) судових засідань із великими інтервалами, зокрема на неробочий день, у період перебування в щорічній і додатковій відпустках, вихідний (святковий) день; відкладення справи через її неналежну підготовку до судового розгляду (рішення Третьої дисциплінарної палати від 18 жовтня 2017 р. № 3311/3дп/15–17);

– суддя впродовж року після відкриття провадження не розпочав розгляд справи по суті, судові засідання відкладалися з необґрунтовано великим інтервалом – від двох до трьох місяців (рішення Третьої дисциплінарної палати від 28 березня 2018 р. № 917/3дп/15–18);

– розгляд справи тривав майже п'ять років, по суті розпочався через два роки після відкриття провадження у справі, тривалість інтервалів між судовими засіданнями становила від одного до двох місяців, майже через п'ять років перебування справи у провадженні суддя заявила самовідвід (рішення Третьої дисциплінарної палати від 12 вересня 2018 р. № 2870/3дп/15–18);

– суддя перенесла судові засідання на день своєї відпустки, про яку їй було достеменно відомо (рішення Третьої дисциплінарної палати від 13 лютого 2019 р. № 458/3дп/15–19);

– суддею 17 вересня постановлено ухвалу про продовження строку для усунення

недоліків позовної заяви, а передано її до канцелярії лише 18 лютого; ухвала про повернення позовної заяви від 12 березня була надіслана до ЄДРСР 30 травня, а виготовлена суддею тільки 22 травня; це унеможливило реалізацію позивачем наданих йому процесуальних прав, призвело до того, що позивач тривалий час не міг отримати довідку, яка йому потрібна для перерахунку пенсії (рішення Вищої ради правосуддя від 13 травня 2021 р. № 1019/0/15–21);

– недотримання суддею строку направлення ухвали про залишення позовної заяви без руху (така надійшла на адресу позивача 21 липня 2017 р., а датована була 5 травня 2017 р.) (рішення Другої дисциплінарної палати від 2 липня 2018 р. № 2075/2дп/15–18);

– порушення строків розгляду клопотання про продовження обвинуваченому строку дії запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту із застосуванням електронного засобу контролю, термін дії якого спливав, що призвело до того, що до обвинуваченого майже три тижні не застосовувався будь-який запобіжний захід (рішення Другої дисциплінарної палати від 22 грудня 2018 р. № 3991/2дп/15–18);

– необґрунтоване повернення на дооформлення протоколів про адміністративні правопорушення та невжиття суддею жодних заходів щодо повідомлення про розгляд справ осіб, які притягуються до адміністративної відповідальності (рішення Першої дисциплінарної палати від 20 квітня 2018 р. № 1202/1дп/15–18, рішення Третьої дисциплінарної палати від 20 лютого 2019 р. № 507/3дп/15–19);

– суддя після закінчення його повноважень як слідчого судді несвоєчасно передав керівнику апарату суду для здійснення повторного авторозподілу кримінальні справи (клопотання), щодо яких законом встановлено скорочені строки розгляду (постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 серпня 2019 р. у провадженні № 11–350cap19);

– відкладення судового розгляду за клопотаннями, які не були підтверджені належними доказами (рішення Третьої дисциплінарної палати від 18 жовтня 2017 р. № 3309/3дп/15–17);

– суддя за відсутності поважних причин систематично не з'являється на роботу, у такий спосіб ухиляється від виконання службових обов'язків судді, що призвело до того, що упродовж 2013–2016 рр. суддя не здала до канцелярії суду та не передала секретарю судових засідань 142 справи різних категорій, що унеможливило надіслання їх копій до ЄДРСР (рішення Першої дисциплінарної палати від 30 жовтня 2020 р. № 2993/1дп/15–20);

– суддя не надавала судових рішень для їх внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень, а переклала ці обов'язки на помічника (рішення Другої дисциплінарної палати від 10 вересня 2018 р. № 2854/2дп/15–18);

– ухвала внесена у статус «Проект» до автоматизованої системи документообігу «Д-3» помічником судді, однак не засвідчена електронним цифровим підписом судді та не

надіслана до ЄДРСР (рішення Другої дисциплінарної палати від 24 вересня 2018 р. № 2957/2дп/15–18).

2. Обставини, що можуть свідчити про відсутність у поведінці судді складу дисциплінарного правопорушення, передбаченого п. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»

Аналіз дисциплінарної практики показує, що про відсутність у діях судді складу дисциплінарного проступку, передбаченого п. 2, можуть свідчити (Сімонишина, Рибалко, 2023):

1) надмірне навантаження (рішення Другої дисциплінарної палати від 27 липня 2020 р. № 2276/2дп/15–20);

2) залучення до справи третіх осіб і їх належне повідомлення про час та місце розгляду справи (рішення Третьої дисциплінарної палати від 21 лютого 2018 р. № 571/3дп/15–18);

3) відкладення розгляду справи із поважних причин (наприклад, у зв'язку з заміною захисника; недоставленням до суду обвинуваченого; тимчасовою непрацездатністю судді; закінченням строку повноважень судді) (рішення Першої дисциплінарної палати від 19 жовтня 2017 р. № 3348/1дп/15–17);

4) розгляд справ із незначними перервами між судовими засіданнями (рішення Другої дисциплінарної палати від 27 листопада 2017 р. № 3782/2дп/15–17);

5) призначення судових експертиз (рішення Третьої дисциплінарної палати від 23 грудня 2020 р. № 3608/3дп/15–20);

6) складність справи (рішення Другої дисциплінарної палати від 3 квітня 2019 р. № 1039/2дп/15–19);

7) неукомплектованість штату суду (рішення Третьої дисциплінарної палати від 8 липня 2020 р. № 2051/3дп/15–20);

8) технічні проблеми в роботі персонального комп'ютера (рішення Другої дисциплінарної палати від 14 березня 2018 р. № 744/2дп/15–18) чи клієнтської частини автоматизованої системи документообігу «Діловодство-3», обмежений обсяг пам'яті серверів суду (рішення Третьої дисциплінарної палати від 12 лютого 2020 р. № 410/3дп/15–20).

Висновки. Лише сам факт порушення суддею процесуальних строків не є безумовною підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності за п. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Визначальним критерієм для встановлення в діях судді складу дисциплінарного проступку є саме *«безпідставність недотримання процесуальних строків»*.

Для кваліфікації дій судді за п. 2 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» необхідно, щоб порушення суддею процесуальних строків не було зумовлене *«поважними причинами»* (надмірним навантаженням; залученням до справи третіх осіб; обґрунтованим відкладенням справи; розглядом справи з незначними перервами між судовими засіданнями; призначенням судових експертиз; складністю справи; неукомплектованістю штату суду; технічними проблемами в роботі автоматизованої системи документообігу «Діловодство-3» тощо).

Наявність *«поважних причин»* визначається з урахуванням конкретних індивідуальних обставин кожної справи. Надмірне навантаження судді й інші об'єктивні причини, що призвели до затягування процесуальних строків, не є такими, що автоматично виключають дисциплінарну відповідальність. Вони оцінюються в сукупності з іншими обставинами справи (загальний строк, протягом якого суддя не виконував процесуальний обов'язок; тривалість інтервалів між судовими засіданнями; кількість справ, у яких також допущені аналогічні порушення; відпустки; відрядження; поведінка учасників процесу; скільки часу потребує та чи інша процедура, її складність). Надмірне навантаження враховується тоді, коли суддя об'єктивно не міг забезпечити розгляд справи у стислі строки (рішення № 171/2дп/15–21, рішення № 2243/3дп/15–17, рішення № 2772/2дп/15–20, рішення № 62/0/15–19, рішення № 147/0/15–21, рішення № 772/0/15–21, рішення № 772/0/15–21), проте не виправдовує поведінку судді у випадку, якщо було наявне затягування розгляду справи (постанова ВП ВС від 20 лютого 2020 р. у справі № 11–949сап19, рішення № 93/0/15–19, рішення № 6/0/15–20, рішення № 3100/0/15–20). Воно не може бути виправданням безпідставного систематичного відкладення розгляду справи (рішення № 93/0/15–19), систематичного використання права судді на відпустку всупереч інтересам служби (рішення № 1917/2дп/15–20).

У Вищій раді правосуддя не вироблено єдиної практики щодо оцінки суддівського навантаження. В одних випадках береться до уваги кількість переданих на розгляд судді справ і кількість розглянутих справ (рішення № 62/0/15–19), в інших – середньомісячна кількість розглянутих справ, кількість розглянутих справ протягом одного дня, кількість рішень, внесених до ЄДРСР (рішення № 136/0/15–19, рішення № 2056/3дп/15–20). Також ураховувалися показники середньої тривалості розгляду судових справ (додаток до рішення Вищої ради правосуддя від 24 листопада 2020 р. № 3237/0/15–20) і рекомендовані показники середніх витрат часу на розгляд справ і коефіцієнтів складності справ за категоріями (рішення Ради суддів України від 9 червня 2016 р. № 46, рішення № 453/3дп/15–21, рішення № 878/0/15–21, рішення № 210/1дп/15–21).

Згідно із правовою позицією Вищої ради правосуддя, Дисциплінарних палат, відкладення розгляду справи про адміністративне правопорушення за клопотанням учасників справи не має перешкоджати її розгляду. Таке відкладення не повинно стати причиною уникнення особою адміністративної відповідальності у зв'язку із закінченням строків накладення адміністративного стягнення (рішення № 2905/0/15–18, постанова у справі № 11–949сап19). Критеріями дотримання суддею розумних строків у таких випадках є своєчасність призначення справи до розгляду; тривалість інтервалів між судовими засіданнями; обґрунтованість відкладення; повнота підготовки справи до розгляду; повнота вжитих суддею заходів щодо усунення обставин, які зумовили затягування справи (рішення № 2467/3дп/15–20).

ЛІТЕРАТУРА

1. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2021 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf (дата звернення: 20.07.2023).
2. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2020 р. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/informaciyno-analitychnyy_zvit_za_2020_rik.pdf (дата звернення: 20.07.2023).
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
4. Сімонишина Ж.В., Рибалко В.О. Підстави дисциплінарної відповідальності суддів : практичний посібник для дисциплінарних інспекторів. Львів : видавець Вікторія Кундельська, 2023. 140 с.
5. Рибалко В.О. Оцінні поняття у кримінальному процесуальному праві України : монографія. Львів, 2017. 260 с.
6. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : постанова пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17 жовтня 2014 р. № 11. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> (дата звернення: 20.07.2023).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 25 червня 2020 р. у справі № 520/2261/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90073897> (дата звернення: 20.07.2023).

REFERENCES

1. Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Vysshoi rady pravosuiddia u 2021 rotsi [Informational and analytical report on the activities of the High Council of Justice in 2021]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/zvit_2021.pdf [in Ukrainian].

2. Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Vysshoi rady pravosuiddia u 2020 rotsi [Informational and analytical report on the activities of the High Council of Justice in 2020]. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/informaciyno-analitychnyy_zvit_za_2020_rik.pdf [in Ukrainian].
3. Verkhovna Rada of Ukraine (2016). Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2016 r. № 1402-VIII [On the Judiciary and the Status of Judges: Law of Ukraine dated June 2, 2016 № 1402-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, № 31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
4. Simonyshyna, Zh.V., Rybalko, V.O. (2023). *Podstavy dystsyplinarnoi vidpovidalnosti suddiv: praktychnyi posibnyk dlia dystsyplinarnykh inspektoriv* [Grounds for disciplinary responsibility of judges: a practical guide for disciplinary inspectors]. Lviv: vydavets Viktoriia Kundelska, 140 s. [in Ukrainian].
5. Rybalko, V.O. (2017). *Otsinni poniattia v kryminalnomu protsesualnomu pravi Ukrainy* [Evaluative concepts in criminal procedural law of Ukraine]: monohrafiia. Lviv. 260 p. [in Ukrainian].
6. Pro deiaki pytannia dotrymattia rozumnykh strokiv rozghliadu sudamy tsyvilnykh, kryminalnykh sprav i sprav pro administratyvni pravoporushennia: Postanova plenumu Vysshoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 17.10.2014 r. № 11 [On some issues of compliance with reasonable terms of consideration by courts of civil, criminal and cases of administrative offenses: Resolution of the plenum of the Higher Specialized Court of Ukraine on consideration of civil and criminal cases dated October 17, 2014 № 11]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14#Text> [in Ukrainian].
7. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 25.06.2020 r. u spravi № 520/2261/19 [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court dated 25.06.2020 in case № 520/2261/19]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90073897> [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 27.07.2023.
The article was received 27 July 2023.*

СЕКЦІЯ 7 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПРАВО ЄС; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК [004.946:347.78]341.9(4-6ЄС:477)
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-11>

НОВІ МОЖЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОЇ ЕПОХИ ДЛЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ВІРТУАЛЬНІЙ РЕАЛЬНОСТІ: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Кондик Дмитро Павлович,
аспірант кафедри інтелектуальної власності та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
dimakondik@ukr.net
orcid.org/0009-0000-3439-9847

Стаття присвячена новітнім можливостям та викликам цифрової епохи, які виникають в авторському праві Європейського Союзу у сфері віртуальних технологій, а також їхньому впливу на українське авторське законодавство.

Мета статті – визначення нових можливостей і викликів, які виникають в авторському праві Європейського Союзу в умовах динамічного розвитку цифрових технологій і технологій віртуальної реальності.

Методи. Оптимальною методологічною основою для дослідження є комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, які можуть бути використані для вивчення нових можливостей і викликів цифрової епохи для авторського права Європейського Союзу й України. Використано методи діалектики, аналізу, синтезу, термінологічний, герменевтико-правовий і порівняльно-правовий методи.

Результати. У статті проаналізовано нові можливості та виклики, які постають перед авторським правом Європейського Союзу у сфері віртуальних технологій в умовах цифровізації, їхній вплив на законодавство України у сфері авторського права. Автор зазначає, що нині віртуальні технології проникли в усі сфери людського буття, зокрема в науку, освіту, мистецтво, дизайн, сферу розваг і навіть у військову сферу. Такий багатовекторний розвиток технологій віртуальної реальності як дає нові можливості, так і призводить до появи низки викликів у всіх сферах суспільного буття. Серед можливостей варто назвати такі: розвиток віртуального мистецтва та творчості, який дозволяє створювати об'єкти, які підлягають захисту авторським правом Європейського Союзу; утвердження можливості проведення віртуальних виставок із використанням низки переваг віртуального світу та його інструментів. Виклики: несанкціоноване використання авторських творів користувачами віртуальних мереж; необхідність встановлення механізмів виявлення порушень авторських прав у віртуальних мережах і притягнення винних осіб до відповідальності; проблема закріплення авторського права на об'єкти, створені з використанням технологій віртуальної реальності.

Висновки. Технології віртуальної реальності є однаково важливими та загрозовими для розвитку авторського права та його захисту. Тому Європейський Союз повинен більше зусиль приділити розробленню правової основи регулювання авторських прав у сфері віртуальної реальності та їх захисту, незважаючи на наявність досить сильної правової бази у сфері регулювання цифрових технологій. Україна, яка провадить активну уніфікацію та гармонізацію свого законодавства відповідно до законодавства Європейського Союзу, також має більше уваги приділити правовому врегулюванню авторських прав у віртуальних мережах.

Ключові слова: авторське право, авторське право ЄС, цифрові технології, віртуальна реальність, технології віртуальної реальності.

NEW OPPORTUNITIES AND CHALLENGES OF THE DIGITAL AGE FOR EUROPEAN UNION COPYRIGHT IN VIRTUAL REALITY: IMPLICATIONS FOR UKRAINE

Kondyk Dmytro Pavlovych,

Postgraduate Student at the Department of Intellectual Property and Information Law

Educational and Scientific Institute of Law

Taras Shevchenko Kyiv National University

dimakondik@ukr.net

orcid.org/0009-0000-3439-9847

The article is devoted to the latest opportunities and challenges of the digital era that arise in EU copyright law in the field of virtual technologies, as well as their impact on Ukrainian copyright legislation.

Purpose is to identify new opportunities and challenges that arise in EU copyright law in the context of the dynamic development of digital technologies and virtual reality technologies.

Methods. The optimal methodological basis for research is a complex of general scientific and special methods that can be used to study new opportunities and challenges of the digital age for EU and Ukrainian copyright. The methods of dialectics, analysis, synthesis, terminological, hermeneutic-legal and comparative-legal methods were used.

Results. The article analyzes new opportunities and challenges facing EU copyright in the field of virtual technologies in the context of digitalization, their impact on Ukrainian legislation in the field of copyright. The author notes that today virtual technologies have penetrated into all spheres of human life, including science, education, art, design, entertainment and even the military sphere. This multi-vector development of virtual reality technologies provides both new opportunities and leads to the emergence of a number of challenges in all spheres of social life. Among the possibilities, it should be noted: the development of virtual art and creativity, which allows you to create objects that are subject to EU copyright protection; the possibility of holding virtual exhibitions using a number of advantages of the virtual world and its tools is confirmed. Challenges: unauthorized use of author's works by users of virtual networks; the need to establish mechanisms for detecting copyright violations in virtual networks and bringing guilty parties to justice; the problem of securing copyright for objects created using virtual reality technologies.

Conclusions. Virtual reality technologies are equally important and threatening for the development of copyright and its protection. Therefore, the EU should devote more effort to the development of a legal basis for the regulation of copyrights in the field of virtual reality and their protection, despite the presence of a sufficiently strong legal basis in the field of regulation of digital technologies. Ukraine, which is actively unifying and harmonizing its legislation in accordance with EU legislation, should also pay more attention to the legal regulation of copyright in virtual networks.

Key words: copyright, EU copyright, digital technologies, virtual reality, virtual reality technologies.

Вступ. Цифрові технології – невід’ємна частина сучасного життя та побуту людини. Вони у прямому сенсі заповнили всі сфери людського життя. Цифрові технології дозволили людям заощаджувати час, що привело до зростання людської творчості. Багато завдань, які колись виконували люди, тепер виконуються комп’ютерами, що дає людям можливість зосередитися на розвитку інших сфер життя. Ці та низка інших переваг роблять цифрові технології важливим інструментом соціального, економічного та правового розвитку суспільства.

Технології віртуальної реальності дозволяють змінити спосіб людської взаємодії із цифровим простором, створюють захоплюючі середовища, які здаються такими ж реальними, як і наш фізичний світ. Віртуальна реальність, завдяки сучасним розробкам, застосовується всюди. Постійний прогрес регулярно розширює її можливості. Нині найбільш поширеними сферами її застосування є: наука, навчання, військова сфера, дизайн і розваги (Деркач, 2021: 476–477).

Але, незважаючи на те, що потужне поширення цифрових технологій і технологій віртуальної реальності має низку позитивних аспектів у спрощенні людського життя та розширенні людських можливостей, їхній розви-

ток порушує низку гострих питань стосовно захисту авторських прав у цифровому та віртуальному світі. Основна частина викликів щодо захисту авторських прав у цифровому та віртуальному середовищах зумовлюється відсутністю дієвих правових механізмів їх захисту. Проблемним є дане питання і для авторського права ЄС, адже ЄС, як провідне світове утворення, прагне до інновацій і ефективного розвитку, усебічно сприяє залученню нових технологій і їх розвитку (і цифрових технологій, і технологій віртуальної реальності), однак досі немає дієвої нормативно-правової бази для захисту авторських прав у віртуальному та цифровому середовищах.

Відносна легкість поширення, розмноження, копіювання та зберігання творів, що підлягають захисту авторським правом, під час використання цифрових технологій і технологій віртуальної реальності створюють додаткові проблеми для захисту авторських прав на них. З виникненням нових форм розповсюдження захищених авторським правом творів правовласники втратили здатність контролювати та регулювати несанкціоноване використання їхніх об’єктів авторського права. Зважаючи на можливість та функціонал сучасних цифрових технологій і технологій віртуальної реальності, здатність користува-

чів цифрових технологій чи технологій віртуальної реальності маніпулювати захищеними авторським правом творами в цих середовищах ставить під сумнів концептуальні межі між автором і користувачем твору, захищеного авторським правом, а також авторську цілісність таких творів (Onyido, 2019).

Питання розвитку авторського права ЄС у цифрову епоху досліджували як українські, так і закордонні науковці. Зокрема, в Україні дану тематику вивчали Л. Литвинова, Ю. Капіца, С. Подріз, Л. Тарасенко, В. Троцька та деякі інші. Серед зарубіжних науковців розробляли цю тематику Е. Бутель, Дж. Віллассенор, У. Гассер, С. Ернст, Ж. Квінте, Е. Тайнер та багато інших. Однак натепер досить мало досліджень як у вітчизняній, так і в зарубіжній доктрині щодо захисту авторського права у віртуальній реальності, зокрема і в законодавстві ЄС. Отже, уважаємо тему дослідження актуальною та такою, що потребує наукової розробки на сучасному етапі розвитку суспільства та науки.

1. Загальні аспекти розвитку віртуальних технологій у ЄС

Технології віртуальної реальності набули особливо активного розвитку в останнє десятиліття, адже для цього сформувались сприятливі передумови, головним чином завдяки поєднанню величезних технологічних досягнень, отриманих у технологіях віртуальної реальності, і зростанню доступності швидких мобільних служб передачі даних (Virtual Reality How to protect your IP rights in a virtual world, 2017). Однак ЄС, незважаючи і на до того швидкі темпи розвитку цих технологій у 2023 р., вирішив посилити стан їхнього розвитку.

Здійснений Науковим центром ЄС аналіз великої кількості мікроданих із використанням підходу JRC Digital Techno-Economic ecoSystem (DGTES) дозволяє окреслити сучасний стан розвитку віртуальних технологій у Євросоюзі. Зокрема, як зазначено Науковим центром ЄС в результаті проведеного ним дослідження, «приблизно 3 700 фірм, дослідницьких і державних установ у ЄС працюють у субдоміні віртуальних світів (приблизно 24% від загальної кількості у світі). У ЄС є менша частка фірм (63%) і набагато більша частка науково-дослідних установ і університетів (29%), ніж глобальний субдомен віртуальних світів. Проекти, що фінансуються ЄС, охоплюють 2 065 гравців, що означає, що більше половини (55%) європейських гравців субдомену віртуальних світів залучені до проєктів, що фінансуються ЄС і пов'язані з віртуальними світами» (Next generation virtual worlds: opportunities, challenges, and policy implications, 2023). Такі результати дослідження тільки підтвердили необхідність розвитку сфери віртуальних технологій із метою ефективного функціонування та розвитку віртуальних світів ЄС.

Зважаючи на це, 11 липня 2023 р. Європейська комісія ухвалила Стратегію щодо «розвитку Web 4.0 і віртуальних світів, що відображають цінності та принципи ЄС», повідомивши про це у своєму пресрелізі. Метою стратегії є «спрямування наступного техно-

логічного переходу та забезпечення відкритого, безпечного, надійного, справедливого й інклюзивного цифрового середовища для громадян ЄС, підприємств і державних адміністрацій» (Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds. European Commission – Press release, 2023).

Представлений у липні 2023 р. пресреліз ЄС акцентує увагу на таких «ключових» стратегічних стовпах у сфері розвитку віртуальних світів, як:

- I – надання сприяння талановитим фахівцям у сфері віртуальних світів;
- II – підтримка європейських екосистем Web4;
- III – надання публічних послуг з використанням технологій віртуальної реальності з метою досягнення прогресу та закріплення глобальних стандартів у сфері віртуальної реальності (Європа рухається до Web4 і віртуальних світів, 2023).

Бачення концепту Web4 Європейською комісією зводиться до симбіозу низки передових технологій:

- штучного інтелекту;
- інтернету речей;
- блокчейну;
- віртуальних світів;
- доповненої реальності.

У своїй перспективі Web4 має стати новим поколінням інтернету, значно вищим за рівнем напрацювань, накопичених у сфері Web3. Основним його завданням є забезпечення тісної інтеграції цифрових і фізичних елементів з віртуальним середовищем, що в кінцевому підсумку приведе до більш активної взаємодії людини та машини (ЄС оприлюднив стратегію розвитку Web4 і віртуальних світів, 2023).

Паралельно із цією програмою ЄС анонсував ще дві великі ініціативи у сфері віртуальної реальності.

Перша – CitiVerse, так зване імерсивне місто. Технологія покликана полегшити місцевій владі процес планування інфраструктурних рішень, а також допомогти відповідним органам ефективніше управляти мегаполісами.

Друга – це віртуальний двійник людини. Європейська розробка послужить моделлю для оптимізації процесу ухвалення клінічних рішень, тим самим забезпечить максимально ефективну індивідуальну терапію.

Віртуальні світи – це стійкі, захоплюючі середовища, засновані на технологіях, включаючи 3D і розширену реальність, які дозволяють поєднувати фізичний і цифровий світи в реальному часі для різноманітних цілей, як-от проєктування, моделювання, співпраця, навчання, спілкування, здійснення трансакції або надання розваг (An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition, 2023: 1).

Віртуальні світи в ЄС є важливою частиною переходу до Web 4.0. Вони вже відкривають широкий спектр можливостей у багатьох суспільних, промислових і державних секторах, проте таять у собі й низку викликів. Концепція віртуальних світів існує десятиліттями, але тепер вони стали технічно й економічно можливими завдяки швидкому технологічному прогресу та вдосконаленій інфраструктурі підключення.

2. Можливості застосування віртуальних технологій

Безпрецедентні можливості віртуальних світів у багатьох сферах розвитку суспільства ЄС, зокрема й у сфері модернізації медичних послуг, у створенні умов для більш захоплюючої освіти та навчання, у процесі розвитку нових форм взаємодії та співпраці між людьми або у сфері отримання захоплюючого культурного досвіду (An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition, 2023: 3).

З використанням віртуальних технологій співпраця органів влади та пересічних громадян виходить на новий рівень: вони дають змогу отримувати більш персоналізовані адміністративні послуги, надавати дистанційну допомогу, наприклад у віддалених і сільських районах, а також покращувати територіальне планування та життя громади. Крім того, технології віртуальної реальності об'єднують дві такі складові частини, як технології та культура, у результаті чого культурні та творчі сектори із часом будуть відігравати ключову роль як постачальники контенту.

Застосування технологій віртуальної реальності та вдосконалених інтерфейсів може забезпечити швидшу, безпечнішу та простішу взаємодію між людьми та машинами в усіх промислових екосистемах ЄС. Застосування цих технологій у промисловості забезпечить інтелектуальну, стійку та пов'язану роботу з новими цифровими процесами та цифровими моделями, що характеризуються більшою ефективністю, стійкістю та дешевизною, ніж сучасні промислові процеси. Інший бік цього процесу вимагає адаптації персоналу сектору промисловості до нових технологій.

У більшості промислових секторів уже запроваджено застосування віртуальних технологій для проектування, розроблення, моделювання та тестування нових продуктів, послуг або робочих процесів, прискорення отримання дозволів, а також для оптимізації запасів на виробничій лінії (автомобільна промисловість, передове виробництво та логістика тощо).

Зважаючи на постійні розширення віртуальних технологій, європейські компанії мають безліч можливостей для розроблення продуктів, послуг і цінного вмісту з метою задоволення потреб різних користувачів, а також використання переваг нових інноваційних бізнес-моделей.

Віртуальні світи у відеоіграх уже створюють простори, де мільйони людей можуть створювати та монетизувати вміст, а також досліджувати та мати значущі взаємодії (The European Media Industry Outlook, 2023). Продукується багато нових промислових застосувань, зосередження яких має місце в різних виробничих сферах, зокрема й у сфері дизайну продукції, тестування якості, технічного обслуговування, інженерній справі, виробництві та навчанні.

У світі мистецтва віртуальні світи можна використовувати для створення виставок, які виходять за рамки традиційного досвіду галерей. Наприклад, мистецька виставка віртуальної реальності може дозволити користувачам «прогулятися» тривимірним простором, переглянути твори мистецтва з різних кутів

і взаємодіяти з ними унікальними способами (Down, 2023). Застосування віртуальних технологій також може відбуватись для створення досвіду, отримання якого у фізичному світі є неможливим, зокрема, віртуальні технології дозволяють користувачам досліджувати мистецьку інсталяцію, яка перебуває за тисячі кілометрів. Створюючи більш захоплюючий та інтерактивний світ, віртуальна реальність набуває здатності залучати ширшу та більш різноманітну аудиторію до світу мистецтва. Крім цього, варто зазначити, оскільки інструменти віртуальної реальності продовжують удосконалюватись, а кількість користувачів віртуальної реальності зростає, можна спрогнозувати помітне поширення творчих робіт у контексті віртуальної реальності.

Загальні прогнози розвитку віртуального ринку ЄС є обнадійливими. Наприклад, за оцінками, розмір глобального ринку віртуальних світів зростає із 27 мільярдів євро у 2022 р. до понад 800 мільярдів євро до 2030 р. (An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition, 2023: 3). Для окремих секторів, як-от автомобільна промисловість, прогнози передбачають зростання з 1,9 мільярда євро у 2022 р. до 16,5 мільярдів євро до 2030 р. Технології віртуальної реальності та доповненої реальності є ключовими будівельними блоками віртуальних світів. Розвиток цих технологій матиме значні переваги для ринку праці, за оцінками, до 2025 р. в Європі буде створено 860 000 нових робочих місць, пов'язаних із цими технологіями (European Commission's Initiative on Web 4.0 and Virtual Worlds: a head start in the next technological transition, 2023).

3. Виклики активного розвитку віртуальних технологій

Однак, незважаючи на низку позитивних аспектів від запровадження Стратегії щодо «Розвитку Web 4.0 та віртуальних світів, що відображають цінності та принципи ЄС», варто наголосити й на іншому – негативному боці розвитку віртуальних світів і віртуальних технологій.

Насамперед такий динамічний розвиток віртуальних технологій і віртуальних світів призведе до ще більшої загрози порушення авторських прав. Особливий характер віртуальних технологій дозволяє користувачам створювати, ділитися та взаємодіяти з контентом у безпрецедентний спосіб (Virtual Reality and the Law: Navigating Legal Challenges in Digital Realms, 2023). Однак ці взаємодії часто передбачають використання прав інтелектуальної власності, зокрема й авторських прав. Наприклад, користувач може відтворювати матеріал, захищений авторським правом, у просторі віртуального світу.

Крім цього, розвиток віртуальних світів також може створити виклик фундаментальним правам і важливим цілям загального суспільного інтересу в демократичному суспільстві, наприклад, з погляду прав дитини, захисту особистих даних і конфіденційності, дезінформації, кібербезпеки, кіберзлочинності, (гендерного) кібернасильства, дискримінації, відчуження та ворожнечі, а також захисту прав споживачів.

Професорка О. Кулініч акцентує увагу на віртуальних образах людини, які дозволяють зробити сучасні комп'ютерні програми. Вона зазначає, що «комп'ютерні (віртуальні) образи є специфічними з позиції правового регулювання, адже вони створюються завдяки комп'ютерним програмам. Водночас виникають певні проблеми морально-етичного характеру та питання дотримання права фізичної особи на власне зображення, що виникають у разі відтворення комп'ютерних образів відомих акторів після їх смерті з метою наступного використання у фільмах» (Кулініч, 2017: 75). Зважаючи на це, дослідниця пропонує визнавати такі «віртуальні образи» зображеннями людини з наступним правовим регулюванням таких віртуальних образів як зображень людини.

Також варто зазначити, що одним з аспектів людської природи, який значно пробуджується в багатьох людей, коли справа доходить до технологій віртуальної реальності, є створення або виробництво чогось. Ця творчість може дати дивовижні результати, і із часом світ обов'язково побачить речі, які неможливо уявити більшості людей. Однак ці роботи все ще пов'язані з окремою особою чи організацією, і для справжнього захисту творчості авторське право має бути адаптовано до унікальних аспектів творів віртуальної реальності, адже під час створення у віртуальному світі багато інструментів використовуються там і тільки там.

У сфері зайнятості існує ризик спроб обійти соціальні стандарти ЄС, наприклад нав'язуванням нижчих стандартів користувачам віртуальних світів. Розвиток віртуальних світів ставить питання про їхній вплив на навколишнє середовище через збільшення споживання енергії пристроями, центрами обробки даних і телекомунікаційними мережами. Проте цифрові технології та технології віртуальної реальності також пропонують величезні знання та розуміння того, як оптимізувати та перепроєктувати складні промислові процеси, досягти більш ефективних виробничих циклів, зменшити відходи матеріалів або налаштувати виробництво на основі попиту. Віртуальні світи також дозволяють глибше та точніше зрозуміти зміни клімату та допомагають краще передбачати природні небезпеки.

Що стосується України, то тут доцільно навести позицію О. Орлюк, яка зазначає, що «перед Україною, що обрала для себе інноваційний шлях розвитку та розбудову економіки знань, стоїть невідкладне завдання щодо створення умов для належного й ефективного захисту прав інтелектуальної власності» (Орлюк, 2016: 69). Справді, для України розвиток віртуальних технологій також набуває особливого значення, адже наша країна стоїть на шляху до євроінтеграції та наближає власне законодавство у сфері авторського права до законодавства ЄС. Проте наша держава, незважаючи на ухвалення нового Закону «Про авторське право і суміжні права» у 2022 р., усе ще не має ефективного правового регулювання у сфері захисту авторських прав на об'єкти, що використовуються

та створюються у сфері віртуальної реальності. Саме тому наближення законодавства України до законодавства ЄС щодо захисту авторських прав дозволить досягти більш ефективного захисту цих прав на об'єкти, що використовуються та створюються у сфері віртуальної реальності.

Висновки. Отже, технології віртуальної реальності в ЄС останнім часом швидко розвиваються, створюють інноваційні форми взаємодії, а також нові юридичні проблеми, зокрема й у сфері захисту авторських прав. ЄС намагається йти в ногу із часом і всіляко підтримувати розвиток віртуальних технологій і цифрового середовища, адже їх інноваційний прогрес має значення для ефективного розвитку всіх сфер життєдіяльності суспільства Євросоюзу. Позитивне значення розвиток віртуальних світів має і для авторського права, адже створює нові можливості для творців. Водночас сфера віртуальних світів є найбільш сприятливою для порушень авторських прав. Зважаючи на це, ЄС варто більше уваги приділити розробленню механізмів виявлення порушень авторських прав у віртуальній реальності та притягнення винних осіб до відповідальності за порушення авторських прав, щоб розвиток віртуальних світів не призвів до нівелювання положень чинного законодавства ЄС у сфері захисту авторських прав.

Уважаємо, що окремі питання, порушені в цій статті, потребують додаткових наукових досліджень, а тому є перспективними для доктринальних пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач Т. Віртуальна реальність: характеристика, технології створення та сфери використання. *Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка* : тези 73-ї Наукової конференції професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів Національного університету. Полтава : Нац. ун-т ім. Ю. Кондратюка, 2021. Т. 1. С. 475–477.
2. Onyido J.S. Copyright in the Digital Age: Prospects and Challenges. *Global Law Experts*. 2019. URL: <https://global-lawexperts.com/copyright-in-the-digital-age-prospects-and-challenges/> (дата звернення: 04.09.2023).
3. Virtual Reality How to protect your IP rights in a virtual world. 2017. URL: <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2017/intellectual-property-rights-and-emerging-technologies/virtual-reality-how-to-protect-your-ip-rights-in-a-virtual-world> (дата звернення: 04.09.2023).
4. Next generation virtual worlds: opportunities, challenges, and policy implications. *EU Science Hub*. 2023. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/next-generation-virtual-worlds-opportunities-challenges-and-policy-implications-2023-07-03_en (дата звернення: 04.09.2023).
5. Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds. European Commission – Press release. 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_23_3718/IP_23_3718_EN.pdf (дата звернення: 04.09.2023).
6. Європа рухається до Web4 і віртуальних світів. *СуперDnes*. 2023. URL: <https://cryptodnes.bg/uk/evropa-nasochva-kum-web4-virtualnite-svetove/> (дата звернення: 04.09.2023).
7. ЄС оприлюднив стратегію розвитку Web4 і віртуальних світів. *Gagarin News*. 2023. URL: <https://gagarin.news/ua/news/eu-reveals-web4-and-virtual-worlds-strategy/> (дата звернення: 04.09.2023).
8. An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition. Communication from

the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions. 2023. 15 s.

9. The European Media Industry Outlook. 2023. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-media-industry-outlook> (дата звернення: 04.09.2023).

10. Down L. Virtual Reality and the Future of Art Exhibitions. 2023. URL: <https://artistsartwork.com/virtual-reality-and-the-future-of-art-exhibitions/#aioseo-a-explanation-of-virtual-reality-technology-and-its-potential-use-in-the-art-world> (дата звернення: 04.09.2023).

11. European Commission's Initiative on Web 4.0 and Virtual Worlds: a head start in the next technological transition. 2023. URL: <https://fipra.com/update/european-commissions-initiative-on-web-4-0-and-virtual-worlds-a-head-start-in-the-next-technological-transition/> (дата звернення: 04.09.2023).

12. Virtual Reality and the Law: Navigating Legal Challenges in Digital Realms. *The Corporate Law Society*. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/virtual-reality-law-navigating-legal-challenges-digital/> (дата звернення: 04.09.2023).

13. Кулініч О. Теоретичні проблеми реалізації та захисту права фізичної особи на власне зображення : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2017. 489 с.

14. Орлюк О. Захист прав інтелектуальної власності в контексті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3. С. 58–74.

REFERENCES

1. Derkach, T.M. (2021). Virtualna realnist: kharakterystyka, tekhnologii stvorennia ta sfery vykorystannia [Virtual reality: characteristics, creation technologies and areas of use]. *Tezy 73-yi naukovoї konferentsii profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv Natsionalnoho universytetu "Poltavska politekhnika imeni Yurii Kondratiuka"*. Poltava: Nats. un-t im. Yu. Kondratiuka, T. 1. Pp. 475–477 [in Ukrainian].

2. Onyido, J.S. (2019). Copyright in the Digital Age: Prospects and Challenges. *Global Law Experts*. URL: <https://global-lawexperts.com/copyright-in-the-digital-age-prospects-and-challenges/> [in English].

3. Virtual Reality How to protect your IP rights in a virtual world (2017). URL: <https://www.taylorwessing.com/en/interface/2017/intellectual-property-rights-and-emerging-technologies/virtual-reality-how-to-protect-your-ip-rights-in-a-virtual-world> [in English].

4. Next generation virtual worlds: opportunities, challenges, and policy implications (2023). *EU Science Hub*. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/next-generation-virtual-worlds-opportunities-challenges-and-policy-implications-2023-07-03_en [in English].

5. Towards the next technological transition: Commission presents EU strategy to lead on Web 4.0 and virtual worlds. European Commission – Press release (2023). URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/api/files/document/print/en/ip_23_3718/IP_23_3718_EN.pdf [in English].

6. Yevropa rukhaietsia do Web4 i virtualnykh svitiv [Europe is moving towards Web4 and virtual worlds] (2023). *CryptoDnes*. URL: <https://cryptodnes.bg/uk/evropa-nasochva-kum-web4-virtualnite-svetove/> [in Ukrainian].

7. YeS opryliudnyv stratehiiu rozvytku Web4 i virtualnykh svitiv [The EU has published a strategy for the development of Web4 and virtual worlds] (2023). *Gagarin News*. URL: <https://gagarin.news/ua/news/eu-reveals-web4-and-virtual-worlds-strategy/> [in Ukrainian].

8. An EU initiative on Web 4.0 and virtual worlds: a head start in the next technological transition (2023). Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions. 15 s. [in English].

9. The European Media Industry Outlook (2023). URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/european-media-industry-outlook> [in English].

10. Down, L. (2023). Virtual Reality and the Future of Art Exhibitions. URL: <https://artistsartwork.com/virtual-reality-and-the-future-of-art-exhibitions/#aioseo-a-explanation-of-virtual-reality-technology-and-its-potential-use-in-the-art-world> [in English].

11. European Commissions Initiative on Web 4.0 and Virtual Worlds: a head start in the next technological transition (2023). URL: <https://fipra.com/update/european-commissions-initiative-on-web-4-0-and-virtual-worlds-a-head-start-in-the-next-technological-transition/> [in English].

12. Virtual Reality and the Law: Navigating Legal Challenges in Digital Realms. *The Corporate Law Society*. 2023. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/virtual-reality-law-navigating-legal-challenges-digital/> [in English].

13. Kulinich, O.O. (2017). Teoretychni problemy realizatsii ta zakhystu prava fizychnoi osoby na vlasne zobrazhennia [Theoretical problems of implementation and protection of the right of an individual to his own image]: dys. ... doktora yuryd. nauk: 12.00.03. Odessa, 489 p. [in Ukrainian].

14. Orliuk, O.P. (2016). Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti v konteksti yevropeiskoi intehratsii [Protection of intellectual property rights in the context of European integration]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy*, № 3, pp. 58–74 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 04.09.2023.

The article was received 4 September 2023.

УДК 305:343.54:34.05
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-4-12>

ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ ЯК ҐЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНІЙ ФОРМИ НАСИЛЬСТВА

Мандзик Петро Іванович,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії адміністративно-правових наук,
науковий співробітник
Науково-дослідний інститут публічного права
institutelaw@sipl.com.ua
orcid.org/0000-0001-2345-6789

Мета статті – дослідження окремих аспектів досвіду зарубіжних країн у протидії домашньому насильству як гендерно зумовленій формі насильства. Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів використано таку сукупність **методів**: історико-правовий, методи формальної логіки, компаративістський метод. **Результати** такої діяльності: 1) досліджено доклади міжнародних організації щодо гендерно зумовленого насильства; 2) обґрунтовано тезу, що кожна країна відрізняється від інших рівнем ефективності забезпечення прав жінки загалом і протидії домашньому насильству зокрема, оскільки законодавство, система державних і недержавних інституцій, що спрямовують свою діяльність на подолання таких негативних соціальних явищ суттєво різняться; 3) виокремлено позитивні надбання зарубіжних країн у сфері протидії домашньому насильству як гендерно зумовленій формі насильства. **Висновки**. У відповідних докладах міжнародні організації відмічають, що кожна третя жінка у світі протягом життя стає жертвою тієї чи іншої форми насильства. До чинників взаємодії жінок і чоловіків, які зумовлюють прояви домашнього насильства як гендерно зумовленої форми насильства відносять: фізичні переваги чоловіків у порівнянні із жінками; історично зумовлену економічну залежність жінки від чоловіка; наявність стереотипів щодо соціальних ролей жінки в суспільстві та сім'ї тощо.

Кожна країна вирізняється рівнем ефективності забезпечення прав жінки загалом і протидії домашньому насильству зокрема, оскільки законодавство, система державних і недержавних інституцій, що спрямовують свою діяльність на подолання таких негативних соціальних явищ суттєво різняться.

Серед позитивних надбань зарубіжних країн у сфері протидії домашньому насильству як гендерно зумовленій формі насильства варто назвати: формування національної стратегії із протидії насильству; визнання домашнього насильства злочином; підтримку жертв насильства; реабілітацію насильників; розвиток системи державних і недержавних інституцій, які сприяють гендерній рівності та протидії домашньому насильству; партнерську співпрацю з поліцією, медичними установами, службами опіки й іншими організаціями для забезпечення комплексного підходу до розв'язання проблеми; створення системи притулків і кризових кімнат для жертв домашнього насильства; наукове обґрунтування протидії домашньому насильству; розгалужену систему освітньо-інформаційних заходів у сфері протидії домашньому насильству; реалізацію феміністичної зовнішньої політики тощо.

Ключові слова: домашнє насильство, гендерно зумовлене насильство, жінки – жертви насильства.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN AGAINST DOMESTIC VIOLENCE AS A GENDER-BASED FORM OF VIOLENCE

Mandzyk Petro Ivanovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Corresponding Member of the Academy of Administrative and Legal Sciences,
Researcher
Research Institute of Public Law
institutelaw@sipl.com.ua
orcid.org/0000-0001-2345-6789

The purpose of this article is to study certain aspects of the experience of foreign countries in combating domestic violence as a gender-based form of violence. In order to achieve the declared goal and obtain the appropriate results, the following combination of **methods** was used: historical and legal methods, methods of formal logic, comparativist method. The **results** of such activity are: 1) study of reports of international organizations regarding; 2) the thesis that each country differs in the level of effectiveness of ensuring women's rights in general and combating domestic violence in general, since the legislation, the system of state and non-state institutions that direct their activities to overcome such negative social phenomena differs significantly;

3) the positive achievements of foreign countries in the field of combating domestic violence as a gender-based form of violence are singled out. **Conclusions.** In relevant reports, international organizations note that every third woman in the world becomes a victim of one or another form of violence during her life. Factors of the interaction of women and men that determine the manifestation of domestic violence as a gender-based form of violence include: physical advantages of men compared to women; historically determined economic dependence of a woman on a man; the presence of stereotypes regarding the social roles of women in society and the family, etc. Each country differs in the level of effectiveness of ensuring women's rights in general and combating domestic violence in general, since the legislation, the system of state and non-state institutions that direct their activities to overcome such negative social phenomena differ significantly.

Among the positive achievements of foreign countries in the field of combating domestic violence as a gender-based form of violence, the following should be noted: formation of a national strategy for combating violence; recognition of domestic violence as a crime; support for victims of violence; rehabilitation of rapists; development of the system of state and non-state institutions that promote gender equality and countering domestic violence; partner cooperation with the police, medical institutions, guardianship services and other organizations to ensure a comprehensive approach to solving the problem; creation of a system of shelters and crisis rooms for victims of domestic violence; scientific rationale for combating domestic violence; extensive systems of educational and information measures in the field of combating domestic violence; implementation of feminist foreign policy, etc.

Key words: domestic violence, gender-based violence, women victims of violence.

Насильство проти жінок і дівчат є одним із найбільш поширених порушень прав людини у світі. Воно не знає жодних соціальних, економічних чи національних кордонів.

Матильда Ернкранс, Міністерка у справах міжнародної співпраці Швеції

Вступ. Домашнє насильство як гендерно зумовлена форма насильства ґрунтується на таких чинниках взаємодії жінок і чоловіків, як: історично зумовлена економічна залежність жінки від чоловіка; фізичні переваги чоловіків у порівнянні із жінками; наявність стереотипів щодо соціальних ролей жінки в суспільстві та сім'ї тощо. Міжнародні організації у відповідних докладах відмічають, що в середньому у світі (зокрема, у розвинених країнах) кожна третя жінка протягом життя стає жертвою тієї чи іншої форми насильства, тож потенційно жодній жінці у світі не гарантовано 100% безпеки та гендерної рівності. Варто зауважити, що глобально кожна країна відрізняється рівнем ефективності забезпечення прав жінки загалом і протидії домашньому насильству зокрема, оскільки законодавство, система державних і недержавних інституцій, що спрямовують свою діяльність на подолання таких негативних соціальних явищ, суттєво різняться. Натепер тільки 36 країн світу ратифікували Стамбульську конвенцію (Конвенцію Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок та домашнього насильства), що є важливим кроком у напрямі боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством, адже Конвенція встановлює міжнародні стандарти та заходи запобігання та боротьби із цими проблемами.

Дослідження здійснено на основі аналізу звітів міжнародних організацій, публіцистичних матеріалів, результатів наукових досліджень та інтерв'ювання офіційних представників іноземних держав.

Мета статті – дослідження окремих аспектів досвіду зарубіжних країн у протидії домашньому насильству як гендерно зумовленій формі насильства.

Для досягнення задекларованої мети й отримання належних результатів використано таку сукупність методів наукового дослідження: історико-правовий, методи формальної логіки, компаративістський метод.

1. Досвід окремих зарубіжних країн у протидії домашньому насильству

За результатами досліджень UNFPA (Фонду ООН у галузі народонаселення), кожна п'ята українка зазнала одного з видів домашнього насильства з боку партнера (UNFPA, 2019). У 2019 р. "The best and worst countries to be a woman", National Geographic у співпраці із Джорджтаунським інститутом жінок, миру та безпеки й Інститутом дослідження миру в Осло було складено рейтинг країн на основі аналізу 11 показників у сфері інтеграції жінок у суспільство, відчуття безпеки та доступу до правосуддя. У цьому рейтингу Україна посіла 105 місце (National Geographic, 2019). Загалом, даний рейтинг автори відобразили й у своєрідній мапі, на якій відповідним кольором позначили країни з різними рейтинговими показниками, де найкращий показник визначено синім кольором, а найгірший – червоним (рис. 1).

Варто зауважити, що жінки у країнах зі збройними конфліктами частіше стають жертвами гендерно зумовленого насильства, домашнього насильства також, проте автори рейтингу "The best and worst countries to be a woman" стверджують, що «є взаємозв'язок у суспільствах, де поширення гендерного насильства може призвести до більшої суспільної нестабільності» (National Geographic, 2019). На підтвердження даної тези можна навести приклад протестів в Ірані, які почались у вересні 2022 р. після вбивства поліцейськими 22-річної Магси Аміні, яку затримали за недотримання іранських правил публічного носіння хіджаба.

Подолання проявів гендерно зумовленого насильства (зокрема, домашнього насильства) у різних країнах має деякі особливості, розглянемо окремі з них.

У Норвегії на основі принципу раннього втручання та запобігання домашньому насильству розроблено низку соціальних програм не тільки на підтримку жертв насильства у родині, але й реабілітації для насильни-

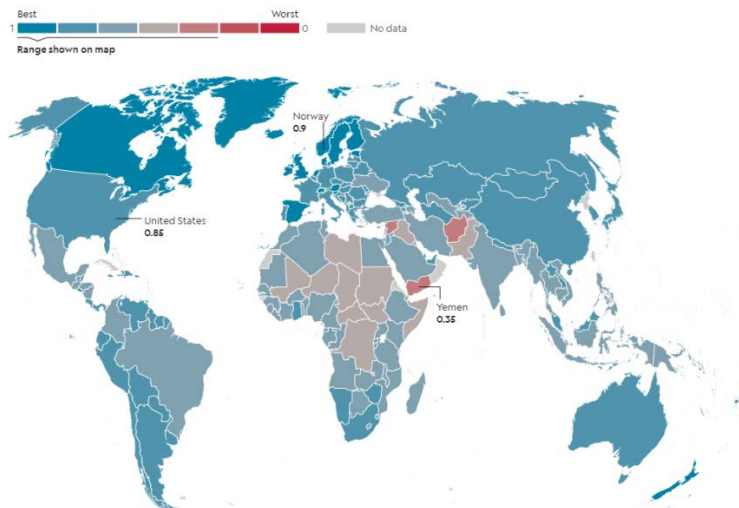

Рис. 1. Мапа рейтингу країн у питанні насильства щодо жінок

Зображення з відкритих джерел (за матеріалами сайту URL: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/peril-progress-prosperity-womens-well-being-around-the-world-feature?fbclid=IwAR0IkXytu0vdlvCt6PUJb6VvxEl2uXJ53BfrCAbgtUDY1vF0cFeiHhQwdjg>)

ків із метою зміни їхньої поведінки та недопущення насильства надалі. Наприклад, до таких можна віднести програму “Alternativ til Vold” («Альтернатива насильству»). Цілями програми “Alternativ til Vold” є: підтримка жертв насильства (надання консультацій і порад, індивідуальної житлової підтримки й інших соціальних послуг); реабілітація насильників (проведення тренінгів, групових занять, застосування інших інтервенційних методів); партнерська співпраця з поліцією, медичними установами, службами опіки й іншими організаціями для забезпечення комплексного підходу до розв’язання проблеми (Alternativ til Vold, 2022).

Починаючи із 2000-х рр., за домовленістю Норвегії з Данією, Фінляндією, Швецією й Ісландією, “Alternativ til Vold” почала діяти й у цих країнах. Загалом дана програма реалізується за підтримки органів місцевого самоврядування (Landskapsregjeringen, Фінляндія), муніципалітетів (наприклад, такі муніципалітети в Данії, як Roskilde, Kalmar, Jerning, Тдбу та Наска) чи на базі медичних центрів (як-от Heimilisfridur в Ісландії) (Alternativ til Vold, 2020).

У Канаді розроблено національну стратегію із протидії насильству щодо жінок і дітей, ухвалено законодавство із запобігання проявам домашнього насильства та подолання таких. У 2020 р. Нова Зеландія ухвалила «Закон про заборону насильства в родині», у якому визначено широкий спектр заходів для захисту жертв і кримінальне покарання для порушників. Іспанія також приділяє велику увагу проблемі домашнього насильства, у країні встановлено широку мережу служб підтримки для жертв, а також удосконалено законодавство, щоб полегшити відсторонення насильників від жертв.

2. Досвід Королівства Швеції у протидії домашньому насильству

Передумовами законодавчо закріпленого механізму рівності прав жінок і протидії гендерно зумовленого насильства в Королівстві Швеція стала самоорганізація жінок у XIX ст., яка була спрямована на відстоювання власних прав (Доброта, 2021), і активний феміністичний рух у 70-х рр. XX ст., що сприяло підготовці офіційної політики Королівства Швеція у сфері забезпечення рівності жінок і чоловіків. Дана політика спрямована на досягнення таких цілей, як: рівність у владі й ухваленні рішень; рівний доступ до освіти й економічна рівність; припинення насильства чоловіків стосовно жінок; рівноправний розподіл домашньої роботи та неоплачуваних послуг (Попов, 2018: 99–108).

Законодавство Королівства Швеція проти домашнього насильства, яке було ухвалено в 90-х рр. XX ст., визнає насильство в сім’ї злочином і акцентує увагу державних органів, громадських і неприбуткових організацій на запобіганні насильству та наданні підтримки жертвам. Також ратифікація Королівством Швеція Стамбульської конвенції (Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами) у 2014 р. сприяла подальшому розвитку механізмів оцінки боротьби з домашнім насильством, формуванню нових ідей і пропозицій, реформуванню законодавства в даній сфері. Як зауважує Надзвичайний і Повноважний Посол Швеції в Україні Тобіас Тибберг, «завдяки розвитку відповідних політик, стратегій, законодавства кожна людина, кожний представник влади у своїх діях і заявах зважають на цю обставину (розуміння природи насильства чоловіків щодо жінок – П. М.) та керуються нею» (Доброта, 2021).

До державних і недержавних інституцій, які сприяють гендерній рівності та протидії

домашньому насильству як гендерно зумовленій формі насильства у Швеції, належать:

– Міністр з питань гендерної рівності (забезпечує формування та реалізацію національної політики щодо гендерної рівності, сприяє координації між секторальними міністерствами й агентствами з даного питання);

– омбудсмен з питань гендерної рівності (опрацьовує звернення громадян щодо гендерно зумовленого насильства, співпрацює із представниками виконавчої та судової влади стосовно виконання рішень щодо звернень громадян) (Доброта, 2021);

– Офіс прокурора Швеції / Swedish Prosecution Authority (діяльність спрямована на забезпечення правопорядку та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які вчинили домашнє насильство);

– поліція Швеції / Swedish Police Authority (розглядає та реагує на звернення жертв домашнього насильства та вживає заходів для захисту їхньої безпеки, діє відповідно до чек-листів у разі домашнього насильства, насильства, пов'язаного зі значною кількістю погроз, дій, що посягають на гідність, і в разі переслідувань (Попов, 2018, 99–108));

– Національна асоціація притулків для жінок і дівчат / National Association of Women's and Young Women's Shelters (асоціація надає підтримку жінкам і дівчатам, які стали жертвами насильства, та допомагає їм знаходити житло й отримати захист);

– Державне агентство молоді та громадянського суспільства / Swedish Agency for Youth and Civil Society (координує заходи щодо протидії насильству в сім'ї, сприяє запобіганню насильству та забезпечує підтримку жертвам);

– медичні установи (здійснюють діяльність у сфері виявлення та документування випадків домашнього насильства, а також надання медичної допомоги жертвам);

– державні та муніципальні соціальні служби (здійснюють роботу з надання підтримки, консультування та реабілітації жертвам домашнього насильства, сприяють організації житла);

– громадські організації та неприбуткові організації/фонди (зокрема, проводять просвітницькі кампанії щодо подолання проявів домашнього насильства, надають інформаційну та матеріальну підтримку жертвам домашнього насильства).

Варто зауважити, що у Швеції налагоджено високий рівень взаємодії державних і недержавних інституцій у сфері протидії домашньому насильству. Наприклад, діяльність шведського фонду "Kvinna till Kvinna"/ «Жінка для жінки» здійснюється за підтримки шведської поліції, зокрема, спільними зусиллями реалізовується міжнародна програма тренінгів «Гендерне насильство: запобігання та належна відповідь. Посилення агентів змін» (Попов, 2018: 99–108). Варто зауважити, що фонд також реалізовує проекти в регіонах збройних і військових конфліктів, досліджує вплив наслідків війни на жінок та сприяє інформуванню громадськості щодо такого впливу.

У Швеції існує розгалужена систем освітньо-інформаційних заходів у сфері протидії

домашньому насильству, спеціальну підготовку проходять поліцейські (12-тижневий курс із протидії насильству чоловіків стосовно жінок), прокурори (мають спеціалізацію та проходять навчання з питань гендерно зумовленого та домашнього насильства), освітяни, соціальні працівники, у закладах освіти реалізуються відповідні освітні програми (Доброта, 2021). А також здійснюється наукове дослідження протидії домашньому насильству, наприклад, такі дослідження здійснює The National Centre for Knowledge on Men's Violence Against Women (Національний центр знань про вчинення насильства чоловіками стосовно жінок) (Попов, 2018: 99–108).

У сфері зовнішньої політики Швеція реалізує так звану «феміністичну зовнішню політику», яка має три цілі – рівне із чоловіками представництво жінок у політиці, їх доступ до ресурсів та права такі ж, як у чоловіків. Феміністична зовнішня політика ґрунтується на таких принципах, як:

1) принцип гендерної рівності – забезпечення рівних можливостей і прав для жінок і чоловіків у всіх аспектах міжнародних відносин;

2) принцип захисту прав жінок – покращення становища жінок у світі, забезпечення їхніх прав, захист від насильства, дискримінації й експлуатації;

3) принцип «партнерство й участь» – залучення жінок до ухвалення рішень на всіх рівнях, включаючи міжнародні організації та миротворчі процеси;

4) принцип забезпечення жіночого здоров'я та репродуктивних прав – підтримка доступу жінок до якісної медичної допомоги, збереження репродуктивного здоров'я;

5) принцип боротьби з насильством – передбачає політику боротьби з усіма формами насильства проти жінок і дівчат на міжнародному рівні.

Варто зауважити, що в реалізації своєї феміністської зовнішньої політики Швеція виступає основним міжнародним донором України у сфері гендерної рівності та протидії домашньому насильству. Зокрема, сприяє розвитку в Україні трьох ключових програм у сфері гендерної рівності загалом і подолання домашнього насильства зокрема, як-от:

1. Розвиток національної політики з гендерних питань (зокрема, гендерне бюджетування на рівні держави та територіальних громад) за сприяння ООН-Жінки й інших міжнародних організацій.

2. Збільшення залучення жінок до політичного представництва у співпраці з Національним демократичним інститутом (США).

3. Боротьба з гендерно зумовленими стереотипами у співпраці з UNFPA (Доброта, 2021). Зокрема, за підтримки та фінансування Швеції та Великобританії в Україні в межах проекту «Трамплін до рівності» UNFPA створено мережу так званих «кризових кімнат» для жінок і дівчат – жертв гендерно зумовленого насильства (зокрема, домашнього) та забезпечується навчання персоналу для роботи з потерпілими (UNFPA Ukraine, 2021). Також даний проект спрямовано на зміну соціально-моральних норм, відмову від гендерних

стереотипів у житті суспільства, створення сприятливого середовища для рівних прав і можливостей для всіх членів суспільства в Україні незалежно від їхньої статі (UNFPA Ukraine, 2021).

Висновки. У відповідних докладах міжнародні організації зазначають, що кожна третя жінка у світі протягом життя стає жертвою тієї чи іншої форми насильства. До чинників взаємодії жінок і чоловіків, які зумовлюють прояви домашнього насильства як гендерно зумовленої форми насильства, відносять: фізичні переваги чоловіків у порівнянні із жінками; історично зумовлену економічну залежність жінки від чоловіка; наявність стереотипів щодо соціальних ролей жінки в суспільстві та сім'ї тощо.

Кожна країна відрізняється від іншої рівнем ефективності забезпечення прав жінки загалом і протидії домашньому насильству зокрема, оскільки законодавство, система державних і недержавних інституцій, що спрямовують свою діяльність на подолання таких негативних соціальних явищ, суттєво різняться.

Серед позитивних надбань зарубіжних країн у сфері протидії домашньому насильству як гендерно зумовленої формі насильства варто назвати: формування національної стратегії із протидії насильству; визнання домашнього насильства злочином; підтримку жертв насильства; реабілітацію насильників; розв'язок системи державних і недержавних інституцій, які сприяють гендерній рівності та протидії домашньому насильству; партнерську співпрацю з поліцією, медичними установами, службами опіки й іншими організаціями для забезпечення комплексного підходу до розв'язання проблеми; створення системи притулків і кризових кімнат для жертв домашнього насильства; наукове обґрунтування протидії домашньому насильству; розгалужену систему освітньо-інформаційних заходів у сфері протидії домашньому насильству; реалізацію феміністичної зовнішньої політики тощо.

Доцільним для подолання в Україні проявів домашнього насильства як форми гендерно зумовленого насильства буде врахування позитивного досвіду зарубіжних країн (зокрема, Королівства Швеція), оскільки Україна посідає 105 місце за рейтингом "The best and worst countries to be a woman".

ЛІТЕРАТУРА

1. Чим фонд «Альтернатива насильству» (Alternative to Violence, ATV) може допомогти людині, котра зазнала насильства або нападу? *Alternativ til Vold*. URL: <https://nkvts.webforslag.com/uk/> (дата звернення: 03.08.2023).
2. ATV-kontor i de andre nordiske landene. *Alternativ til Vold*. URL: <https://atv-stiftelsen.no/om-oss/behandlingssamarbeid-i-norden/> (дата звернення: 03.08.2023).
3. Міністерка у справах міжнародної співпраці Швеції та Посол Швеції в Україні разом з UNFPA зустрілися із жінками, що постраждали від гендерно зумовленого насильства. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/27465> (дата звернення: 05.08.2023).

4. Трамплін до рівності: проєкт зі зміни соціальних норм та викоринення гендерних стереотипів в Україні. *UNFPA Ukraine*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=wdm1eKAVnB4> (дата звернення: 03.08.2023).

5. Доброта В. Ратифікація Стамбульської конвенції дуже важлива для європейської ідентичності України. *Національний пресклуб «Українська перспектива»*. URL: <https://zpu.kr.ua/interv-yu/23035-ratyfikatsiia-stambulskoi-konventsii-duzhe-vazhlyva-dlia-ievropeiskoi-identychnosti-ukrainy> (дата звернення: 04.08.2023).

6. Gender Equality and Response to Domestic Violence in the Private Sector of Ukraine: Call for Action. URL: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/maket_e.pdf (дата звернення: 03.08.2023).

7. The best and worst countries to be a woman. URL: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/peril-progress-prosperity-womens-well-being-around-the-world-feature?fbclid=IwAR0lkXytu0vdlvCt6PUJb6VxkE12uXJ53BfrCABgtUDY1vF0cFeiHhQwdjg> (дата звернення: 04.08.2023).

8. Попов Г. Запобігання та протидія домашньому насильству: досвід Королівства Швеція. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 3 (55). С. 99–108.

REFERENCES

1. Chym fond "Alternatyva nasyilstvu" (Alternative to Violence, ATV) mozhe dopomohty liudyni, kotra zaznala nasyilstva abo napadu? [How can Alternative to Violence (ATV) fund help a person who has experienced violence or assault?] *Alternativ til Vold*. 2022. Retrieved from: <https://nkvts.webforslag.com/uk/> [in Ukrainian].
2. ATV-kontor i de andre nordiske landene [ATV office in the other Nordic countries]. *Alternativ til Vold*. 2020 Retrieved from: <https://atv-stiftelsen.no/om-oss/behandlingssamarbeid-i-norden/> [in Norwegian].
3. Ministerka u spravakh mizhnarodnoi spivpratsi Shvetsii ta Posol Shvetsii v Ukraini razom z UNFPA zustrilysia iz zhinkamy, shcho postrazhdaly vid henderno zumovlenoho nasyilstva [The Minister of International Cooperation of Sweden and the Ambassador of Sweden to Ukraine together with UNFPA met with women affected by gender-based violence]. 2022. Retrieved from: <https://ukraine.unfpa.org/uk/27465> [in Ukrainian].
4. Tramplin do rinvnosti: proiekt zi zminy sotsialnykh norm ta vykorinnennia hendernykh stereotypiv v Ukraini [Springboard to equality: a project to change social norms and eradicate gender stereotypes in Ukraine]. *UNFPA Ukraine*. 2021. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=wdm1eKAVnB4> [in Ukrainian].
5. Dobrota, V. Ratyfikatsiia Stambulskoi konventsii duzhe vazhlyva dlia yevropeiskoi identychnosti Ukrainy [The ratification of the Istanbul Convention is very important for the European identity of Ukraine]. *Natsionalnyi presklub "Ukrainska perspektyva"*. 2021. Retrieved from: <https://zpu.kr.ua/interv-yu/23035-ratyfikatsiia-stambulskoi-konventsii-duzhe-vazhlyva-dlia-ievropeiskoi-identychnosti-ukrainy> [in Ukrainian].
6. Gender Equality and Response to Domestic Violence in the Private Sector of Ukraine: Call for Action [Gender Equality and Response to Domestic Violence in the Private Sector of Ukraine: Call for Action]. 2019. Retrieved from: https://ukraine.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/maket_e.pdf [in English].
7. The best and worst countries to be a woman [The best and worst countries to be a woman]. 2019. Retrieved from: <https://www.nationalgeographic.com/culture/article/peril-progress-prosperity-womens-well-being-around-the-world-feature?fbclid=IwAR0lkXytu0vdlvCt6PUJb6VxkE12uXJ53BfrCABgtUDY1vF0cFeiHhQwdjg> [in English].
8. Popov, H. (2018). Zapobihannia ta protyidiia domashnomu nasyilstvu: dosvid Korolivstva Shvetsiia [Preventing and countering domestic violence: the experience of the Kingdom of Sweden]. *Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Bulletin of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 3 (55), 99–108 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 30.08.2023.

The article was received 30 August 2023.

НОТАТКИ

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Збірник наукових праць

Серія ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 4

Коректура – *Н.С. Ігнатова*

Комп'ютерна верстка – *М.С. Михальченко*

Формат 60x84/8. Гарнітура Pragmatica.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 9,07.
Замов. № 0923/594. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.